

Vaart Valgopraab

Norske partiprogrammer 1884-1906

Et teksthistorisk sjangerstudium

Av Eirik Vatnøy



Masteroppgave i Retorikk og språklig kommunikasjon

Institutt for lingvistik og nordiske studier

Lvert August 2010

Takksigelser

Det er ikke ofte man får anledning til å tilbringe ett helt akademisk år med den frihet og de utfordringer som en MA-oppgave gir. Arbeidet med dette prosjektet har først og fremst vært en stor glede. Det er derfor med et vist vemod jeg skriver forordet til denne MA-oppgaven, og slik setter punktum etter en fem år lang dannelsesreise i retorikkens verden. Når det nå er tid for takksigelser, er det mange som skal ha takk for turen.

Det er også mange som skal ha en stor takk for deres bidrag til dette prosjektet. Takk til medstudenter ved MA-programmet i retorikk, for at dere har gjort studietiden både minnerik og intellektuelt utfordrende. Takk til Tor Are Johansen og de ansatte ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, for at dere har satt meg på sporet av den fascinerende historien om Arbeidernes Aktietrykkeri. Takk til de ansatte ved Nasjonalbibliotekets småtrykkavdeling, for at dere har hjulpet en famlende ung student i arkivarbeidet. Takk til Alf Kaartvedt, for innsiktsfull diskusjon om oppgavens problemstillinger. Takk til Simen Moesberg og min bror Sverre Vatnøy, for hjelp med korrekturarbeidet.

Jeg vil gi en stor takk til professor Johan Tønnesson. Seminarrekken *Teksthistorisk epokestudium* var en akademisk vitamininnsprøytning, som for alvor vekket min interesse for teksthistorie. Dette skyldes ikke minst den faglige iver og formidlingsglede som alltid preger ditt arbeide.

Jeg vil også gi en stor takk til min veileder, professor Kjell Lars Berge, som fra starten har vist genuin interesse for prosjektet. Veiledningen du har gitt har vært både nødvendig, innsiktsfull, inspirerende, utfordrende og hyggelig — med andre ord upåklagelig.

En spesiell takk til min kjæreste og samboer Anne, som tålmodig har hørt på mine utlegninger om norsk politikk i det 19.århundre. Uten din tålmodighet og optimisme hadde ingen av mine prosjekter vært mulig.

Halden, August 2010

Eirik Vatnøy

There is a scientific system of politics which include many important departments. One of these departments — a large and importante one — is eloquence based on the rules of art, which they call rhetoric. For I do not agree with those who think that political science has no need of eloquence, and I violently disagree with those who think that it is wholly comprehended in the power and skill of the rhetorician.

Marcus Tullius Cicero — De Inventione

NORSKE PARTIPROGRAMMER 1884-1906

Innledning — Politiske programmer fra intensjon til løfte (7)

Problemstilling og korpus

- I. Teksthistorisk sjangerstudium (11)
- II. Oppgavens siktemål (12)
- III. Problemstillinger (12)
- IV. Korpus (17)
- V. Forskningskontekst (19)

Teoretisk utgangspunkt — Perspektiver på sjanger

- I. Sjanger som sosial handling (23)
- II. Sjanger som skriftkultur (25)
- III. Sjanger som topikk (28)
- IV. Sjanger som situasjonell retorikk (33)
- V. Validitet (43)
- VI. Oppsummering — Teoretisk utgangspunkt (44)

En omveltningstid for Norge — Strukturforandring av den norske offentligheten

- I. Konteksten (46)
- II. Strukturforandring av offentligheten (48)
- III. «Associationsaanden» (53)
- IV. Pressen (62)
- V. Maktens tekster i endring (65)

Pamfletter, flygeblader og avisnotiser — Materielle trekk ved Høyres og DNAs partiprogrammer fra 1884 til 1906

- I. Teksters materialitet (69)
- II. DNA 1887-1906 (72)
- III. Høyre 1884-1906 (75)
- IV. Diakron utvikling — fra organisasjonsinterne til massedistribuerte tekster (78)
- V. Drøfting av tekstenes materialitet (82)
- VI. DNAs tekstkultur — Holtermann Knudsen og Arbeidernes Aktietrykkeri (82)
- VII. Høyres tekstkultur — Bjørnstads Bogtrykkeri og partipressen (92)
- VIII. Oppsummering — synkrone og diakrone trekk (99)

Politikkens felt — Forslag til en topikk for norske partiprogrammer 1884-1906

- I. Topikken (100)
- II. Toposkategori: Konstitusjonen og det politiske system (101)
- III. Toposkategori: Sosialpolitikk (104)
- IV. Toposkategori: Økonomisk politikk (106)
- V. Toposkategori: Institusjoner (108)
- VI. Toposkategori: Politiske bevegelser (109)
- VII. Drøfting av topikken (111)
- VIII. Oppsummering — Topikken (120)

Fra instruks til appell — Partiprogrammenes retoriske situasjon 1884-1906

- I. Retorisk avsender og retorisk publikum (122)
- II. Høyre 1884-1891 (123)
- III. Høyre 1894-1906 (130)
- IV. Fra sirkulærskriv til valgkampmateriell (138)
- V. DNA 1887-1888 (139)
- VI. DNA 1891-1906 (144)
- VII. Fra møtoreferat til politisk manifest (151)
- VIII. Diakrone trekk — kommunikativ og strategisk handling (152)

IX. Oppsummering — den retoriske situasjonen (155)

Erfaringer fra analysen — Partiprogrammene 1884-1906: En sakprosasjanger blir til

- I. Definisjon av sjangeren norske partiprogrammer (158)
- II. Gjensyn med problemstilling 1 (159)
- III. Gjensyn med problemstilling 2 (162)
- IV. Analysens betydning (165)
- V. Fortsatt behov for forskning på tekstkulturene (170)

Appendiks 1 — Tekstkorpus nummerert (172)

Appendiks 2 — Partiprogrammene bilder (188)

Appendiks 3 — Oversikt over pamfletter (191)

Litteratur (193)

Innledning

Politiske programmer fra intensjon til løfte

«Kan du hele partiprogrammet på rams?» spør programleder Nina Owing statsminister Jens Stoltenberg, før han skal i ilden i «partilederspørningen» i NRKs valgprogram *Velg!09*. «Nei, det kan jeg ikke på rams», innrømmer Stoltenberg, «men jeg er veldig god til å slå opp i det, og jeg tror det viktige med partiprogrammer er at man følger opp og bruker det som en veiviser i det daglige politiske arbeidet». Arbeiderpartiets partiprogram fra 2009 er et nesten 70 sider langt dokument som omhandler alle samfunnsområdene som i dag er innenfor Stortingets og Regjeringens domene. Å kunne denne teksten «på rams» er mye forlangt, selv av landets statsminister. På 1800-tallet var dette enklere: Arbeiderpartiets første program bestod av fire setninger i fire punkter.

At begrepet *politisk program* har hatt en ganske forskjellig betydning fra 1800-tallet til i dag, er tydelig om vi tar for oss Høyres program fra 1885 — «Det er Eidsvoldmændenes og tidligere Storthings Program: Jevn og sindig Udvikling paa Forfatningens Grund!» — og sammenligner det med et moderne partiprogram med over femti siders utgreiing om konkrete politiske handlinger. At *program* heller ikke har hatt samme betydning for de ulike politiske partiene, viser seg også om vi sammenligner de tidligste dokumentene fra forskjellige partier. For Det konservative partiet, Høyre, var programmet et minste felles multiplum — et sett grunnleggende politiske holdninger medlemmene delte. Utover dette stod medlemmene fritt til å mene hva de måtte ønske i de enkelte politiske sakene. Det advares kraftig mot at «partihensyn» og «partitroskap» skal få diktere den enkelte representants standpunkter. I motsetning til dette er Arbeiderpartiets første program i mye større grad et politisk prosjekt som skal opptre samlende og mobiliserende. Dette synes tydelig i partiets første paragraf: «§1. Det forenede norske arbeiderparti har til oppgave at virke for gjennomførelsen av partiets program». Allerede på begynnelsen av 1900-tallet erklærer Arbeiderpartiet at de kun anerkjenner kandidater som «stiller sig paa partiets hele principielle program». Der Høyres program fremstår som et utgangspunkt partiet jobber *ut i fra*, fremstår Arbeiderpartiets program som sammensatt av mål partiet jobber *mot*. Dette kan tyde på at sammenslåingen av de brede grasrotbevegelsene og stortingsmennenes politiske koalisjoner utartet seg svært forskjellig i de forskjellige partiene — ikke minst siden Arbeiderpartiet fikk sin første

stortingsrepresentant først i 1912. Det viser også hvordan begrepet «parti» har hatt en mindre fast betydning i parlamentarismens tidligste år, enn det har i dag.

De tidligste dokumentene fra partiet Venstre tilbyr også et innblikk i 1880-årenes politiske mentalitet. Venstre ble dannet på et vagest mulig program. I den innledende erklæringen heter det at partiet gir sin tilslutning til «den av det siste storting førte politikk». Som J.A. Seip har påpekt, vil dette si at partiet dannes for å ta konsekvensen av en politikk som allerede ble gjennomført — ikke på en politikk som skulle lanseres eller utarbeides. «Klarere kan det ikke sies at først kom politikken, så kom partiet».¹ De mislykkede partidannelsene på venstresiden i 1870-årene, kan skyldes en for presis programformulering. I det nye programmet var ulikheter og uenigheter skjøvet til side, til fordel for en ny, men svært vag og potensielt foranderlig politikk. Denne tendensen til populisme fra representantskapet, ble også bemerket i samtiden. Nils Vogt hevdet i 1885 at «Den saglige Side af Venstres Program fik den gang mange flere Tilhængere, end ellers vilde været Tilfældet. Og deri laa den største Fare. De mange Reformer vare ikke *Maal*, men *Midler* i en politisk Kamp».² Nå ble partiet bygget på tilslutning til den politikk Sverdrup førte, hva nå enn denne måtte være. 1885-programmet — «Hævdelsen af den parlamentariske Statsskik og Tilslutningen til Ministeriet Sverdrup bør være Venstres Program for kommende Stortingsvalg» — er i sin knapphet og enkelhet et tydelig eksempel på at Venstreforeningen ikke ensidig ble konstruert som velgerforening. Snarere gav velgerforeningen styrke til representantforeningens arbeid. «Partiet» var ikke minst representantene. Avsender av 1885-programmet er da også «Repræsentantskabet».

Det finnes også en forestilling om politisk program *før* partiene dannes. Det ble sagt om statsmannen Birch Reichenwald, kong Carl XV's støttespiller og «eneminster», at han utnyttet sitt vennskap med kongen for å sikre «gjennomføring av et program».³ Jakob Sverdrup uttaler i et foredrag om *Den politiske situasjonen* i 1886, om sin onkel, Johan Sverdrup, at denne har erklært som «sit Program, at der burde aabnes Kongen Adgang til at vælge en norsk som en svensk, en svensk som en norsk Mand til Udenrigsminister».⁴ Videre understreker han at hans onkel holdt fast ved dette programmet til sin dødsdag, og at han fant støtte for det blant annet hos Stadsfysikus Sparre. Ved en annen anledning, i en stortingsdebatt om unionssaken i 1871, uttaler Johan Sverdrup om nasjonens vilje og overbevisning at: «Det er *dens Program*, det er

¹ Seip, JA (2002) *Utsikter over Norges Historie, Bind II*, Gyldendag Forlag, Oslo: 108f

² Nils Vogt: *Det demokratiske Høire*. Christiania 1885

³ Seip (2002):48

⁴ Jakob Sverdrup, *Den politiske situasjonen*, Foredrag Kristiania 1894

dens faste Overbevisning, at det kun er ved Fastolden af den Frivillighed, der er helliget ved Rigsakten, ved den ubrødelige Troskab mod denne Pagt, at Foreningen kan bestaa og voxe sin Væxt». ⁵ Lignende taler Jakob Sverdrup om «det gamle, norske Program» eller «den norske Linje». ⁶ Enda mer bastant og patetisk erklærer Bjørnstjerne Bjørnson om den samme saken at: «Vi skal redde *Flaget og Flertallets Program*. Hvorledes vilde det se ud, om vi kom med Flaget strøget og Flertalsprogrammet dragende i Smudset og bad Sverige om Ligestillethed?» ⁷

Også tidlige politiske organisasjoner, som Jaabæks bondevenner og Thrane-ria, hadde uttalte politiske målsetninger de omtaler som «deres program», noe som også fikk konsekvenser for nomineringen av politiske kandidater: «Utelukkelse ved valg bør være rettet mot *klasse*. Blant de øvrige bør den være rettet på *tanker*» heter det fra bondevennene i 1869, noe som betyr tilslutning til et felles program. ⁸ Den fremtidige statsminister Francis Hagerup beskrev i 1884 også den internasjonale kvinnesaken som «en agitasjon med et bestemt program». ⁹

Den tidlige forståelsen av politisk program representerer ikke nødvendigvis noen kontrakt mellom representant og velger. Vi finner heller ikke — som tilfellet er i dag — et krav om at programmet skal redegjøre for politiske alternativer på bestemte områder. Programmene inneholder med andre ord ikke noen redegjørelse for en komplett styringspolitikk. Den er utelukkende knyttet til politiske målsetninger. «Program» i perioden før parlamentarismen, synes å være synonymt med «målsetning», «intensjon» eller «plan». Dette tillater, som eksemplene over indikerer, at et politisk program kan være tilknyttet en enkelt person, en bevegelse, et samlet Storting, nasjonen, grunnloven, osv. Programmet kan også være åpent eller skjult; konsekvent eller foranderlig; forpliktende eller uforpliktende.

Etter innføringen av parlamentarismen, ser vi en gradvis endring i denne åpne og løselige betydningen. Om vi betrakter Ole Anton Qvams valgtale fra 1891, finner vi her en helt annen holdning til politiske programmer og partidannelse enn den som var regjerende bare femti år tidligere: «Hvilke Dele af sit Aar efter andet formulerede Program er det da, Venstrepartiet har sveget? Jeg ved ikke rettere, end at Programmet efterhaanden er gennemført, Sag for Sag, og ingen tviler vel heller paa, at Venstre vil vide at gennemføre ogsaa sit nuværende Valgprogram». ¹⁰ «Program» referer nå oftere til «valgprogram», med den der tilhørende

⁵ Johan Sverdrup *Forslaget til ny foreningsakt*, Stortinget, 17. april 1871 (min kursivering)

⁶ Jakob Sverdrup: *Utenriksministerspørsmålet* 1894

⁷ Bjørnstjerne Bjørnson: *Øg Æresfølelsen, og vi skal sejre stort!* Amtsvenstremøtet, Lillehammer 20. juni 1897.

⁸ Seip (2002): 83

⁹ Francis Hagerup *Om Kvindesaken* Studentersamfunnet 11. Okt. 1884

¹⁰ Ole Anton Qvam *Venstres Valgprogram*, Trondheim liberale forening, 17. Aug. 1891

forpliktelsen overfor velgerne. «Nu skulde Løfterne indfries!» erklærte Peder Rinde i sin utgreiing av Venstres program i Arbeidersamfunnet i mai 1891.¹¹ *Det politiske løftet* var herved født.

Også på den andre siden av den politiske skillelinjen står «programmet» sentralt i talene. Selv om Høyre i denne perioden helt tydelig står nærmere embetsmannstidens retoriske ideal — hvor «agitasjon» har en heller negativ klang — er det i dette sitatet fra Statsråd Bonnevie tydelig at partiprogrammet nå er valgets midtpunkt: «Jeg opfordrer ingen til at stemme med det ene eller det andet Parti; jeg beder kun enhver om nøie at overveie hos sig selv, om det vil være til Baade for Landet, at de voldsomme Reforme, der nu er opførte paa Venstres og Regjeringens Program, bliver gennemførte».¹² Preposisjonsbruken gir også inntrykk av en mye mer konkret og håndgripelig betydning av «program» — saker er «opførte paa Venstres Program». Det var de på denne tiden også. De sakene Bonnevie referer til, var ført opp på en tekst som innen denne tid fulgte visse normer for tekstlig organisering, produksjon og distribusjon.

Målet med denne MA-oppgaven er å forfølge denne utviklingen i noen partiprogrammer, fra innføringen av parlamentarismen i 1884 til det første norske stortingsvalget som fri nasjon i 1906. MA-oppgaven er en teksthistorisk sjangeranalyse: Den beskriver hvordan norske partiprogrammer i løpet de første årene på 1890-tallet etableres som en kulturelt befestet og gjenkjennelig sakprosasjanger. I en periode hvor norsk offentlighet gjennomgår endringer som tilrettelegger for moderne politisk virksomhet, endres partiprogrammene fra å være interne meddelelser mellom partiledelse og medlemsmasse, til å bli massedistribuerte tekster mellom parti og velger, med en sentral rolle i partibyggingen og valgkampen.

Politikk er, og bør være, en fremtidsrettet disiplin. Men det er viktig at vi kjenner fortiden, og kan hente innsikter og inspirasjon fra vår historie, for at vi skal kunne lære av våre erfaringer og gjøre gode politiske valg i vår egen tid. En måte å skaffe kjennskap til fortiden på, er å lese historiske tekster. Denne MA-oppgaven er et forsøk på nettopp det: Å «gjøre det fjerne nært» gjennom hermeneutisk og retorisk praksis.

¹¹ Peder Rinde om venstresidens maktovertakelse: *Vor Politik og Valgprogrammet*, Arbeidersamfunnet, 31. Mai 1891

¹² Jacob Aall Bonnevie *Den Politiske stilling*, Nedenæs Amt, juli 1891

Problemstilling og korpus

I. Teksthistorisk sjangerstudium

Denne MA-oppgaven kan altså beskrives som et *teksthistorisk sjangerstudium*. I den grad denne beskrivelsen er meningsfull, er det fordi den knytter oppgaven til et sett teoretiske innsikter om *tekst*, *historie* og *sjanger* — og om forholdet mellom disse mer eller mindre veldefinerte begrepene. En teksthistorisk metode innebærer «å lese alle tekster, enten de er gamle eller nye, på en måte som understreker, utdyper og utforsker tekstenes *historisitet* — de utallige og ofte uutgrunnelige måtene tekster kan være historiske på».¹³ Denne tilnærmingen til tekster og teksters historisitet er ikke basert på noe strengt teoretisk rammeverk som skiller den klart fra andre humanistiske eller samfunnsvitenskapelige disipliner, men på en felles holdning til tekster som kulturelle konstruksjoner som virker innenfor en kontekst, og som derfor må forstås på grunnlag av den samme konteksten.

En teksthistorisk tilnærming kan både betraktes som et forsøk på å bruke tekstvitenskapens metoder i historisk granskning, og som et forsøk på å bruke historien som forklaringsnøggen i tekstanalyse. Når jeg videre vil referere til analysen som tekstvitenskapelig, eller også som *retorisk*, er det fordi den holder *teksten* i sentrum. Det er først og fremst tekst og tekster som er studieobjektet.

Teksten

I denne oppgaven vil tekster forstås på samme tid som *begivenheter* og som *artefakter*. Denne todelingen finnes alltid i tekster: De er handlinger og hendelser, samtidig som de nødvendigvis må ha en fysisk utforming for i det hele tatt å eksistere som tekster. Begge disse aspektene ved tekstene er relevante for fullt ut å gripe deres meningspotensial.

At tekster har karakter av å være *begivenheter* vil si at de er innskrevet i et historisk forløp av forutsetninger og konsekvenser. Nærmere bestemt er tekster *språkhandlinger*. De skiller seg fra andre begivenheter først og fremst ved at de er bevisste og viljestyrt, men også ved at de er avhengig av fortolkning og forståelse for i det hele tatt å finne sted. Som språkhandlinger henter tekster sin effekt fra et sett kulturelle konvensjoner som er felles for avsender og

¹³ Asdal, Berge, Gammerlgaard m.fl (2008) *Tekst og Historie — Å lese tekster historisk*, Universitetsforlaget, Oslo: 11 (Kapittelet står i stor gjeld til den presisering og teoretisk plassering av tekst og historie som gjøres i dette forordet)

mottaker. Dette innebærer at tekster har en retorisk dimensjon; at de er «hensiktsbestemt og virkningsfull kommunikasjon».¹⁴ Tekster har en avsender som har en intensjon med ytringen, og en mottaker som blir påvirket av ytringen. Dette allmenne samhandlingsprinsippet er innskrevet i selve teksten, og utgjør tekstens *intensjonalitet*.¹⁵

At tekster er *artefakter* peker på det åpenbare premisset at tekster er gjenstander, skapt av mennesker og gitt en fysisk utforming. Med *teksten som artefakt* menes da «teksten selv, i sin konkrete fysiske og historiske manifestasjoner».¹⁶ Dette innebærer at tekster *materialitet* også betraktes som en semiotisk ressurs: at den er meningsbærende og derfor må granskes som en del av selve teksten.

II. Oppgavens siktemål

Som historieskrivning vil MA-oppgaven gi et bidrag til beskrivelsen av *tekstkulturen i norske partier mellom innføringen av parlamentarismen og oppløsningen av unionen med Sverige*. Nærmere bestemt har jeg tatt for meg partiprogrammene fra Høyre og Det Norske Arbeiderpartiet i perioden 1884-1906. Som oppgaven vil vise, er partiprogrammene allerede på denne tiden sentrale tekster i partivesenet, og en beskrivelse av partiprogrammenes utforming og funksjon kan, i tillegg til å gi en bedre forståelse av norske politiske programmer som sjanger, fungere som en inngang til en bredere politisk tekstkultur.

Oppgavens teoretiske siktemål er å gi et konkret bidrag til *studiet av en sakprosasjangers opprinnelse og utvikling*. I denne sammenheng kan oppgaven leses som et eksempel på hvordan teorier om sjangeres utvikling kan nyttes i praktisk tekstanalyse. Det teoretiske bidraget MA-oppgaven måtte ha, vil hovedsakelig være knyttet til metoden og konstruksjon av analysekategorier for å identifisere og spore tekstnormer og intensjonalitet i tekster — med andre ord til praktisk teksthistorisk arbeid.

III. Problemstillinger

Med analysen vil jeg hovedsakelig svare på to problemstillinger: Hvordan sjangeren norske partiprogrammer etableres i perioden mellom partidannelse og unionsoppløsning, og hvordan programmene forholder seg til den politiske tekstkulturen i samme periode. Disse

¹⁴ Definisjonen av retorikk er hentet fra Kjeldsen, Jens Elmelund (2004) *Retorikk i vår tid*, Spartacus forlag, Oslo: 22ff

¹⁵ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 37

¹⁶ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 20

problemstillingene er nært forbundet, og innebærer snarere en perspektivforskjell enn en vesensforskjell. En besvarelse av *problemstilling 1* vil forsøke å beskrive og generalisere trekk ved selve sjangeren, mens en besvarelse av *problemstilling 2* vil sette disse innsiktene i en videre kontekstuell ramme.

Problemstilling 1.

Den første overordnede problemstillingen vedrører altså selve sjangeren, og kan artikuleres på følgende måte:

- Problemstilling 1: *Hvordan oppstår og utvikles sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884-1906?*

Denne problemstillingen er utgangspunktet for tekstanalysen i oppgaven. Analysen er generaliserende i den forstand at jeg ønsker å beskrive felles trekk ved tekstene. Målet er altså ikke å gi en utførlig beskrivelse av enkelte tekster, men å fremheve de fellestrekkene ved tekstene som konstituerer sjangeren. Det vil dermed være viktig å basere analysen på en klar forståelse av hva en sjanger er og hva som konstituerer den. En viktig oppgave i det følgende er derfor å beskrive det teoretiske og metodiske rammeverket som ligger til grunn for analysen. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i en pragmatisk forståelse av *sjangere som sosial handling*, og en rekke teoretiske perspektiver som er forenelig med denne definisjonen av tekstlige sjangere. Sjangerens utvikling vil da forstås som endringer i den kommunikative handlingen tekstene utgjør, og endringer i de normene og rammene som ligger til grunn for kategoriseringen av tekstene i en bestemt sjanger.

For å svare på denne problemstillingen har jeg valgt å bryte den ned i flere relaterte problemstillinger som burde være enklere å besvare:

- Problemstilling 1.1.: *Hvilke sosiale handlinger utfører norske partiprogrammer i perioden 1884 til 1906?*
- Problemstilling 1.2.: *Finnes det synkrone forskjeller og likheter mellom programmene til Høyre og Det norske arbeiderpartiet i perioden 1884 til 1906?*
- Problemstilling 1.3.: *Finnes det diakrone endringer i tekstnormene for sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884 til 1906?*

Problemstillingene 1.1. innebærer særlig en beskrivelse av sjangeren. Denne problemstillingen er sentral gjennom hele analysen, og kan i mange henseender betraktes som MA-oppgavens mål. For å svare på denne problemstillingen har jeg valgt å studere både tekstenes *materialitet*, *innhold* og *situasjonelle forankring*. Målet er å gi en bred og dekkende beskrivelse av sjangeren.

Synkrone variasjoner (problemstilling 1.2.) og diakron utvikling (problemstilling 1.3.) kan betraktes ikke kun som variasjoner og utvikling innenfor en sjanger, men også som forhandling om hvilken funksjon sjangeren skal ha, og hvilke normer som skal ligge til grunn for at tekster skal betraktes som tilfredsstillende og gode eksemplarer av sjangeren. Som analysen vil vise, er det til dels store forskjeller mellom tekstene i korpuset, men også en tydelig standardisering og normalisering innen enkelte analysekategorier. Formuleringen «utvikles» i problemstilling 1 referer like mye til hvordan sjangeren etableres og befestes som hvordan den forandres over tid.

Problemstilling 2.

Den andre overordnede problemstillingen besvares ved å lese tekstene i lys av konteksten, og kan artikuleres på følgende måte:

- Problemstilling 2: *Hvordan forholder partiprogrammene seg til den partipolitiske tekstkulturen i perioden 1884-1906?*

For å svare på denne problemstillingen må jeg først greie ut om *den partipolitiske tekstkulturen* i perioden. Det er store utfordringer knyttet til dette trinnet av analysen. Tekstkulturen i de tidligste partiorganisasjonene er lite dokumentert. Det er svært lite sekundærlitteratur på feltet — særlig når det kommer til skriftlig kommunikasjon — og det er store mangler i arkivene av primærkildene. Tekstenes rolle i partihistorien har tradisjonelt sett ikke vært ansett som stort annet enn kilder til annen informasjon, og kunnskap om tekstenes produksjon, distribusjon, bruksområde osv. er derfor i stor grad tapt. Min beskrivelse av tekstkulturen i de tidlige partiorganisasjonene vil derfor i stor grad avhenge av eget arkivarbeid og av andre omkringliggende tekstkulturer. En viktig oppgave vil da være å beskrive de kontekstuelle faktorene som er viktige for nettopp denne tekstkulturen, og på et vis skille disse i relevante og mindre relevante faktorer. Det norske samfunnet gjennomgår store materielle og strukturelle endringer i løpet av 1800-tallet. I kjølvannet av disse endringene dannes det også en rekke nye tekstkulturer. I analysen vil jeg argumentere for at

særlig det voksende organisasjonssamfunnets og pressens tekstkulturer er betydelige premissleverandører for de tidlige partitekstene.

Formuleringen «*forholder seg til*» er lite presis og kan trenge en begrunnelse. Jeg har bevisst valgt en vid formulering av denne problemstillingen, for å reflektere den åpenhet til materialet som kvalitativ tekstanalyse ofte etterstreber. Dette har sine fordeler, men det har også sine klare svakheter. Ikke minst vil det gjøre det vanskelig å trekke noen tydelig konklusjon som relaterer til problemstillingen. Relevante presiseringer av problemstilling 2 vil derfor være: *Er partiprogrammene sentrale eller perifere tekster i tekstkulturen? Er partiprogrammene typiske eller atypiske tekster for tekstkulturen? Hvilke andre partitekster er det nærliggende å sammenligne programmene med? osv.* For å svare på problemstilling 2 har jeg valgt å bryte også den ned i flere relaterte problemstillinger som burde være enklere å besvare:

- Problemstilling 2.1.: *Hva kan en sjangeranalyse av norske partiprogrammer i perioden 1884 til 1906 fortelle om den tidlige partipolitiske tekstkulturen i Norge?*
- Problemstilling 2.2.: *Hvilken funksjon har partiprogrammene i den tidlige partipolitiske tekstkulturen i Norge?*
- Problemstilling 2.3.: *Hva kan synkrone forskjeller i partiprogrammene til Høyre og Det norske arbeiderpartiet fortelle om forskjeller i organisasjonene for øvrig?*
- Problemstilling 2.4.: *Hvordan påvirkes sjangeren norske partiprogrammer av de store samfunns- og systemendringene i perioden 1884-1906?*

Disse problemstillingene er nært forbundet med problemstillingene 1.1. – 1.3. Eksempelvis vil besvarelsen av problemstilling 2.4. i stor grad bygge på innsikter om diakrone utviklingstrekk i sjangeren (problemstilling 1.3.). Problemstillingene 2.1.-2.4. kan altså anses som et forsøk på å kontekstualisere innsiktene fra problemstillingene 1.1.-1.3.

Som nevnt ovenfor, er målsetningen med denne MA-oppgaven å gi et bidrag til beskrivelsen av tekstkulturen i norske partier mellom innføringen av parlamentarismen og oppløsningen av unionen med Sverige. Problemstilling 2.1. vedrører dette direkte, og er dermed helt sentral i oppgaven. For å svare på denne problemstillingen forutsetter jeg at resultatene fra analysen til en viss grad kan generaliseres, og at tekstnormene som avdekkes ikke eksisterer i et vakuum. For validitet trenger jeg imidlertid en avgrensning av hvilke normer som er sjangerspesifikke og hvilke som utfyller en bredere funksjon i tekstkulturen. For at vurderingskriteriene skal

komme tydelig frem for leseren, har jeg inkludert dette punktet i den teoretiske drøftingen. Det er også viktig å påpeke at partiprogrammene i seg selv utgjør en ikke ubetydelig del av de tidlige partienes tekstkultur. Selv om innsikter fra analysen bare i liten grad kan generaliseres, vil kunnskaper om sjangeren i seg selv gi et bidrag til beskrivelsen av tekstkulturen. Denne delen av analysen har altså også — i den grad det er mulig — et *generaliserende siktemål*.

Videre kan problemstilling 2.2. synes som en omfrasering av problemstilling 1.1. For å svare på denne problemstillingen vil jeg imidlertid ta mer høyde for programmenes intertekstualitet og likheter og forskjeller med andre tekster fra partiene. Relevante presiseringer av problemstilling 2.2. er: *Ligger partiprogrammene til grunn for andre partitekster som taler, pamfletter og lignende? Kan partiprogrammene best sammenlignes med agiterende tekster eller med tekster som vedrører selve partiorganisasjonen? Og hva sier eventuelt dette om programmenes funksjon? osv.* Dette er en svært omfattende problemstilling, og jeg forutsetter ikke at denne analysen kan gi noen fullgod besvarelse på dette. Forhåpentligvis kan problemstillingen uansett gi interessante innsikter og grunnlag for å svare på den overordnede problemstillingen 2.

Problemstilling 2.3. er nært beslektet med problemstilling 1.2. For å svare på denne problemstillingen vil jeg drøfte de synkrone forskjellene mellom partiene som tekstanalysen avdekker i lys av forskjeller i partiorganisasjonene. Drøftingen som denne problemstillingen legger opp til, må også ses i lys av analysen generaliserende målsetning.

Også problemstilling 2.4. kan trenge ytterligere presisering. Med «*de store samfunns- og systemendringene i perioden 1884 til 1906*» sikter jeg her hovedsakelig til store historiske begivenheter, som innføringen av allmenn stemmerett for menn i 1898 og unionsoppløsningen i 1905, men også hendelser som direkte involverer partiene, som kraftige utvidelser av medlemsmassen, de enkelte valgkampene, koalisjoner av partier eller lignende. Særlig interessant her er systemendringer — som stemmerettsreformer — som i tillegg til å påvirke innholdet kan antas å ha en innflytelse på programmenes bruksområde og lesergruppe. Dette vil avklares i et eget kontekstkapittel.

IV. Korpus

Korpuset jeg har valgt består av 16 tekster — 8 fra Høyre og 8 fra DNA — fra perioden 1884 til 1906.¹⁷ Dette er alle de offisielle programmene til partiene i perioden, eller i det minste de offisielle programmene til de politiske sammenslutningene som *skulle bli* partiene slik vi kjenner dem i dag. Variasjoner av partiprogrammene som ikke er utgitt av partiene selv, har jeg her utelukket fra korpuset. Unntaket er de programmene som trykkes i partiavisene.

Forut for denne oppgaven har jeg brukt mye tid på å orientere meg i store mengder partiprogrammer og politiske manifeste fra 1850-årene og frem til i dag. I dette arbeidet — hvor lesningen har vært den vitenskapelige metoden — har målet vært å finne den avgrensede perioden hvor sjangeren norske partiprogrammer finner den formen som er gjenkjennelig i dag. Det er, uten tvil, store forskjeller mellom partiprogrammene fra 1800-tallet og i dag, men innen 1906 er programmene helt klart gjenkjennelige for den moderne leser, og vi kan anta at de også har mye av den samme funksjonen som programmene har i dag.

Perioden er valgt hovedsakelig fordi det er da sjangeren oppstår, og er derfor et naturlig sted å begynne. Samtidig er det tydelig at sjangeren i denne perioden er ustabil og endres fortløpende. Formatet endres, og det massedistribuerte programmet fra et konstituert politisk parti oppstår for første gang. Slike synkrone forskjeller og diakrone endringer legger opp til mange møtepunkter mellom tekst og historie, som igjen inviterer til et hermeneutisk arbeid hvor vi forhåpentligvis kan sitte igjen med mer kunnskap om både tekstene og kontekstene.

Den historiske perioden er også veldig interessant i et politisk-retorisk perspektiv. Partiene etableres som den kanskje viktigste institusjonen innenfor det norske demokratiet, samtidig med at stemmeretten utvides og landet oppnår sin suverenitet. I denne perioden oppstår også «valgkampen» som et gjenkjennelig fenomen. Gjennom de nye formene for politisk virksomhet får den norske offentligheten en betydelig utviklet og differensiert tekstkultur tilrettelagt for moderne politikk. Den politiske retorikken vi kjenner i dag, kan slik sett sies å oppstå på denne tiden.

Av plasshensyn har jeg valgt å begrense analyse materialet til to partier. Dette gir meg muligheten til å ha et sammenlignende perspektiv, samtidig som tekstmengden er overkommelig for en grundig tekstanalyse. Høyre og DNA er valgt fordi de i den aktuelle perioden antageligvis kan utvise de største forskjellene i ideologi, velgergrupper og

¹⁷ Se Appendiks 1

organisatoriske forskjeller. Som landets eldste parti ville det vært naturlig også å inkludere Venstre i analysen. En kombinasjon av Venstre og Høyre ville imidlertid bare rommet partier som allerede ved stiftelsen hadde stortingsrepresentasjon, mens en kombinasjon av Venstre og DNA ville betydd en svært overlappende velgergruppe og til tider også formelt valgsamarbeid. Dette kunne i seg selv reist interessante problemstillinger, men jeg har her prioritert bredde i analysematerialet, for med større sikkerhet å trekke generelle slutning om selve sjangeren.

Analysetekstene ligger vedlagt. Disse er inndelt og nummerert etter setninger slik at leseren enkelt kan følge referansene i analysen. Partiprogrammene er også lett tilgjengelig i databasen *Vi Vil!* som er et elektronisk arkiv av norske partiprogrammer fra perioden 1884 til 2001, utarbeidet av Bernt Aardal og Hege Skjeie fra Institutt for samfunnsforskning og utgitt på Cd-rom av Nasjonalbiblioteket. Dette dokumentarkivet gjør det enkelt å orientere seg og søke i programmene, og har også til dels bevart typografiske variasjoner, disposisjon osv. *Vi vil!* har derfor vært det primære arbeidsverktøyet i denne oppgaven. Jeg har likevel følt det nødvendig å oppsøke originaltekstene, særlig for å få et inntrykk av og videre dokumentere tekstenes materialitet. Originaltekstene til Høyres programmer finnes i partiets arkiver ved Riksarkivet (Riksarkivet PA-0583/PA-0584) og i Nasjonalbibliotekets småtrykkavdeling (Se særlig boks *Norsk Politikk 1860-1897* nr. 324-325). Originaltekstene til DNAs programmer finnes best bevart ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ARK-1001). Ved disse arkivene finnes også de andre tekstene — som pamfletter, sitatsamlinger, vedtekter osv. — som det refereres til i analysen. For at leseren også skal kunne få et mer helhetlig inntrykk av originaltekstene er bilder av utvalgte omslag vedlagt.¹⁸

Arkivarbeidet har vært berikende for selve analysen, men arkivene er dessverre også mangelfulle. Originale eksemplarer av DNAs program fra 1887 har det ikke lyktes meg å oppdrive. I arkivene finnes dette dokumentet bare gjengitt i forskjellige samlinger.¹⁹ Trolig er også langt flere programtekster gjengitt i aviser enn de som har funnet veien til partiarkivet. Selvsagt vil dette kunne dokumenteres ved å ta utgangspunkt i avisenes egne arkiver, og gå systematisk gjennom avisutgivelsene i denne perioden, men dette har jeg ansett som utenfor denne oppgavens omfang. Her har jeg tatt utgangspunkt i *Aftenposten*: Den er den sentrale

¹⁸ Se Appendiks 2 og 3

¹⁹ Teksten er gjengitt i Kringen, Olav (1910) *Landsmøter — Beslutninger og Resolusjoner*, Arbeidernes Aktietrykkeri, Christiania

høyreavisen i perioden, og det er fra *Aftenposten* det er gjort utklipp som ligger i arkivene. *Aftenpostens* arkiver er også lett tilgjengelig gjennom deres nettsider.

Blant pamfletter, trykte foredrag, taler osv. er det også huller i arkivene. Særlig gjelder dette Høyres arkiv. Trolig er det utgitt langt flere tekster fra Høyres sentralstyre enn de spredte eksemplarene som finnes i Høyres arkiver. For å supplere har jeg forsøkt å gå veien ad trykkeriet Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri, men tross iherdig innsats fra behjelpelig personell ved både riksarkivet, stortingsbiblioteket og nasjonalbiblioteket, har jeg ikke lyktes i å lokalisere noen mer komplett samling av denne typen valgkampsmateriell fra Høyre. I det hele tatt er det vanskelig å oppdrive informasjon om trykkerier og trykkere som operer sammen med partiene på denne tiden. Korpusets svakheter ligger hovedsakelig her: Det er fortsatt mye historisk arbeid som gjenstår på de øvrige tekstene fra partiorganisasjonene på 1800-tallet. Dette er materiale som ikke har blitt regnet som historisk interessant, og har derfor ikke fått noe videre oppmerksomhet. Denne MA-oppgaven kan forhåpentligvis også vise hvilken relevans slikt tekstmateriale kan ha, og peke på mulige problemstillinger til videre teksthistorisk arbeid.

V. Forskningskontekst

Når det gjelder selve partiprogrammene, er dette en lite undersøkt sjanger i Norge. I de tilfellene hvor programmene er aktuelle i vitenskapelige avhandlinger, er det ofte som kilder til partienes politikk. De tydeligste eksemplene her er kanskje skolehistorikeren Alfred O. Telhaugs *Norsk utdanningspolitisk retorikk 1945-2000, en studie i utdanningstenkning i norske partiprogrammer* (1999) og språkforsker og nynorskforkjemper Ottar Grepstads *På parti med språket? Språkpolitikk i partiprogram 1906-2013* (2009). I tillegg finnes en rekke hovedoppgaver og MA-oppgaver innen statsvitenskap og historie som benytter partiprogrammene som primærkilde, men få av disse konsentrerer seg om selve sjangeren.

I denne oppgaven har jeg heller forsøkt å knytte meg til den pågående, eller nylig avsluttede, forskningen som er gjort på feltet sakprosa og media i perioden. Her vil jeg nevne spesielt Jens Kjeldsen og Anders Johansens kontinuerlige prosjekt *Virksomme Ord*, som har samlet en rekke av 1800- og 1900-tallets taler i en lett tilgjengelig databank.²⁰ Utgivelsen *Virksomme Ord — Politiske taler 1814-2005* (2005) gir også en god beskrivelse av den politiske retorikken i perioden, og av periodens retoriske ideal og mediale forutsetninger, med vekt på

²⁰www.virksommeord.uib.no

muntlig kommunikasjon. Universitetsforlagets utgivelse *Norsk Presses Historie* (2010) har vært en verdifull kilde til avisenes historie. Dette verket kan også knyttes direkte til utviklingen av 1800-tallets offentlighet. Egil Børre Johnsen og Trond Berg Eriksens *Norsk litteraturhistorie — Sakprosa fra 1750 til 1995 bind 1* (1998) beskriver fremveksten av nye sakprosa sjangere og politiske arenaer i lys av Jurgen Habermas' teorier om en borgerlig offentlighet. I denne forbindelse gir de også en — svært kort — beskrivelse av de politiske programmene utvikling. Jeg vil også nevne det svenske forskningsprosjektet *Arbetarrörelsen tar ordet — Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse* (1996), redigert av professor Olle Josephson. Forskningsprosjektet gir et unikt innblikk i retorisk praksis i den tidlige svenske arbeiderbevegelsen, og utgjør et naturlig referanseverk for denne oppgaven. Det samme gjør Anna Gustafssons avhandling *Pamfletter! En dirskursiv praktikk och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet* (2009). Selv om denne avhandlingen behandler en annen historisk epoke, tilbyr den nyttige teksthistoriske perspektiver på hvordan diskursive praksiser oppstår i samspill med politisk offentlighet.

MA-oppgaven forholder seg i stor grad til den teoretiske forskningskonteksten som skisseres i *Tekst og Historie — Å lese tekster historisk* (2008). Denne forskningsgruppen tar opp teoretiske perspektiver innenfor tekstvitenskapelig og historiefaglig forskning som har fått ny aktualitet innen de humanistiske fagene de seneste tiårene. Særlig fokuseres det på nytenkning innen humaniora i siste del av 1900-tallet, under parolene *The linguistic turn* og *The return to history*. Blant annet kan vi nevne den engelske *Cambridgeskolen*, hvor Quentin Skinner er en sentral figur, den franske *les histoire l'mentalites*, engelske/amerikanske *intellectual history*, tyske *begriffsgeschichte*, osv. I alle tilfeller er begreper som *pragmatikk*, *retorikk*, *etnometodologi*, *etnografi*, *kontekstualisering*, *historitet* og lignende, viktige stikkord. I tilknytning til dette vil jeg også nevne andre utgivelser, som *Lesningens Vitenskap — Utkast til en ny filologi* (2001) av Helge Jordheim, og *Tekst som Partitur* (2003) av Johan Tønnesson. Begge disse utgivelsene drøfter teoretiske problemstillinger som er helt sentrale i denne oppgaven.

Det er tydelig at sakprosa og sakprosa historie har fått økt oppmerksomhet i Skandinavia de senere årene. Forskningsprosjektene *Svensk Sakprosa* og *Norsk Sakprosa 1991-1998* og *2000-2003* har her betydd mye. I denne forbindelse kan man nevne utgivelser som *Teoretiska perspektiv på sakprosa* (2003), Boel Englund og Per Ledin (red.); *Den flerstemmige sakprosaen: Nye tekstanalyser* (2002), Johan Tønnesson (red.); *Fire blikk på sakprosaen* (2001), Kjell Lars Berge (red.); *Hva er Sakprosa* (2008) av Johan Tønnesson, m.fl. Det norske

sakprosamiljøet har også gitt ut foredrag og artikkelsamlinger som har hatt direkte innflytelse på denne MA-oppgaven, særlig *Teksthistorie* (2002) og *Skriftkultur* (2004), begge redigert av Kjell Lars Berge. I alle disse utgivelsene står både *sakprosabegrepet* og *sjanger* sentralt.

På grunn av den historiefaglige kontekstens omfang, har jeg i denne oppgaven fokusert på de mest sentrale historikerne for å gi en oversikt over tekstenes kontekst. Perioden mellom innføringen av parlamentarisme i Norge og unionsoppløsningen er en svært begivenhetsrik periode. Det er også en periode det er vanskelig å få oversikt over og tegne et sammenhengende og fullstendig bilde av. De fleste historiske redegjørelser fokuserer derfor på ett eller få særlig tydelige utviklingstrekk, som økonomisk vekst og utvikling (Hodne og Grytten: 2000, Sejersted: 2002, Danielsen: 1962), velferdsstatens fremvekst (Seip, AL: 1994), organisasjonssamfunnets fremvekst (Seip, JA: 2002, Nærbøvik: 1996), eller enkelte viktige historiske personer (Slagstad: 2001, samt en rekke biografier). Det finnes også sentrale partihistorier (Kaartvedt: 1984, Bull: 1985) som tar for seg den institusjonelle utviklingen i partiorganisasjonene. De generelle historieverkene (for eksempel Pryser: 1999, Nærbøvik, J: 1999, Alnæs: 1999, Fuglum: 1978), er ofte innrettet mot de store historiske begivenhetene: industriell vekst, partidemokratiets utvikling og opptrapningen mot 1905. Jeg kunne også nevnt mange flere historiske perspektiver på denne perioden.

Feltet er altså ikke uberørt. Det er imidlertid tydelig at det fortsatt er mye arbeid igjen å gjøre i forhold til 1800-tallets sakprosasjangere generelt og den partipolitiske skriftkulturen spesielt. *Dette er et så godt som uberørt tema:* Hvordan skriftens økte omfang i løpet av 1800-tallet fikk innflytelse på den politiske organiseringen og offentlighetens sfære, er ikke tilstrekkelig utforsket, verken fra historiefaglig eller fra tekstvitenskapelig hold.

Teoretisk utgangspunkt

Perspektiver på sjanger

Denne MA-oppgaven forholder seg til et bredt spekter av teoretiske retninger og perspektiver. Generelt kan analysen betegnes som teksthistorisk: Den beveger seg i grenselandet mellom det historiefaglige og det tekstvitenskapelige, men den er fokusert mot selve teksten. Utover dette forbeholder jeg meg retten til å hente inspirasjon og innsikter fra de teoretiske retningene og vitenskapelige metodene som kan «åpne» teksten på en ny måte. Jeg mener det er et *sine qua non* for tekstvitenskapen at teorien skal støtte lesningen — ikke omvendt. Jeg har derfor latt tekstene danne grunnlag for teoretiske og metodiske valg. Likevel er det mulig å fremheve noen innsikter blant de teoriske perspektivene jeg støtter meg på i denne analysen. På grunnlag av dette kan analysen betegnes som *pragmatisk*, *retorisk* og *etnometodologisk*.

Analysen er *pragmatisk* fordi den forutsetter at tekster alltid må forstås på grunnlag av deres kontekst. Konteksten vil være styrende både for tekstens *mening* og *relevans*. Den pragmatiske *talehandlingsteorien*, som initieres av Wittgenstein, og videreutvikles av Austin og Searle,²¹ har også en sentral del i de fleste teoretiske utgangspunktene. Videre vil jeg betegne analysen som *retorisk* fordi den forutsetter at tekstene er formålsrettet kommunikasjon, og fordi den betrakter tekstene ut i fra deres samfunnsmessige, institusjonelle og sosiale funksjon. I tråd med fagets eldste læresetninger mener jeg en retorisk analyse nødvendigvis må være innrettet mot «overtalelse» i en eller annen forstand. En retorisk tekst vil alltid ha en intensjon; den vil alltid søke å påvirke mottakeren i en eller annen retning. I tillegg til dette vil jeg hevde at den klassiske forståelsen av de retoriske sjangrene legger opp til en forståelse av tekster som positive eksempler på institusjonalisert praksis. Som politiske programmer kan tekstene i denne analysen umiddelbart plasseres innenfor politikkens sfære. I tillegg til å virke i den konkrete kommunikasjonssituasjonen, utfyller de også en rolle i demokratiet og samfunnet. Det bifokale perspektivet på tekster som på den ene siden situasjonelle og unike — normativt vurdert av situasjonens *kairos* — på den annen side konvensjonaliserte og formålstjenlige — generisk bestemt av deres samfunnsmessige, sosiale eller kulturelle funksjon gjennom talesjangrenes institusjonelle tilknytning — er det unike ved en retorisk analyse. En retorisk sjangeranalyse må forsøke å

²¹ Se: Wittgenstein (1997); Austin (1961); Searle (1969, 1979) m.m.

ivareta dette bifokale perspektivet, og rette seg mot skjæringspunkter som synkron/diakron, partikulær/kulturell og situasjonell/strukturell.

At analysen er *etnometodologisk* er den minst opplagte av de tre beskrivelsene. Her skal «etnometodologisk» forstås vidt. Både metoden og analysen er i utgangspunktet ganske fjernt fra den fremgangsmåten som opprinnelig er betegnet som etnometodologisk.²² Jeg regner det som et mål med analysen å beskrive tekstenes funksjoner og sjangerkategorier ut i fra aktørenes egne forståelser og begreper. I hvilken grad dette er en etnometodologisk metode, eller om det heller kan kalles en generell sosialkonstruktivistisk tilnærming til stoffet, kan diskuteres. Her har jeg valgt «etnometodologisk» delvis også for å knytte meg til de teoretiske perspektivene som presenteres i dette kapittelet. I en historisk analyse vil det etnometodologiske perspektivet gi seg utslag i et forsøk på å overstige den historiske distansen, og tilpasse seg aktørenes eget verdenssyn. Om denne kalles «livsverden», «doxa» eller «ideologi» er mindre viktig. Det sentrale er at vi forsøker å nærme oss aktørenes egne forståelser av verden rundt dem.

Resten av dette kapittelet vil handle om sjanger og sjangere: Hvordan de kan defineres og analyseres. Jeg vil ta utgangspunkt i tre perspektiver på sjanger: Sjanger som sosial handling; sjanger som topikk; og sjanger som situasjonell retorikk.

I. Sjanger som sosial handling

Forståelsen av sjanger som «sosial handling» stammer fra Carolyn Millers artikkel med samme navn — på engelsk *Genre as Social Action* — fra 1984.²³ Artikkelen undersøker hvordan «sjanger», som en mer eller mindre stabil kategori mellom ytringer og kulturelle strukturer, i et *retorisk*, *pragmatisk* og *etnometodologisk* perspektiv kan forstås som etablerte handlingsmønstre, eller «diskursive konvensjoner», som knyttes til tilbakevendende sosiale situasjoner.

For Miller handler *retorikk* om å være en handlende aktør innenfor et sosialt fellesskap. Dette innebærer at retorisk handling alltid er *intendert* handling — vi kan anta at retoren har sine motiver for å ytre seg. Videre innebærer det at retorisk handling er *situasjonell* handling — vi må alltid forstå retoriske ytring i lys av den situasjonen de inngår i.

²² Se for eksempel Garfinkel, Harold (1984) *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press, Cambridge; Garfinkel, Harold og Rawls, Anne (2002) *Ethnomethodology's Program*, Rowman & Littlefield

²³ Miller, Carolyn (1984) «Genre as Social Action» i *Quarterly Journal of Speech* Nr. 70/1984

Med utgangspunkt i Loyd F Bitzers teori om *retoriske situasjoner* beskriver Miller disse situasjonene som bestående av 1) *et retorisk påtrengende problem* som kan løses eller avhjelpes som følge av aktørenes kommunikative respons, 2) *et retorisk publikum* som gjennom kommunikasjon kan påvirkes til å endre situasjonen og 3) et sett med *retoriske omstendigheter* som legger føringer for aktørenes kommunikative handling. Det er særlig aktørenes oppfattelse og definisjon av retorisk påtrengende problemer (*exigence*) som ligger til grunn for at situasjoner oppfattes som tilbakevendende.²⁴ Det «påtrengende problemet» er, i følge Miller, først og fremst en sosial konstruksjon:

Exigence must be located in the social world, neither in a private perception nor in material circumstance ... Exigence is a form of social knowledge — a mutual construing of objects, events, interests, and purposes that not only links them but also makes them what they are: an objectified social need.²⁵

Her bryter også Miller med Bitzers opprinnelige beskrivelse. Mens Bitzer fokuserer på det påtrengende problemet som en feil eller mangelsituasjon, noe som fordrer en løsning eller substituering av aktørene, fokuserer Miller på det påtrengende problemet som et sosialt motiv eller behov, utgjort av aktørenes kulturelt begrunnede tolkning av situasjonen, noe som tilbyr en rekke muligheter for aktørene til å handle for å utnytte situasjonens potensial, uten at dette tvinger frem et bestemt handlingsmønster hos enkelte aktører. Situasjoner påtrengende problem (*exigence*) gir den retoriske aktøren en anledning til å fremføre sine motiver etter et sosialt gjenkjennelig mønster. Millers sjangerforståelse er dermed grunnleggende sett *pragmatisk*, siden den bygger på en erkjennelse av at retoriske ytringer er initierte og bevisste handlinger.²⁶ Klassifisering av ytringer i sjangre må derfor gjøres på grunnlag av deres sosiale motivasjon og funksjon.

Dette betyr ikke at tekster som tilhører samme sjanger *ikke* har formale likhetstrekk — lignende situasjoner har en tendens til å avføde lignende ytringer — men formale likhetstrekk er ikke tilstrekkelig for en kategorisering av ytringer som svarer til aktørenes egen forståelse. Et ensidig fokus på ytringenes form vil ekskludere andre elementer av kommunikasjonssituasjonen, og ikke minst vil det føre til at vi forsømmer pragmatiske

²⁴ Miller (1984): 157; (se også Bitzer (1968): 1-14) Miller tilbyr en videre drøfting av Bitzers *exigence*. I korte trekk legger Miller sterkere vekt på aktørenes *sosialt betingede oppfattelse* av situasjonen enn Bitzer gjør i den opprinnelige teorien

²⁵ Miller (1984): 157

²⁶ Miller (1984): 155ff

komponenter — hvilken *funksjon* ytringene oppfyller i en sosial kontekst. Når Miller likevel beskriver sjanger som «form» er det på et høyere nivå i en hierarkisk inndeling av diskursiv mening. Sjangernes «form» er da utgjort av de diskursive komponentene som ligger lavere i hierarkiet (språk, lokusjon, talehandling), mens sjangerne selv er substansen i «formen» til de høyere stadiene av diskursiv mening (livsform, kultur, menneskelig natur).²⁷ På denne måten forsøker Miller å forklare sjanger som et bindeledd mellom den enkelte ytring og overordnede kulturelle strukturer: en måte å sammenføre private intensjoner og sosiale krav/behov; det partikulære og det tilbakevendende.²⁸ Sjangerstudier er verdifullt, i følge Miller, ikke fordi det hjelper oss å skape stabile kategorier og inndelinger, men fordi det legger vekt på sosiale og historiske aspekter ved retorikk som andre perspektiver overser.²⁹ Det er også disse aspektene som skal danne utgangspunktet for sjangeranalysen i denne MA-oppgaven.

Millers perspektiv på sjanger som sosial handling er i dag det dominerende innen retorisk sjangerteori. Svært mye av dagens retoriske sjangerforskning kan sies å bygge direkte på Millers innsikter.³⁰ En utfordring for denne forskningen har vært å utdype hvilke språklige og tekstlige konsekvenser sjangerteorien skal ha.³¹ Forholdet mellom den sosiale sfæren og formale trekk ved tekstene er grundig etablert, men hva dette forholdet konkret består av, og hvordan det best kan analyseres, er fortsatt delvis uavklarte spørsmål. Videre i dette kapittelet vil jeg presentere tre teoretiske perspektiver som delvis kan svare på disse spørsmålene: Perspektiver på sjanger som *skriftkultur*, *topikk* og *situasjonell retorikk*. Disse tre perspektivene kan løselig reflektere den funksjonelle tekstvitenskapens inndeling av ytringer i en tekstuell, en ideasjonell og en mellompersonlig dimensjon.³² De vil også knytte seg til de enkelte analysekapitlene i denne oppgaven. Målet er ikke å gi noen fullgod redegjørelse for hva en pragmatisk sjangeranalyse kan innebære, men å etablere et teoretisk grunnlag for denne spesifikke analysen.

II. Sjanger som skriftkultur

Skriftkultur — eventuelt *skriftbrukskultur* — er et forholdsvis nytt begrep innen skandinavisk tekstforskning. Begrepet skal dekke betydningsområdet til det engelske *literacy*, og forskning

²⁷ Begrepene som brukes her, er hentet fra den norske oversettelsen i *Rhetorica Skandinavica Nr 18/2001*

²⁸ Miller (1984): 163

²⁹ Miller (1984): 151

³⁰ For en innføring i moderne retorisk sjangerforskning med fokus på Skandinavia, se «Temanummer: Retorikk og Genre» *Rhetorica Skandinavica nr.18/2001*. Millers artikkel er her trykket som «Klassikeren»

³¹ Se Kjell Lars Berges forord i *Rhetorica Skandinavica 18 — 2001*

³² Se særlig Halliday, M.A.K. (2009) *The Essential Halliday*, Continuum International Publishing: 262ff

på skriftkultur tilsvarer altså det internasjonalt etablerte *literacy-studies*. I Norge, og Skandinavia for øvrig, har forskning på skriftkultur vært mest aktualisert innenfor sakprosaforskningen. Kjell Lars Berge, i temaintroduksjonen utgitt av skriftserien *Norsk Sakprosa*, beskriver forholdet: «Sakprosa er skriftkultur, og skriftkulturforskningen tilbyr redskaper for å studere hvordan og hvorfor sakprosaen etableres i en skriftkultur, og hvordan og hvorfor den utvikler og endrer seg».³³

I denne analysen vil jeg ta høyde for Leidulf Melves påstand i samme utgivelse, at «verken 'tekstkultur' som eit konkret historisk produkt, eller 'sakprosa' som ein del av ein tekstkultur kan forståast om ikkje nokre fundamentale innsikter frå literacy-forskning vert teke med i den metodiske tilnærminga».³⁴ I korte trekk innebærer dette innsikter i hvordan skrift og skriftkompetanse har innflytelse på kulturelle og individuelle tankemåter, og på kulturelle og sosiale mønster. Å inkludere disse innsiktene i en historisk sjangeranalyse betyr hovedsakelig at vekselvirkninger mellom teknologi, struktur og aktør må ordnes inn i en metodisk ramme for at vi skal kunne studere hvordan teknologiske nyvinninger står i et gjensidig påvirkningsforhold til kulturinterne sjangere.

Fordelene med dette perspektivet er at det utvider vår hermeneutiske horisont, til også å omfatte særlig de teknologiske forutsetningene og sosiale vilkårene for kommunikasjonssituasjonen.

Utfordringen ved å integrere skriftbruksperspektivet som en forklaringsmodell i analysen, er at det ofte kan medføre en mediedeterministisk og tautologisk forklaring, hvor det teoretiske utgangspunktet i stor grad avgjør hvordan vi tolker det empiriske materialet. I praksis kunne dette betydd at vi betraktet partiprogrammene som et eksempel på en økt skriftliggjøring av samfunnet — i tråd med de teknologiske nyvinningene som muliggjorde denne skriftliggjøringen — uten å ta høyde for andre forklaringsrammer, som individuell motivasjon eller institusjoners strategiske handling. For å unngå denne typen teknologisk og kognitiv determinisme er det nødvendig å bevare et fokus på også de *sosiale, institusjonelle* og *kulturelle* rammene for skrift og skriftbruk.

Dette innebærer først og fremst at vi betrakter skrift og skriftbruk som mer enn en teknologisk og kognitiv tilstand av alfabetisme, og retter søkelyset mot skriftbruk som en multiple og/eller

³³ Kjell Lars Berges forord i Berge, Dahl og Walton (red) (2004) *Skriftkultur*, Norsk Sakprosa ILN, Oslo:5

³⁴ Melve, Leidulf (2002) «Men då som turen kom til skrifteikna — Skriftkulturen og den historiske forståinga av tekstkultur» i *Teksthistorie, Skrifter fra prosjektmiljøet Norsk Sakprosa Nr 6 2002*: 22

hierarkisk praksis. Dette har vært fokuset i den sosiokulturelt orienterte skriftkulturforskningen. Her er den overordede problemstillingen «hva skrift brukes til et samfunn, hvordan skriftkulturen stimulerer til utviklingen av visse genrer og skrivemåter, hvilke disse skriftkulturelle genrene er, hvorfor de er utviklet slik de er, og hvem det er som bruker disse forskjellige genrene. Man er opptatt av hvorfor og i hvilke sammenhenger og kontekster skrift brukes som kommunikasjon mellom individer, grupper og institusjoner».³⁵

Det er denne retningen — i praktisk tekstanalyse kan den beskrives som en hovedsakelig *kontekstorientert* tilnærming³⁶ —, og disse sosiokulturelle aspektene ved skrift og skriftbruk, som er sentrale i denne MA-oppgaven. De kontekstuelle forholdene jeg relaterer til skriftkulturen, er altså både *teknologiske, sosiale, økonomiske, politiske*, m.m. Målet er en bred forståelse av hvordan, og under hvilke forhold, sjangeren norske partiprogrammer har oppstått, og ikke minst *hvilken funksjon den har hatt* innenfor samfunnet, offentlighet, politikken og partiene som tekstkultur.

I denne analysen vil jeg blant annet argumentere for at de tidligste partiprogrammene fra DNA utfyller en viktig organisasjonsbyggende funksjon. De var kanskje først og fremst medlemsmateriell, noe som indikerer en skriftliggjøring og strukturering av bevegelsen som skiller den fra tidligere arbeiderbevegelser, og som delvis kan forklare dens suksess. Men for å forstå denne funksjonen til de tidlige programmene, må vi lese dem i lys av både teknologisk utvikling, sosiale strukturer og motiverte aktører.

I arbeiderbevegelsens tidligste år var det ingen av de etablerte trykkeriene som ville trykke aviser eller propaganda med sosialistisk innhold. Opprettelsen av en egen arbeiderpresse var dermed helt nødvendig hvis arbeiderkampen også skulle foregå skriftlig. Dette var mulig dels fordi teknologiske nyvinninger i trykkeribransjen hadde gjort det både teknisk og økonomisk overkommelig for trykkeriarbeidere med den nødvendige kompetansen å etablere egne selvstendige trykkerier, dels fordi sosiale endringer hadde ført til at flere arbeidere kunne lese og hadde råd til å holde et avisabonnement — en nødvendighet for at pressene kunne holdes i gang i lengden. Samtidig er etableringen av en egen arbeiderpresse også svært avhengig av enkelte aktørers kreativitet og handlingskraft. Christian Holtermann Knudsen, som nesten egenhendig etablerte arbeiderbevegelsens første redaksjon og trykkeri, stod for alt fra skriving til trykking og distribusjon av de første avisene og det første vervingsmaterialet til

³⁵ Berge (2004): 8

³⁶ Se for eksempel Levine, Kenneth (1986) *The Social Context of Literacy*, Routledge, London: 9

arbeiderpartiet. Både de teknologiske og sosiale forutsetningene for opprettelsen av arbeiderbevegelsens trykkeri, avsendernes motivasjon og lesernes faktiske bruk av programmene, er nødvendig for å forstå tekstene som situert kommunikasjon. Det er i denne forbindelse skriftbruksperspektivet tilbyr en nyttig synsvinkel.

I denne oppgaven forutsetter jeg altså at innsikt i medieteknologi, økonomiske forhold, organisasjonsstrukturer og lese- og skrivekyndighet utgjør et nyttig perspektiv for å forklare teksthistoriske sjangere og sjangerendringer. I praksis betyr dette at en generell beskrivelse av teknologiske og sosiale forutsetninger for tekstproduksjon og – resepsjon får en sentral plass i kontekstualiseringen av analyseresultatene.

Videre ligger skriftbruksperspektivet også til grunn for konkrete analysekategorier. Tekstenes *materialitet*, som jeg har valgt som en av tre overordnede analysekategorier, fokuserer særlig på tekstene som *artefakter*: fysiske gjenstander som er skapt og gis mening innenfor historiske og kulturelle rammer. Denne tilnærmingen er i stor grad hentet fra forskningsprosjektet *Tekst og Historie* (2008), hvor tekstenes materialitet inkluderes blant de semiotiske ressursene som er med på å definere *tekster som tekster*.³⁷

Som analysekategori legger tekstenes materialitet opp til en historisk lesning som er nært beslektet med den sosiokulturelt orienterte skriftkulturforskningen, og kan tilby viktige innsikter når vi skal studere skriftkulturers diakrone foranderlighet med bakgrunn i enkelte tekster. Den kan også gi viktige innsikter i tekstenes sjanger. Særlig kan gi en bedre forståelse for *hvor, hvordan og mellom hvem* sjangere «skjer».

III. Sjanger som topikk

Det andre teoretiske perspektivet som ligger til grunn for denne analysen, er *sjanger som topikk*. Med utgangspunkt i *retorisk tekstnormteori* vil analysen forsøke å konstruere en topikk for norske partiprogrammer, og bruke denne som et utgangspunkt for å drøfte hvilke normer som finnes for hvilke innholdsmomenter et partiprogram på 1880- og 1890-tallet kan og bør inneholde.

Med *topikk* mener jeg her «topikkens heuristiske facet» — eller *heuristisk topikk* — slik den er avgrenset og beskrevet av Jonas Gabrielsen i *Topik — Ekskursjoner i retorikkens toposlære*

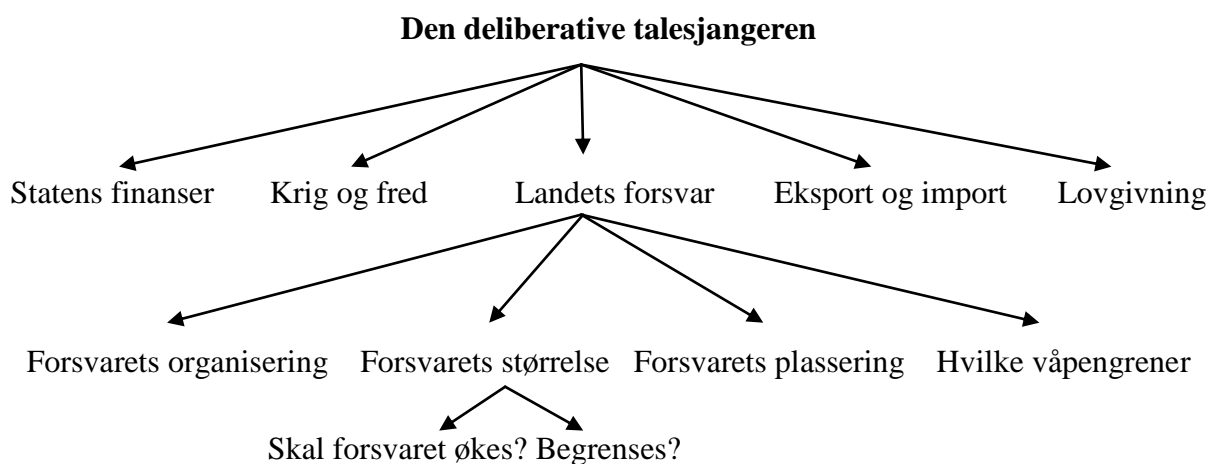
³⁷ Se særlig kapittelet «Materialiteten» i Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl.(2008)

(2008).³⁸ Betraktet som *heuristisk topikk* er den retoriske toposlæren sortert under *inventio* — den retoriske forarbeidelsesfasen som er innrettet mot å finne stoffet som behandles. I denne innledende fasen vil taleren finne de konkrete innholdsmomentene som han vil ta med i talen, og hvilke sider av disse innholdsmomentene han vil vektlegge. Den heuristiske topikken vedrører altså talens/tekstens *innhold* — ikke argumentstrukturer eller språklig utforming.

Innen den antikke retoriske tradisjonen er det heuristiske perspektivet på topikk ofte aktualisert.³⁹ Særlig utdypes denne formen for topikk i sammenheng med de *retoriske sjangerne* (*deliberativ, juridisk og epideiktisk* retorikk). Med utgangspunkt i Aristoteles beskriver Øyvind Andersen dette perspektivet på retoriske topoi som «de spesifikke synspunktene»: «De hører innholdsmessig til bestemte saksområder og er særskilt for hver av de tre talesjangrene».⁴⁰ Et tydelig eksempel på dette finner vi i Aristoteles' *Retorikk*. Her utleder Aristoteles særlig den politiske talesjangeren grundig. Denne består, i følge Aristoteles, av fem forskjellige innholdsmomenter:

De viktigste spørsmålene som alle diskuterer, og som rådgivende talere uttaler seg om, kan vel sies å være fem i tallet. Det er statens finanser, krig og fred, landets forsvar, eksport og import, og lovgivning (I.IV:7)

Dette er de fem sakene som kan sorteres under politikken. Videre regner Aristoteles opp forskjellige mulige perspektiver på de enkelte sakene som er relevant innenfor politikkens rammer. Til sammen etableres den heuristiske topikken som et tematisk hierarki (tabell 2.1.) innenfor en gitt retorisk sjanger:



Tabell 2.1: Hierarkisk organisering — Heuristiske topoi

³⁸ Gabrielsen, Jonas (2008) *Topik — Ekskursjoner i retorikkens toposlære*, Retorikforlaget, Åstorp

³⁹ Se bl.a. Quintilian (2004); Cicero (1976); Aristoteles (2006)

⁴⁰ Andersen, Øyvind (2002) *I Retorikkens Hage*, Universitetsforlaget, Oslo: 157

I den klassiske retorikken er den heuristiske topikken først og fremst et verktøy for tekstproduksjon — en oversikt over hvilke innholdsmomenter de forskjellige talene kan, og eventuelt bør, inneholde — som taleren kan konsultere når han arbeider med talen sin. Men nettopp ved å være et verktøy til tekstproduksjon, er den også relevant i en etnometodologisk sjangeranalyse: den omfatter de normene for god retorisk praksis etter kontekstuelle og situasjonelle forhold som aktørene selv handler etter.

Den retoriske tekstnormteorien er et forsøk på å vende retorikkens heuristiske topikk *fra tekstproduksjon til tekstanalyse*. Dette gjør den ved å kombinere den klassiske toposlæren med en *sosioteknologisk teori om tekstnormer*.

En retorisk tekstnormteori — topikk som innholdsnormer

Sosioteknologien, slik den er skissert av Kjell Lars Berge, har i stor grad det samme perspektivet på sjangere som Miller og nyretorikken: Også her betraktes sjangere som sosial handling som utretter en bestemt sosial funksjon gjennom kulturelt etablerte mønstre. Sosioteknologien inneholder imidlertid en grundigere teoretisering av forholdet mellom kulturkontekst og sjanger, og av hvordan sjangere endres over tid, og er derfor mer anvendelig i utviklingen av en teksthistorisk metode.

Helt sentralt for sosioteknologien er innsikten at tekster er ytringer som deltakerne i en kultur gir en spesiell status eller verdi etter kulturelt etablerte *tekstnormer*. En *tekstnorm* er «en eller annen konvensjonelt etablert egenskap som både er konstituert som et slags sosio-kognitivt skjema og som genererer adferd etter visse kriterier som er fastsatt og bestemt av et praksisskjema». ⁴¹ Hva som skiller en tekst fra andre ytringer, er da ikke en indre eller ytre kvalitet ved teksten, men hvordan den tillegges mening i møte med konteksten. De ytterliggående implikasjonene av en slik tekstdefinisjon er at ikke bare klassifiseringen av ytringer i sjangere, men også ytringers *status som tekst* kan variere med den spesifikke situasjonskonteksten. En mindre ytterliggående implikasjon er at selv ytringer som har en klar status som tekst, vil ha en foranderlig *tekstverdi*. ⁴² Hva som regnes som gode tekster, eller hva som regnes som teksters viktigste beskaffenhet, vil variere i tråd med endringer i

⁴¹ Berge (1990): 27

⁴² Forskjellen mellom verdi og status er noe uklar i litteraturen. Her er det ikke ment å skulle være noen prinsipielle skiller bak ordvalget.

tekstnormene og kulturkonteksten. At tekstnormer er foranderlige, betyr derimot ikke at de ikke kan være stabile. Slike stabile tekstnormer utgjør i følge sosiotekstologien *sjangre*.⁴³

Ikke ulikt Millers nyretoriske perspektiv beskriver sosiotekstologien altså en sjanger som et sosiokulturelt normsystem som er styrende for retoriske handlinger. Mer presist definerer sosiotekstologien en sjanger som et normsystem som er styrende for tekstenes *funksjonsplan*.⁴⁴ I motsetning til andre lingvistiske plan gjelder funksjonsplanet kun for tekster, ikke for språk generelt, ved å være det lingvistiske planet som knytter leksiko-grammatiske og semantiske enheter sammen til en meningsfull og koherent ytring som svarer til normene for hva som utgjør en tekst.⁴⁵ Funksjonsplanet rommer både paradigmatisk og syntagmatiske aspekter: forskjellige former for tekstbindingstyper og mønster for disposisjon og organisering av meningsinnholdet.⁴⁶ I korte trekk kan vi si at det essensielle ved sjangerne altså er tekstenes funksjon og struktur.

I avhandlingen *Litteraturvitenskapens Retorikk* samler Jonas Bakken forskjellige sentrale kilder fra den klassiske retorikken, og bruker dem til å supplere Kjell Lars Berges sosiotekstologi til en samlet koherent teori som Bakken kaller *den retoriske tekstnormteorien*.⁴⁷ Ved å legge retorikken til grunn for en moderne tekstvitenskapelig studie, skal teorien tilby et mer veldefinert grunnlag for empiriske undersøkelser av hva som konstituerer gode tekster innenfor en sjanger. Bakkens utgangspunkt er at retorikken også inneholder et normativt perspektiv på tekster, og kan supplere moderne tekstnormteorier med «en rekke teoretiske drøftinger av hva som avgjør om en tekst er god, og hvordan man kan beskrive de normene som gode tekster formes og bedømmes etter».⁴⁸ Dette er en utvidelse av det opprinnelige tekstnormbegrepet:

Berge knytter sitt tekstnormbegrep utelukkende til funksjonsplanet, mens retorikken opererer med tekstnormer på alle tre plan av tekstsystemet. Som kjent deler de klassiske retorikerne som regel studiet av tekstnormer inn i fem deler eller faser: 1) *inventio*: valg av innholdsmomenter til teksten; 2) *dispositio*: komposisjon av teksten; 3) *eloquutio*: stilistisk utforming av teksten ... De tre første av disse kan plasseres på hvert sitt plan i Berges tekstsystem: *eloquutio* på det leksiko-grammatiske planet, *inventio* på sememplanet og *dispositio* på funksjonsplanet. Som betegnelser på de tekstnormene for

⁴³ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 41f; Berge (1990)

⁴⁴ Berge (1990): 77ff, 100

⁴⁵ Berge (1990): 77

⁴⁶ Berge (1990): 81ff

⁴⁷ Bakken (2006): 47ff, Denne tar i stor grad utgangspunkt i Berge (1990); se også Vagle (2002) i *Teksthistorie, Skrifter fra prosjektmiljøet Norsk Sakprosa Nr 6 2002*

⁴⁸ Bakken (2006): 47

kvalitet som hører til i hver av disse delene, bruker jeg henholdsvis *stilnormer*, *innholdsnormer* og *komposisjonsnormer*.⁴⁹

Det interessante i dette tilfellet er at Bakken inkluderer blant annet den antikke toposlæren som en metodisk tilnærming til de normene som ligger til grunn for kategorisering av bestemte sjangere. Bakken definerer topoi som «en form for *generaliserte innholdskategorier som kan appliseres på en rekke konkrete saker*, og som dermed hjelper en å finne innholdsmomenter til talen».⁵⁰ Dette vil variere med talens hensikt, og — i et klassisk retorisk perspektiv — dermed også med talens sjanger. Bakken forholder seg altså også til den heuristiske topikken: de *spesifikke topoi* som avgrenses av saken og talens hensikt. Topikken ligger altså til grunn for hvilke innholdsmomenter som er *gode* i de forskjellige sjangrene. Målet med sjangeranalysen er da ikke å overføre antikkens heuristiske topikk på moderne sjangre, men å utvikle nye topoi for de sjangerne man ønsker å studere.

Dette er også målsetningen for min topoianalyse: å konstruere en topikk for sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884-1906. Målet er å avdekke hvorvidt det finnes et normativt grunnlag for hvilke innholdsmomenter som *kan* og *bør* være med i et politisk program. Dette normative grunnlaget vil jeg omtale som *innholdsnormer*.

Begrepsapparatet jeg forholder meg til i denne analysen skiller seg delvis fra både Berge og Bakkens opprinnelige begreper, og kan derfor kreve en oppklaring. Her vil jeg bruke begrepet *sjangernormer* om de normene som ligger til grunn for kategorisering av tekster i forskjellige sjangre. Dette inkluderer også *innholdsnormer*. I denne analysen forutsetter jeg altså at tekster innenfor en gitt sjanger ikke kan inneholde hva som helst, men at det finnes normer for hva som er innenfor en sjangers tematiske rammer. Begrepet *tekstnormer* vil jeg fortsatt forbeholde normer som definerer hvordan funksjonssystemet i en sjanger skal være formet. Både *tekstnormer* og *innholdsnormer* kan da omtales som *sjangernormer* avhengig av analysens perspektiv.

I denne analysen har jeg inkludert topikk som en analysekategori for å kunne beskrive hvilke temaer sjangeren retter seg mot, og hvordan sjangerens tema eventuelt endres i perioden. I analysen vil jeg forholde meg til to kategorier av topoi: *Topoikategorier* og *spesifikke topoi*.⁵¹ I prinsippet vil alle identifiserte topoi klassifiseres som et spesifikt topoi, men kan videre

⁴⁹ Bakken (2006): 58

⁵⁰ Bakken (2006): 62

⁵¹ Se Quintilian, Marcus Fabius (1993) "Institutio oratoria. 5. bok, 8., 9. og 10. kapittel" i Hermund Slaattelid (red.). *Romersk retorikk*, Det Norske Samlaget, Oslo. Begrepet *toposkategori* er hentet fra Bakken (2006): 61ff

sorteres i overordnede kategorier basert på tematisk likhet etter faktuelle forhold. Dette betyr at de spesifikke topoiene kan romme svært forskjellige *perspektiv* på et gitt tema, men at de fortsatt *behandler* det samme tema. Denne inndeling står i forhold både til den klassiske retorikkens toposlære — den kan blant annet gjenkjennes i den hierarkiske inndeling av heuristisk topikk som gjøres av Aristoteles (se tabell 2.1.) eller Quintilian⁵² — og til moderne tekstvitenskap — den kan blant annet gjenkjennes i den systemisk-funksjonelle språkvitenskapens behandling av makro/mikro-tema og perspektiv.⁵³

IV. Sjanger som situasjonell retorikk

I denne analysen betraktes sjangere som typifiserte sosiale handlinger. Dette innebærer at sjangeren norske partiprogrammer grunnleggende sett bestemmes av de aktørene som er involvert og av den handlingen de bruker tekstene til å gjennomføre. Hensikten med å betrakte sjanger som *situasjonell retorikk*, er å se nærmere på de aktørene som er involvert i kommunikasjonen — avsender og leser — og hvordan deres rolle er knyttet til handlingen som tekstene representerer.

Det teoretiske utgangspunktet for analysen av sjanger som situasjonell retorikk, er først og fremst Lloyd F Bitzers teori om retoriske situasjoner. Denne tilbyr en enkel og oversiktlig beskrivelse av de vilkår og forhold som danner grunnlaget for retorisk praksis. Teorien ligger også til grunn for den moderne retoriske sjangerforståelsen som Miller representerer, hvor sjanger betraktes som typifisert retorisk praksis.

Her vil jeg også, med utgangspunkt i idèhistorikeren Quentin Skinner, drøfte noen teoretiske implikasjoner av å introdusere den pragmatiske talehandlingsteorien i en teksthistorisk metode. Videre vil jeg forsøke å forene disse teoretiske perspektivene, og etablere et metodisk grunnlag for å studere *sjanger som situasjonell retorikk* i en teksthistorisk analyse.

Den retoriske situasjonen

I *The Rhetorical Situation* (1968)⁵⁴ undersøker Lloyd F Bitzer hvilke vilkår og forhold som danner grunnlag for funksjonell og pragmatisk kommunikasjon i tilpasning til omgivelsene. Jens Kjeldsen, som har gitt den kanskje fremste redegjørelsen for Bitzers teori på norsk, gir følgende beskrivelse av en retorisk situasjon:

⁵² Quintilian (1993)

⁵³ Se for eksempel Hellspong og Ledin (1997) *Vägar genom texten*, Studentlitteratur, Lund: 118ff

⁵⁴ Bitzer, Lloyd F [1968] «The Rhetorical Situation» i *Philosophy and Rhetoric vol. 1/1968*: 1-14

Kommunikasjon får retorisk betydning av situasjonen på samme måte som et svar oppstår som respons på et spørsmål ... Vi kan også si at en situasjon er retorisk, hvis den rommer problemer eller utfordringer som kan løses eller modifiseres gjennom effektiv kommunikasjon. Det gjelder å gjøre det som kreves i situasjonen.⁵⁵

Den retoriske situasjonen anser ytringer som et resultat av den situasjonen de oppstår i. Dette burde gi et godt utgangspunkt for en analyse av tekster som *situerte ytringer*, hvor konteksten antas å spille en avgjørende rolle for hvordan tekstene skal forstås. Det er imidlertid flere punkter ved Bitzers teori som bør utdypes og drøftes før den kan tilpasses en teksthistorisk metode.

For det første forutsetter Bitzers teori at situasjonens handling i stor grad er sammenfallende med avsenderens intensjoner, og at disse intensjonene (delvis) er kjent for analytikeren. Dette er ikke nødvendigvis det beste utgangspunktet for en teksthistorisk analyse. Hva som utgjør situasjonens *påtrengende problem* — som kommunikasjonen er et svar på — er i mange tilfeller, som dette, analysens endelige mål. Når denne variabelen er ukjent, er det heller ikke gitt at det *retoriske publikummet* — som har mulighet og vilje til å avhjelpe problemet — umiddelbart gir seg til kjenne.

For det andre har Bitzers teori i liten grad problematisert avsenderens rolle i situasjonen. Til hvilken grad denne kan sies å skape situasjonen gjennom sin fortolkning, eller om denne bare kan tilby en passende respons ved å reprodusere sosialt konvensjonell handling, er et uavklart punkt i Bitzers teori. Et mulig ankepunkt er da at alle sjangerendringer eller sjangerbrudd vil bli ansett som et svar på endringer i de *retoriske vilkårene* — de muligheter og begrensninger situasjonen rommer. I en analyse hvor målet er å studere hvordan sjangere, som typifisert respons på retoriske situasjoner, endres over tid, tilbyr denne teorien dermed ikke noe klargjørende perspektiv på hvor eller hvordan slik endring finner sted.

Bitzers teori om retoriske situasjoner er altså fokusert på forholdet mellom avsenders intensjon og situasjonens objektive krav, uten nødvendigvis å ta høyde for den flerstemmighet og foranderlighet som kjennetegner offentligheten som retorisk arena. Dette er også grunnen til at Kjeldsen senere skriver:

Skal vi begribe samtidens offentlighet som ramme for retorikk og retorisk medborgerskap, er det blandt annet nødvendig at revidere vor forestilling om den retoriske situation. Frem for at betrakte hver enkelt

⁵⁵ Kjeldsen (2004): 78

situation som en afgrænset, enkeltstående hændelse bør vi i større udstrækning forsøge at forstå retorikk som del af et overordnet strukturelt system af foranderlige situationalitet.⁵⁶

Her vil jeg først og fremst hevde at dette ikke bare gjelder for samtidens offentlighet. Også fortidens offentligheter skapes i spenningen mellom det strukturelle og det situasjonelle — i synkron og diakron foranderlighet — hvor aktørenes fortolkning og formidling av situasjonen er like relevante for forståelse av deres handlinger som de rent objektive vilkårene. Det er også denne spenningen mellom det strukturelle og det situasjonelle — eller det kulturelle og det partikulære, om man vil — som ligger til grunn for den pragmatiske sjangerforståelsen.

Den retoriske situasjonen har, med nyretorikkens analytiske dreining, blitt en helt sentral ramme for å forstå retorikk som motivert og virkningsfull i en situasjonell kontekst. Men skal teorien danne utgangspunktet for en teksthistorisk metode, må de teoretiske reduksjonene som er nevnt ovenfor, løses. At Bitzers teori blir utilstrekkelig i møte med faktiske retoriske ytringer, kan muligens forklares med at den først og fremst er utviklet som en *teori* — den har en indre koherens og logikk som i mange tilfeller blir kan bli en deterministisk tvangstrøye.

For at teorien om den retoriske situasjonen skal ha relevans i et teksthistorisk studium, vil jeg her modifisere den noe for å sette den i sammenheng med andre analytiske perspektiver. Dette kan anses som et forslag på å løse kritikken om reduksjonisme og determinisme som er rettet mot Bitzers originale teori.⁵⁷ Men først vil jeg komme kort inn på et annet teoretisk perspektiv som er relevant for analysen av sjanger som situasjonell retorikk: Quentin Skinners pragmatiske historieskrivning.

Talehandlingsteori som filologisk metode

Idèhistorikeren Quentin Skinner, som har blitt berømmet for å ta i bruk talehandlingsteorien som historisk metode, opererer ut i fra et premiss som er lett gjenkjennelig i teoriene til Miller: «We need ... to grasp not merely what people are saying but also what they are *doing* in saying it».⁵⁸ Det sentrale ved Skinners forfatterskap er hans evne til å lese historiske tekster pragmatisk; som motiverte og bevisste handlinger. Uten at Skinner forholder seg til Bitzer for øvrig, er det mye til felles i deres tilnærming til ytringer som styrt av situasjonelle krav. Blant

⁵⁶ Kjeldsen, Jens Elmelund (2008) «Retoriske omstændigheder» i *Rhetorica Scandinavica nr 48/2008*: 46

⁵⁷ For referanse til kritikken, se blant annet Kjeldsen (2008), og Millers (1984)

⁵⁸ Skinner, Quentin (2002a) *Visions of Politics : Regarding method, Volume 1*, Cambridge University Press: 82

annet skriver Skinner at: «the understanding of any proposition requires us to identify the question to which the proposition may be viewed as an answer».⁵⁹

Helge Jordheim — som setter Skinner sentralt i hva han kaller en *ny filologi*: en historisk orientert lesning av tekster — fremhever det som en hovedtanke i Skinners forfatterskap at talehandlingsteorien også kan brukes som en *lesestrategi*.⁶⁰ Talehandlingsteorien som lesestrategi avhenger av at alle ytringer, ikke bare de performative, kan oppfattes som handlinger.⁶¹ Utsagn som ikke umiddelbart fremstår som performativer, er å betrakte som *implisitte performativer*, siden disse også er med på å utføre handlinger. Overgangen fra skillet konstativ/performativ til implisitt/eksplisitt fører til at et pragmatisk lesestrategisk hovedmål vil være å gjøre det implisitte eksplisitt — «dvs. lese med henblikk på å avgjøre hva slags talehandling det dreier seg om i hvert enkelt tilfelle».⁶²

En annen begrepsmotsetning som har stor betydning i Skinners forfatterskap, er *intensjonalisme* og *kontekstualisme*.⁶³ Som Jordheim påpeker, er Skinners teoretiske posisjoneringer i stor grad en balansegang mellom disse — og mellom de teoretiske fallettene de representerer: «*the intentional fallacy*», *determinisme* og *positivisme*. Skinner lykkes imidlertid å inkludere både intensjon og kontekst i hans forståelse av *teksters intensjonalitet*. For det første er dette basert på et skille mellom forfatterens motiv for å si noe og hans intensjon med å si det han sier:

In the former case [motive] we seem to be alluding to a contingent antecedent condition of the appearance of the work. But in the latter [intention] we seem to be alluding to a feature of the work itself. Specifically, we seem to be characterizing it in terms of its embodiment of a particular aim or intention, and thus in terms of its having a particular purpose or point.⁶⁴

Skinners målsetning er å beskrive den iboende illokusjonære *kraften* i tekstene, fremfor å komme med påstander om dem som illokusjonære *handling*. Denne illokusjonære kraften finnes, som Skinner påpeker, i møtet mellom tekstenes mening (*meaning*) og kontekst (*context*).⁶⁵ Den illokusjonære kraften er altså *hovedsakelig bestemt av tekstens mening og*

⁵⁹ Skinner (2002a): 115

⁶⁰ Jordheim (2001): 215

⁶¹ Dette hevder Jordheim å finne dekning for i Austins forelesninger: Jordheim (2001): 215 – Det er viktig å påpeke at dette er Jordheims tolkning av Skinners prosjekt, og ikke Skinners egne begrunnelser.

⁶² Jordheim (2001): 216; for perspektiver på forholdet mellom det implisitte og eksplisitte i pragmatisk tekstvitenskap, se også Sperber, Dan og Wilson, Deidre (1990) «Rhetoric and Relevance» i Bender og Wellbury (red) *The ends of Rhetoric. History, theory, practice*, Stanford University Press

⁶³ Begrepene er her hentet fra Jordheim (2001): 229. Det følgende holder seg strengere til Skinners egne tekster.

⁶⁴ Skinner (2002a): 98

⁶⁵ Skinner (2002a): 109

konteksten. Fortolkningen må derfor dreie seg om *både* tekst og kontekst. Nærmere bestemt møtet mellom disse: Tekstens illokusjonære kraft styres av konteksten, men det kun i konsultasjon med teksten vi kan bane oss en vei gjennom til relevant informasjon i en uendelig stor kontekst.

[...] the most illuminating way of proceeding must be to begin by trying to delineate the full range of communications that could have been conventionally performed on the given occasion by the issuing of the given utterance. After this, the next step must be to trace the relations between the given utterance and this wider linguistic context as a means of decoding the intentions of the given writer [...] the study of all the facts about the social context of the given text can then take their place as a part of the linguistic enterprise. The social context figures as the ultimate framework for helping to decide what conventionally recognizable meanings it might in principle have been possible for someone to have intended to communicate.⁶⁶

I praksis innebærer dette at vi må lese tekstene med utgangspunkt i konteksten og vica versa. I seg selv er ikke dette noen spesielt kontroversiell påstand. Det som er interessant med Skinners teoretiske vurderinger, er at de lar oss integrere et fenomenologisk inspirert syn på tekstens iboende intensjonalitet i en historisk metode som er grundig utprøvd gjennom Skinners omfattende historieskrivning.⁶⁷

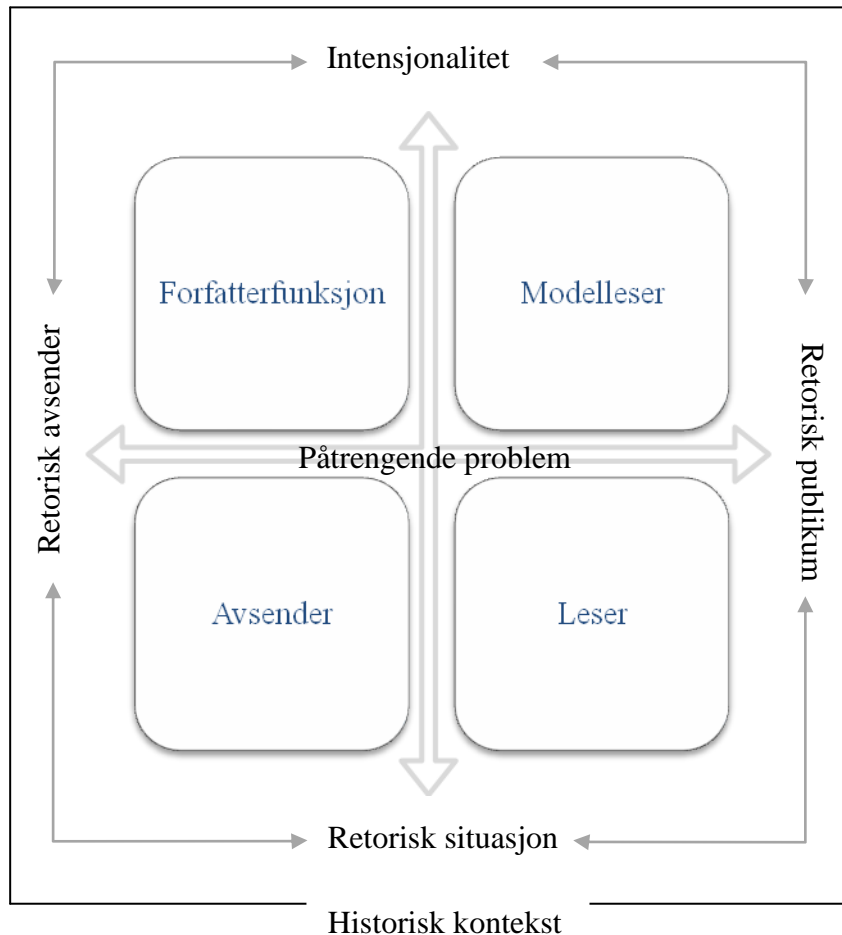
Utkast til en metode

I denne MA-oppgaven vil jeg forsøke å forene de to teoretiske perspektivene som er skissert ovenfor: talehandlingsteorien som en slags historisk «lesestrategi» og den retoriske situasjonen som en måte å beskrive retoriske ytringers situasjonelle basis. Modell 2.2. kan da tilby en visualisering av den analysemetoden som ligger til grunn for analysekapittelet «Fra instruks til appell — Partiprogrammenes retoriske situasjon 1884-1906». Modellen er ment å skulle reflektere den retoriske situasjonsforståelsen som ligger til grunn for forståelsen av sjanger som «sosial handling», kombinert med en fenomenologisk inspirert forståelse av tekster som bærere av en intensjonalitet mot denne handlingen. Vertikalt spenner modellen seg fra det tekstuelle nivået — intensjonalitet, forfatterfunksjon og modelleser — til det retoriske nivået — påtrengende problem, retorisk avsender og retorisk publikum — og endelig til det kontekstuelle nivået — retorisk situasjon, historisk avsender og historisk leser. Horisontalt spenner modellen seg fra avsenderinstansen — avsenderfunksjon, retorisk

⁶⁶ Skinner (2002a): 87

⁶⁷ Se for eksempel Skinner, Quentin (2002b) *Visions of Politics II: Renaissance Virtues*, Cambridge University Press; og Skinner, Quentin (2002c) *Visions of Politics III: Hobbes and Civil Science*, Cambridge University Press. I denne sammenheng er det særlig relevant hvordan Skinner drøfter sentrale verker av Machiavelli og Hobbes i lys av sjanger og historie.

avsender og historisk avsender — til budskapet — intensjonalitet, påtrengende problem og retorisk situasjon — og endelig til mottaker — modelleser, retorisk publikum og historisk publikum.



Modell 2.2. Analysemodell for den retoriske situasjonen i teksthistorisk studium

Tekstuelt og kontekstuelt nivå

Modellens vertikale inndeling i forskjellige *nivåer* kan trenge en oppklaring. Jeg forutsetter her at det er mulig — i hvert fall når man konstruerer en metode — å skille mellom et tekstuelte og et kontekstuelte nivå: altså å skille mellom det tekstinterne og det teksteksterne. Hva som utgjør *konteksten* vil jeg ikke problematisere noe videre her, men heller fokusere på *det tekstuelle nivået*. I modellen består dette altså av tekstenes *intensjonalitet*, *forfatterfunksjon* og *modelleser*.

Med teksters *intensjonalitet* menes «summen av de faktorer som gir teksten et preg av «rettethet», enten faktorene var intendert fra opphavsmannens side eller ikke».⁶⁸ At alle (sakprosa)tekster har en indre intensjonalitet som styrer vår forståelse av den, er avledet av Edmund Husserls fenomenologiske tese om at selv ureflektert bevissthet er rettet mot noe. Dette er imidlertid et så vidt og generelt begrep at det trenger en avgrensning for å være en nyttig kategori i en praktisk tekstanalyse. Johan Tønnesson gir — i sammenheng med tekstanalytiske problemstillinger — følgende beskrivelse av teksters intensjonalitet:

Når vi skal fortolke tekster, og især sakprosa-tekster, kan vi altså ikke ha som utgangspunkt at de betyr hva som helst: De er bærere av intensjonalitet eller intensjonaliteter som peker på saksforhold i verden og/eller bevisstheten. Det vil alltid kunne stå strid om tekstens intensjonalitet, og den kan også undergå delvise forandringer. Men i striden er det viktig å skille ut illigetime overfortolkninger ... [det er] fornuftig å bruke *common sense* for å unngå overfortolkning.⁶⁹

Med *intensjonalitet* forstår jeg her den «rettethet» som er *innskrevet i selve teksten*. Denne etableres i samspill med tekstens forfatterfunksjon og modellesere, men kan også beskrives i sin egen rett som den/de overordnede talehandlingene som teksten utretter: «macro speech acts». Dette innebærer en reduksjon av det opprinnelige intensjonalitetsbegrepet, men tilfører fortsatt en viktig innsikt til en lesning som går frem og tilbake mellom tekst og kontekst: at teksten i seg selv rommer en avgrensning av sitt eget meningspotensial.

Tekstens intensjonalitet er nært forbundet med tekstens *avsenderfunksjon* og *modelleser*. Med *avsenderfunksjon* mener jeg her den avsenderen, eller forfatteren, som kommer til syne i selve teksten.⁷⁰ Dette er svaret på spørsmålet «hvem snakker i teksten?», uten at dette må forstås som en søken etter tekstens fysiske, historiske avsender. Med *modelleser* mener jeg her den *lesestrategi* eller *lesning* som tekstene selv legger opp til. Med Umberto Eco, opphavsmannen til begrepet, kan vi definere modelleser som: «a model of the possible reader (Model Reader) supposedly able to deal interpretatively with the expressions in the same way as the author deals generatively with them».⁷¹ Dette skal ikke forstås som en begrensning av den empiriske lesergruppe til de som allerede besitter et sett kunnskaper eller holdninger som tillater dem å gå avsenderens intensjon fullstendig i møte. Vel så mye handler det om å være villig til å lese teksten på dens egne premisser, og tilpasse seg tekstens meningspotensial.

⁶⁸ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 255f; se også: Tønnesson (2003):77ff

⁶⁹ Tønnesson (2003): 81

⁷⁰ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 229ff, se også: Eco, Umberto (1984) *The role of the reader — Explorations in the Semiotics of Texts*, Indiana University Press, Bloomington: 10ff. Her bruker jeg bevisst begrepet «avsenderfunksjon» fremfor «forfatterfunksjon» siden avsenderen i dette tilfellet er flere personer eller en hel organisasjon

⁷¹ Eco (1894): 7, se også Tønneson (2003); 100ff; Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 261ff

Det er viktig å presisere at tekster vil romme *flere* avsenderfunksjoner og modellesere, ettersom tekster (som oftest) er både flerstemmige, og kan leses eller brukes på flere forskjellige måter og til flere forskjellige tider. I denne analysen vil jeg imidlertid fokusere på *den dominerende avsenderfunksjonen og modelleseren*. Videre er det viktig å presisere at både avsenderfunksjonen og modelleserne er *tekstlige størrelser*, og på ingen måte må forveksles med de faktiske historiske avsenderne og leserne. Det er ikke dermed sagt at en beskrivelse av tekstenes avsenderfunksjon og modellesere kun kan forholde seg til konkrete tekstpassasjer. Man må også lese «mellom linjene», avdekke tekstens implisitte påstander og antakelser, og ikke minst avsløre de verdier, holdninger og kunnskaper teksten forutsetter av sin leser for at denne skal forstå den på en passende måte.⁷² I analysen vil jeg derfor legge stor vekt på tekstenes *doxa*: det verdens- og samfunnssyn teksten formidler.⁷³ *Doxa* er «alltid situerad kunskap, den befinner sig inom ett socialt och historisk sammanhang och bestäms, helt eller delvis, av detta».⁷⁴

I mellom dette tekstuelle nivået og konteksten, har jeg her plassert et eget *retorisk nivå*: utgjort av komponentene som danner den retoriske situasjonen.

Retorisk nivå

Det sentrale med denne modellen er altså at den tillater oss å plassere det retoriske nivået mellom det tekstuelle og det kontekstuelle. I en lesning som går frem og tilbake mellom tekst og kontekst, vil det retoriske nivået her fungere som et kompass: Begreper fra den retoriske situasjonen hjelper oss å finne hvilke fragmenter av tekst og kontekst som er relevante for en funksjonell og situasjonell forståelse av tekstene.

Det retoriske publikummet anses her som en rolle: Den/de er å betrakte som historiske lesere som inntar rollen som retorisk publikum i møte med tekstens intensjonalitet. Etter denne modellen skal da retorisk publikum forstås som de historiske leserne som svarer til tekstens modellesere, og på denne måten kan realisere tekstens illokusjonære og perlokusjonære talehandlinger. Dette er i overensstemmelse med Bitzers definisjon av retorisk publikum som de mottakerne som har evne og mulighet til å bli påvirket av retorikken og gjennom dette avhjelpe det påtrengende problemet.

⁷² For en mer utførlig drøfting, se Tønnesson (2003): 108ff

⁷³ Se for eksempel Andersen (2002): 164f

⁷⁴ Rosengren, Mats (2003) *Doxologi — En essä om kunskap*, Rhetor forlag, Åstorp: 68

Lignende anses *den retoriske avsenderen* her som en rolle: Den/de er å betrakte som historiske avsendere som inntar rollen som retorisk avsender i møte med situasjonens påtrengende problem. Retorisk avsender skal da forstås som den historiske avsenderen som gir tekstene en intensjonell rettethet gjennom avsenderintensjonen. I likhet med det retoriske publikummet befinner den retoriske avsenderen seg i møtet mellom den historiske avsenderen og avsenderfunksjonen i teksten.

Det påtrengende problemet er i følge Bitzer «en ufullkommenhet som presser seg på. Det er en feil, en hindring, noe som venter på å bli gjort, noe som ikke er som det burde være». ⁷⁵ Et retorisk problem må bestå av *faktiske forhold* tilknyttet en *interesse*, og må kunne *løses gjennom kommunikasjon*. Som nevnt ovenfor har Miller justert definisjonen av situasjoner påtrengende problem til et *sosialt* behov eller motiv. I denne modellen, som betrakter den retoriske situasjonen som et verktøy for tekstanalyse, er det påtrengende problemet plassert mellom den retoriske situasjonen — de fysiske vilkårene som utgjør situasjonenes muligheter og begrensninger — og tekstenes intensjonalitet — den rettethet som styrer en relevant forståelse av tekstene. Det retoriske problemet kan da forstås som *interessen* som knytter situasjonens kontekstuelle forhold sammen med tekstenes intensjonalitet.

I analysen forutsetter jeg at programmene kan svare til mer enn et påtrengende problem, og at metoden må være åpen for å utforske alle de mulige retoriske problemene tekstene svarer til. Jeg opererer derfor med *påtrengende problem¹* og *påtrengende problem²⁻³*, basert på *responsens* pragmatiske funksjon. Påtrengende problem¹ reflekterer i denne sammenheng ytringens illokusjonære makropråkhandling: i korte trekk hva den retoriske avsenderen *gjør* i ytringen. Påtrengende problem²⁻³ reflekterer ytringens mulige perlokusjonære handlinger: i korte trekk hva den retoriske avsenderen *gjør med* ytringen — de(n) effekt(er) hun ønsker å oppnå hos det retoriske publikummet. Påtrengende problem²⁻³ vil være lettest gjenkjennelig i både Bitzers og Millers teori, men begge funksjoner vil være relevant innenfor en pragmatisk sjangeranalyse som søker å beskrive sjangere som en passende og konvensjonalisert respons på situasjonelle krav, uten nødvendigvis å sammenstille avsenderens motivasjon og intensjon med disse kravene. Ved å legge vekt på tekstenes pragmatiske funksjon, håper jeg at analysen kan avdekke hvordan tekstene reflekterer de *sosiale motivene*⁷⁶ som er relevante i situasjonen.

⁷⁵ Bitzer fra Kjeldsens oversettelse, se Kjeldsen (2004): 79

⁷⁶ Se Miller (1984): 157f

Retoriske vilkår er ikke inkludert som egen kategori i denne analysemodellen. Det er ikke dermed sagt at dette ikke har relevans for analysen. Retoriske vilkår er «de muligheter og begrensninger som enhver taler må forholde seg til».⁷⁷ Dette kan inkludere fysiske, teknologiske, kulturelle og psykologiske faktorer m.m. Dvs. de faktorene ved konteksten som kan påvirke situasjonen og dens aktører. For å bevare en viss kontinuitet mellom analysekapitlene — og for å understreke den begrensede tilgangen som historisk avstand nødvendigvis må innebære — har jeg her valgt å bruke begrepet *historisk kontekst*. Dette inkluderer alle de teknologiske, kulturelle og sosiale faktorene som er relevante for å forstå partiprogrammene som historiske ytringer. Hele den historiske analysen kan altså anses som et forsøk på å redegjøre for de retoriske vilkår som påvirker ytringene.

Med utgangspunkt i denne modellen, legger jeg følgende forutsetninger til grunn for analysen:

- 1) At man gjennom tekstanalyse kan avdekke de lesestrategiene som er forankret i tekstens intensjonalitet, og på denne måten beskrive tekstens modellesere.
- 2) At man gjennom kjennskap til tekstens intensjonalitet og den historiske konteksten kan fremme hypoteser om de historiske/empiriske leserne.
- 3) At man ved å sammenligne tekstens modellesere og historiske/empiriske lesere kan gi en beskrivelse av situasjonens retoriske publikum: de historiske leserne som har mulighet og vilje til å realisere tekstens intensjonalitet og situasjonens påtrengende problem.
- 4) At man gjennom tekstanalyse kan avdekke de avsenderintensjonene som finnes i teksten og på denne måten beskrive tekstens avsenderfunksjon.
- 5) At man gjennom kjennskap til tekstens avsenderfunksjon og den historiske konteksten kan fremme hypoteser om den historiske/empiriske avsenderen.
- 6) At man ved å sammenligne tekstens modellsender og den historiske/empiriske avsenderen kan gi en beskrivelse av situasjonens retoriske avsender: den historiske avsenderen som handler motivert på bakgrunn av situasjonens påtrengende problem.

Disse punktene kan igjen forstås hierarkisk. Punkt 1 og 2 ligger til grunn for punkt 3, mens punkt 4 og 5 ligger til grunn for punkt 6. Punkt 3 og 6 vil til sammen gi en god forståelse av den retoriske situasjonen, og dermed også av tekstene som *sosial handling*.

⁷⁷ Kjeldsen (2004): 85

I praksis er dette ikke annet enn et forsøk på å systematisere en lesning som går frem og tilbake mellom tekst og kontekst, og gjennom dette beskrive sjangeren som situasjonell retorisk praksis.

V. Validitet

Videre følger spørsmålet om hvilken validitet vi kan tillegge analysen. Jeg vil her skille mellom *intern validitet* — med hvilken sikkerhet vi kan fremme påstander om selve analsematerialet — og *ekstern validitet* — med hvilken sikkerhet vi kan fremme generaliserte påstander på grunnlag av analysematerialet.

For å sikre *intern validitet* i analysen, har jeg først og fremst valgt et bredt utvalg av analysekategorier. Dette legger opp en grundig beskrivelse av tekstene, og styrker dermed også analysens resonnement. Jeg har lagt vekt på å synliggjøre de vurderingene som er gjort, ved å inkludere drøftinger av eventuelle tvetydigheter og utydigheter i analysen, og å synliggjøre selve resonnementet, ved å følge en mer eller mindre fast oppbygning i de enkelte kapitlene.

I hvert kapittel vil jeg først gi en detaljert beskrivelse av selve analysen. Denne delen har jeg forsøkt å knytte så nært til selve tekstene som mulig, gjennom en systematisk gjennomgang av analysekategoriene. Fordelene med dette er at det blir lettere for leseren å etterprøve analyseresultatene. Referanser til analysetekstene er plassert løpende i teksten, og leseren oppfordres til å utforske grunnlaget for mine observasjoner. Dessverre vil dette i noen tilfeller gå ut over kapitlenes leselighet. Jeg har derfor utstyrt hvert kapittel med en innledende ingress og et oppsummerende avsnitt, slik at leseren enkelt kan få oversikt over resonnementet, uten å gå i dybden i selve tekstanalysen.

Deretter vil jeg i hvert kapittel drøfte analysen i lys av relevante teoretiske perspektiver. De teoretiske tilnærmingene er — i tråd med kvalitativ tekstanalyse — valgt på grunnlag av selve teksten. Spørsmålet her er alltid: Hvordan kan de konkrete trekkene ved tekstene forstås? Dvs. hvilken betydning kan vi tillegge dem på bakgrunn av generelle tekstvitenskapelige innsikter? Resonnementets validitet avhenger av at denne teoretiske perspektivering aksepteres av leseren og kan tillegges vitenskapelig gyldighet og relevans. Jeg har derfor valgt å inkludere en drøfting av de aktuelle teoretiske tilnærmingene i hvert enkelt kapittel. Det sentrale elementet er da hvordan disse teoriene blir nyttet i denne analysen. En slik kombinasjon av

deskriptiv og teoretisk tilnærming, gir en kombinasjon av stringens og dynamikk som er nødvendig i tekstanalyse, og burde sikre intern validitet i tekstanalysen.

Analysens *eksterne validitet* avhenger i dette tilfellet av hvorvidt tekstanalysen har gyldighet og relevans utover det avgrensede korpuset. Dvs. i hvilken grad trekk ved partiprogrammene kan sies å være representative for alle partiprogrammer i perioden, og også for den samlede partipolitiske tekstkulturen. I denne sammenheng støtter jeg meg på at korpuset presenterer et representativt utvalg av sjangeren (se drøfting s. 17). Utover dette oppfordres leseren til å studere de øvrige partiprogrammene i perioden, som er lett tilgjengelige i samlingen *Vi Vil!* I denne oppgaven forutsetter jeg altså at analysen har validitet for hele sjangeren norske partiprogrammer på slutten av 1800-tallet.

Analysen rommer imidlertid ikke noen systematisk gjennomgang av andre tekster fra partiene, med den hensikt å generalisere analyseresultatene, og grunnlaget for å trekke generelle slutninger om partienes tekstkultur er derfor begrenset. På den annen side indikerer analysen at programmene er sentrale tekster de tidlige partiorganisasjonene, noe som styrker analysens generaliserende målsetning i forhold til tekstkulturen. Analysens eksterne validitet må derfor vurderes ut fra dens tekstnære metode. En slik analyse vil nødvendigvis medføre en sterk intern validitet på bekostning av analysens generaliserbarhet. Jeg vil derfor være forsiktig med å foreta alt for vidtrekkende slutninger i analysen og drøftingen av analysen. I de tilfellene hvor jeg tydelig beveger meg utenfor dette korpusets omfang — for eksempel «Analysens betydning» i konklusjonskapittelet — skal dette forstås som hypoteser som forutsetter videre historisk granskning.

VI. Oppsummering — Teoretisk utgangspunkt

Målet med dette kapittelet er ikke å bedrive teoriutvikling. Det er heller ikke å gi noen fullstendig redegjørelse for de teoretiske innsiktene som er aktuelle for denne analysen. Kapittelet har presentert de perspektivene på sjanger som ligger til grunn for metoden i de tre følgende analysekapitlene.

Kapittelet «**Pamfletter, flygeblader og avisnotiser** — Materielle trekk ved Høyres og DNAs partiprogrammer fra 1884 til 1906» fokuserer på *tekstenes materialitet i et skriftbruksperspektiv*. Her vil jeg beskrive tekstenes medium, format og andre rent fysiske trekk, og drøfte dem i lys av partienes øvrige skriftbrukspraksiser og skriftkultur. Kapittelet «**Politikkens felt** — Forslag til en topikk for norske partiprogrammer 1884-1906» fokuserer

på *tekstenes innhold i lys av retorisk tekstnormteori*. Målet er her å utvikle en topikk for partiprogrammene, og drøfte hvorvidt denne topikken reflekterer etablerte innholdsnormer for sjangeren norske partiprogrammer. Kapitlet «**Fra instruks til appell** — Partiprogrammenes retoriske situasjon 1884-1906» fokuserer på *tekstenes mellompersonlige funksjon i et pragmatisk perspektiv*. Målet er her å beskrive den retoriske situasjonen tekstene representerer, ved å lese vekselvis mellom tekst og kontekst.

Felles for alle analysekapitlene er at de kan betegnes som en *retorisk sjangeranalyse*: de forholder seg til *pragmatisk, retorisk og etnometodologisk metode*.

En omveltningstid for Norge

Strukturforandring av den norske offentligheten

En rekke av de historiske begivenhetene som preger 1800-tallet, kan beskrives, med Jürgen Habermas' ord, som en strukturforandring av den norske offentligheten. Denne strukturforandringen består hovedsakelig i oppkomsten og utviklingen av en borgerlig offentlighet, men også i demringen av de organisasjoner, politiske partier, dagspressen m.m. som med tiden skulle komme til å bringe denne perioden av norsk offentlighet til ende. For Habermas er disse omveltningene en overgang fra et politisk resonnerende publikum, til en mer pluralistisk offentlighet der interessemotsetninger gjør seg stadig mer gjeldende. Den nye offentligheten som etableres i kjølvannet av 1800-tallets massebevegelser, har hatt stor betydning helt frem til vår egen tid. I et teksthistorisk perspektiv betyr denne omstillingen til en ny offentlighetssituasjon først og fremst en voldsom vekst for sakprosaen. Det nye organisasjonssamfunnet som vokste frem på 1800-tallet, var virkelig en storprodusent av norsk sakprosa, og ikke minst skapte det mange nye banebrytende sakprosasangere, deriblant de første nedtegnede partiprogrammene.

I. Konteksten

Målet med dette kapittelet er å etablere et perspektiv på den historiske konteksten som sjangeren partiprogrammer oppstår i. Med utgangspunkt i Jürgen Habermas' analyser av *den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall*, vil jeg her fokusere på det som har blitt betegnet som en *strukturforandring av den norske offentligheten*. Mer presist vil jeg fokusere på den strukturforandringen som innebærer den borgerlige offentlighetens «forfall»: overgangen fra selveierdemokratiets resonnerende offentlighet til organisasjonssamfunnets og partidemokratiets massedistribuerte og institusjonaliserte kommunikasjonspraksis.

Habermas beskrivelse av den borgerlige offentlighetens vekst og fall er hovedsakelig basert på England og Tyskland fra 1700 til 1900-tallet, men selv om Habermas ikke behandler Norge direkte, er den generelle beskrivelsen i stor grad overførbar. Utviklingen er kanskje til og med tydeligere her, siden Norge som en ung stat utviklet seg forholdsvis sent, men dermed også raskt i løpet av 1800-tallet. Den norske historien har også konsentrert seg om noen få betydningsfulle årstall — 1814, 1884 og 1905 — som har gjort det naturlig å inndele utviklingen i historiske perioder. Denne epokenkningen legger opp til en forsterking av

forskjeller og kontraster i løpet av et forholdsvis kort tidsrom. Ikke bare den norske historien, men også den norske historieskrivningen, er altså svært tydelige når det kommer til offentlighetens strukturelle forandring.

Den norske historien

I NOU 27/1999 *Ytringsfrihet bør finne sted! — Utkast til ny Grunnlov § 100* finner man klare paralleller til Habermas' offentlighetsteorier i utvalgets redegjørelse for ytringsfrihetens historie både før og etter 1814.⁷⁸ Offentlighetens arenaer er også ytringsfrihetens slagmarker, og ytringsfrihetens historie i Norge sammenfaller i stor grad med offentlighetens historie slik den utfolder seg i *Den borgerlige offentlighet*. Utredningens leder, Francis Sejersted, har også vært den kanskje fremste eksponenten for Habermas' perspektiver innen den norske historieskrivningen, og hans fremstilling av forholdet mellom økonomi og demokrati i Norge på 1800-tallet er nesten å betrakte som en «Habermas på norsk». I denne forbindelse vil jeg særlig nevne verkene *Den vanskelige friheten* og *Demokratisk kapitalisme*.⁷⁹ Her redegjør Sejersted for den strategiske etableringen av 1800-tallets moderniseringsprosesser — deriblant utviklingen av offentligheten — og videre hvordan denne moderniseringsprosessen formet Norges demokratiske institusjoner.

Også blant historikere som ikke direkte støtter seg på Habermas' begrepsapparat eller sosiologiske tilnærming, fremstilles perioden som et paradigmatisk skille i norsk offentlighet. Her vil jeg særlig nevne Jens Arup Seips historiefaglige modellbygging. Seips foredrag *Fra embetsmannsstat til ettpartistat*⁸⁰ har dannet skole med sin inndeling av Norges historie fra 1814 til 1963 i embetsmannsstaten (1814-1884), flerpartistaten (1884-1940) og ettpartistaten (etter 1945). Vår periode sammenfaller med overgangen fra embetsmannsstat til flerpartistat. Seip gjør sin inndeling hovedsakelig på grunnlag av endringer i selve styresettet, men i andre mer omfattende behandlinger av perioden, som i *Utsikter over Norges historie*, legger han også stor vekt på organisasjonssamfunnets gjennombrudd og kommunikasjonenes utvikling.⁸¹ Selv om behandlingen av særlig embetsmannsstaten ikke nødvendigvis svarer til den borgerlige offentligheten, er parallellene til Habermas tydelige. Til sammen utgjør Sejersted og Seip de viktigste kildene til dette kapittelet.

⁷⁸ NOU 27/1999, Se særlig kap.3 «Linjer i ytringsfrihetens historie i Norge»

⁷⁹ Sejersted, Francis (2001a) *Den vanskelige friheten*, Pax forlag, Oslo; (2002) *Demokratisk kapitalisme*, Pax forlag, Oslo

⁸⁰ Seip, J.A. (1963): *Fra embetsmannsstat til ettpartistat*, Universitetsforlaget, Oslo

⁸¹ Se særlig Seip (2002)

Jeg vil på ingen måte forsøke å gi noen fullgod redegjørelse for partiprogrammenes kontekst i dette kapittelet. Å skille tekst og kontekst på denne måten vil være lite hensiktsmessig, for ikke å si umulig. Konteksten vil heller aktualiseres gjennom hele analysen, i samspill med en lesning av de enkelte tekstene. I dette innledende kapittelet er målet simpelthen å gi leseren et generelt inntrykk av den historiske perioden tekstene har sin opprinnelse i. Med *kontekst* sikter jeg da i dette kapittelet til *kulturell kontekst*.⁸² Jeg vil forsøke å tegne et bilde av de aktuelle *tekstkulturene* — organisasjonssamfunnet, politikken, pressen m.m. — som programmene skriver seg inn i, og de sosiale, økonomiske, teknologiske og politiske forholdene som antas å påvirke dem i perioden.

Som tittelen på dette kapitlet indikerer, er den aktuelle historiske perioden en periode med omfattende sosiale og kulturelle endringer. Dette innebærer allerede en fortolkning — et selektivt perspektiv — på den historiske konteksten. Jeg forutsetter her at den relevante konteksten kan gripes ved å beskrive noen sosiale eller kulturelle strukturer som i perioden endrer sitt mønster. Med struktur forstår jeg her etablerte samfunnsmønstre som skaper og opprettholder sosiale kategorier og handlingsmønstre. Med utgangspunkt i Jürgen Habermas' strukturelle livsverdenbegrep⁸³ kan slike strukturer inndeles i tre kategorier: *kulturelle reproduksjonsprosesser* som «primært sørger for ny kunnskap som er forenlig med det bildet som er skapt av tradisjonen»; *sosiale integrasjonsprosesser* hvis primære funksjon er «å holde samfunnet sammen ved å sørge for handlingskoordinering gjennom å etablere legitime former for interpersonlige relasjoner»; og *sosialiseringsprosesser* som i første rekke skal «sørge for at evnen til å handle og samhandle overføres til nye generasjoner».⁸⁴ Jeg vil ikke forholde meg systematisk til denne kategoriseringen, men den danner et viktig teoretisk utgangspunkt. Kategoriene kan tilby en teoretisk begrunnelse for de konkrete historiske hendelsene som omtales her — betraktet som en endring i historiske aktørens sosiale rolle, og endring i normer og regler for sosial handling og samhandling innenfor «offentligheten» som sosial sfære. I perioden endres altså disse tre prosessene, og nye sosiale handlingsmønstre etableres — deriblant nye sakprosjangere.

II. Strukturforandring av offentligheten

Teorien om en strukturforandring av offentligheten utforskes i Jürgen Habermas' avhandling fra 1962 med samme navn — *Strukturwandel der Öffentlichkeit* — på norsk oversatt til

⁸² Se blant annet Halliday (2009): 55ff; Tønnesson (2008): 58ff og Berges etterord i Tønnesson (2002): 236ff

⁸³ Eriksen og Weigård (1999) *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati*, Fagbokforlaget, Bergen: 120ff

⁸⁴ Eriksen og Weigård (1999): 122

*Borgerlig offentlighet: dens fremvekst og forfall.*⁸⁵ I denne svært innflytelsesrike avhandlingen beskriver Habermas hvordan en særskilt form for «borgerlig offentlighet» vokser frem som samfunnssfære parallelt med det kapitalistiske produksjonssystemet og de litterære institusjonene i Europa på 1700-tallet, og videre hvordan fremveksten av kulturindustri, massedistribuerte medier og interesseorganisasjoner omformer denne borgerlige offentligheten til en politisk offentlighet dominert av strategisk kommunikativ handling.

For å tegne et bilde av denne offentlighetens utvikling, er det naturlig å begynne med Habermas' egen definisjon:

Med den borgerlige offentlighet forstås først og fremst den sfære der privatfolk samles til publikum. Denne offentligheten — som er reglementert av øvrigheten — gjør publikum straks krav på for å bruke den til en konfrontasjon med de offentlige myndigheter om de allmenne regler for samkvem i den fundamentalt privatiserte, men offentlige relevante sfære for varesamkvem og samfunnsmessig arbeid. Mediet for denne politiske konfrontasjon er eiendommelig og uten historisk forbilde: det offentlige resonnement.⁸⁶

Den borgerlige offentligheten utgjøres av eiendomsbesittere og privatkapitalister — den gruppen Marx, og også Habermas, kaller «det borgerlige samfunn» eller *bourgeoise* — som i denne perioden samles i en «offentlighet», med utgangspunkt i den private sfære, hvor offentlig diskusjon og kritikk av staten tillates for første gang.⁸⁷ Det kapitalistiske gjennombruddet på 1700-tallet skapte et behov blant borgerklassen for kanaler for konsensusorientert beslutningstagning blant de konkurrerende aktørene, og et behov for å beskytte sine økonomiske interesser fra vilkårlige beslutninger fra arvelig makt. Den borgerlige offentligheten vokser frem fra litterære og sosiale institusjoner — kaffehus, kafeer, teater og salonger, og etter hvert aviser, tidsskrifter og andre trykte medier — og etablerer seg først som en sfære for litterær, moralsk og sosial debatt — hvor borgerne er samlet som kritisk publikum — og deretter som en sfære for politisk debatt og polemikk. Subjektet for denne offentligheten er «publikum som bærer av den offentlige mening».⁸⁸ Den offentlige mening — «public opinion» eller «öffentliche Meinung» — som politisk faktor, er på mange måter den borgerlige offentlighetens kulminasjon.

Som den norske tittelen indikerer, er Habermas' avhandling først og fremst en «vekst og fall»-historie med tydelige normative føringer. Uten å tape disse normative føringene av syne, vil

⁸⁵ Habermas, Jürgen (2005) *Borgerlig Offentlighet: dens fremvekst og forfall*, De Norske Bokklubbene, Oslo

⁸⁶ Habermas (2005): 41

⁸⁷ Habermas (2005): kap 2 og 3

⁸⁸ Habermas, Jürgen (2005): 10

jeg her fokusere på offentlighetens videre forandring — eller dens «forfall» — som i norsk sammenheng er den mest relevant i perioden 1884 til 1906. Den borgerlige offentlighets forfall inntreer når den offentlige mening og dens kanaler spaltes i organiserte og institusjonaliserte kanaler for massedistribusjon av strategisk språklig handling.

Habermas tegner opp de generelle utviklingslinjene for den borgerlige offentlighets forfall:

Det vokser frem en repolitisert sosialsfære som verken sosiologisk eller juridisk lar seg subsumere under kategoriene for det offentlige eller det private. I dette mellomområde gjennomtrenger samfunnets statliggjorte områder og statens samfunnsmessige områder hverandre uten formidling gjennom politisk resonnerende privatfolk. Langt på vei avlastes publikum for denne oppgave gjennom andre institusjoner: på den ene side gjennom interesseorganisasjoner der de kollektivt organiserte privatinteresser søker å gi seg umiddelbar politisk skikkelse; på den annen side gjennom partier som sammenvokst med de offentlige myndigheters organer så å si etablerer seg *over* den offentligheten som de en gang var instrumenter for. Den politisk relevante maktutøvelses- og maktutligningsprosess utspilles direkte mellom de private forvaltninger, de interne organisasjonene, partiene og den offentlige forvaltning; publikum som sådant blir bare sporadisk trukket inn i denne maktens kretsløp og da bare til akklamasjonsformål.⁸⁹

I løpet av 1800-tallet gjorde flere nye samfunnsgrupper krav på politisk innflytelse i Norge. Den dannede elites formidlingsfunksjon mellom stat og samfunn — som representanter for «opinionen» — overføres på 1800-tallet gradvis til institusjoner som har dannet seg ut fra privatsfæren — slik som interesseorganisasjoner — eller ut fra offentligheten — slik som partier.⁹⁰ Jens Arup Seip, uten referanse til Habermas forøvrig, beskriver disse nye organisasjonene som det borgerlige samfunns «nødvendige ledsager, skapt av dette samfunn», men også «en skapning som i sin tid kom til å tilintetgjøre sitt opphav».⁹¹ Dette betydde en utvidelse av politikken område og endringer i den politiske retorikken. Francis Sejersted påpeker hvordan politikken i løpet av 1800-tallet kom til «stadig å trekke flere folk, og folk utenfor byens borgerskap, inn i den nye offentlighet. Dermed åpnet man for sterkere motsetninger i det politiske liv — motsetninger som det skulle vise seg vanskelig å forlike».⁹² Når nye klasser, som ikke fyller de dannede klassenes normative kriterier for deltagelse i offentligheten, kommer til gjennom massekommunikasjon og massemobilisering, forandres også den politiske offentligheten strukturelt. Endringen i borgernes rolle er tydelig: De går fra å være privatfolk samlet til kritisk publikum, til å være velgere som mobiliseres etter

⁸⁹ Habermas (2005): 218f

⁹⁰ Habermas (2005): 220

⁹¹ Seip (2002): 51

⁹² Sejersted (2001a): 203

klasseinteresser, sosiale og økonomiske forutsetninger. *Publisiteten* — medialiseringen av det offentlige resonnementet og den politiske retorikken — spiller her en viktig rolle.⁹³ Habermas støtter seg i denne forbindelse på et sitat av Bücher:

Avisene utvikler seg fra utelukkende å være anstalter for nyhetspublikasjon til også å bli bærere av og ledere for den offentlige mening, til å bli kampmidler i partipolitikken. For den indre organiseringen av avisforetakendet hadde dette den konsekvens at det mellom nyhetsinnsamling og nyhetspublikasjon skjøt seg inn et nytt ledd: redaksjonen. For avisforleggeren betydde imidlertid dette at han fra å være selger av nyheter ble til kjøpmann med den offentlige mening.⁹⁴

I et teksthistorisk perspektiv er endringer i publisiteten en særlig viktig del av offentlighetens strukturelle forandring. For publikums vedkommende betyr dette at offentligheten på sikt fjernes fra deres private sfære: «Offentligheten blir til en publikums-forgård (*sic*) som prestisje kan utfoldes *foran* — i stedet for at kritikk utfoldes *i* publikum».⁹⁵ Pressens historiske rolle i organisasjonssamfunnets fremvekst — og ikke minst i partienes framvekst — er et velbeskrevet kapittel i norsk historie. Men pressen er ikke den eneste tekstkulturen som har relevans for offentlighetens forvandling fra det resonnerende borgerskaps privatsfære til det massemobiliserte samfunnets politiserte sosialsfære. Siste halvdel av 19.århundre kan snarere beskrives som en omveltningstid for norsk sakprosa generelt.

Mobiliseringen av stadig nye grupper og samfunnsklasser betydde nye retoriske strategier og arenaer. Nye sakprosasjangere oppstår: både muntlige, som folkemøter og debatter, og skriftlige, som avisartikler, polemikker, trykte foredrag, stenograferte taler og politiske pamfletter. Resultatet er et paradigmatisk skille i norsk teksthistorie; til en ny offentlighet og en statsforvaltning hvor den nyoppdagede organisasjonsformen, og ikke minst de politiske partiene, skal spille en helt sentral rolle. I denne sammenheng gjennomgår den politiske retorikken fundamentale og varige endringer. Fremveksten av en politisk-retorisk praksis som er tilrettelagt moderne politikk, innebærer også en differensiering av retorikken. På den ene siden etableres den nøkterne, formelle og logosorienterte retorikken som kjennetegner *organisasjonsarbeidet* som tekstlig praksis. Denne formen for retorisk virksomhet er helt sentral i etableringen av det moderne partivesenet og statsapparatet, og er en vesentlig del av politisk-retorisk praksis helt frem til vår egen tid.⁹⁶ På den annen side utvikles den agiterende,

⁹³ Se Habermas (2005): 220f + § 20 *Fra private skribenters journalistikk til massemedienes offentlige tjenesteytelser — reklame som funksjon av offentligheten*.

⁹⁴ Habermas (2005): 226, viser videre til Bücher, K (1917) *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, bd. I, Tübingen: 257

⁹⁵ Habermas (2005): 248

⁹⁶ Se konklusjon fra de to makt- og demokratiutredningen, NOU 19/2003 «Makt og demokrati»

forenklede og patosorienterte retorikken som kjennetegner *propagandaen* som retorisk virksomhet. Propagandaen når sitt høydepunkt i mellomkrigstiden, og er etter annen verdenskrig ikke lenger annerkjent som legitim retorisk praksis.⁹⁷ Innen den tid skal denne retorikken ha stor betydning for det norske demokratiet. De flammende, fengslende talerne som mobiliserer borgere, studenter og ikke minst arbeiderklassen i slutten av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet — talere som Martin Tranmæl og Nordahl Grieg — er de tydeligste eksemplene på denne formen for talekunst. Begge disse sidene av norsk politisk retorikk har sine røtter i 1800-tallets massemobiliseringer. Det er i denne konteksten de politiske partiprogrammene oppstår som egen sjanger.

I denne kontekstbeskrivelsen ser jeg selektivt på Habermas offentlighetsteori og offentlighetens historiske utvikling. Målet er å trekke frem de elementene av offentlighetens fremvekst og forandring, eller «forfall», som kan bidra til en bedre forståelse av opprinnelsen til nye sakprosasjangere. Jeg vil fokusere på tre trekk ved 1800-tallets strukturforandring av offentligheten, som jeg anser som særlig viktige kontekstuelle faktorer for å forstå opprinnelsen til tidens nye sakprosasjangere:

- 1) «*Assosiasjonsånden*», eller en kraftig oppblomstring av sivile organisasjoner og foreninger. Disse var et viktig ledd i organiseringen av de nye stemmeberettigede, og slik sett en viktig kanal for flere samfunnsgrupper som gjør sitt inntog i politikken. Organisasjonsbølgen på 1800-tallet førte også med seg en rekke nye skriftpraksiser og sjangere.
- 2) *Bedre mulighet for kommunikasjon i ord*. En kraftig utvidelse av utdanningssektoren etterlot nye grupper av befolkningen med de lese- og skriveferdigheter som var en nødvendighet for å delta i samfunnslivet. Denne kom hånd i hånd med andre, mer tekniske gjennombrudd, som bedre og billigere papirproduksjon og leselysets inntog i hjemmet. Til sammen fører sosiale, økonomiske og teknologiske faktorene til en utvidelse og endring av samfunnets skriftbrukspraksis.
- 3) *Pressens fremvekst*. Antall aviser og tidsskrifter vokste kraftig i siste halvdel av 1800-tallet. Redaksjoner og trykkerier ble målbærere for tidens offentlige debatt, en slags «kaffehus på norsk», som Martin Eide treffende har kalt det.⁹⁸ I perioden mellom

⁹⁷ Denne fremstillingen av retorikkens historiske polarisering står i stor gjeld til Kjell Lars Berge, som har argumentert for denne historiske fremstillingen i en rekke foredrag og artikler. Se bl.a. MA-kurs i politisk retorikk RETKOM4102 2008, Universiteten i Oslo, og artikkel i *Dagbladet* 29.08.2009

⁹⁸ Eide, Martin (2000) *Den redigerende makt, redaktørrollens norske historie*, IJ-forlaget, Kristiansand: 15

parlamentarismens gjennombrudd og unionsoppløsningen er pressen i høyeste grad kampmidler i partipolitikken, og deres nære forhold til organisasjonssamfunnet er slik sett tydelig. Pressens fremvekst skapte også en ny tekstkultur som skulle ha betydning langt utenfor dens egne rekker.

I den videre kontekstbeskrivelsen vil jeg fokusere på disse tre historiske trekkene som særlig viktige faktorer for tekstkulturelle endringer. Jeg mener det er lite hensiktsmessig å behandle disse strengt adskilt, og punktene vil derfor overlappe noe. Avslutningsvis vil jeg forsøke å gi en mer konkret redegjørelse for hva de tekstkulturelle endringene bestod i, under overskriften «maktens tekster i endring». Målet her er ikke å gi noen fullgod redegjørelse for retoriske vilkår og praksis i 19.århundre, men å tydeliggjøre perioden mellom parlamentarismen og unionsoppløsningen som en teksthistorisk brytningstid.

III. «Associationsaanden»

I *Utsikter over Norges historie* forklarer Jens Arup Seip de politiske partienes fremvekst på 1880-tallet som et resultat av to samtidige, men forskjellige organisasjonsstrukturer som vokste frem i Norge i løpet av århundret. På den ene siden var partiene en naturlig utvidelse av partidannelsen som foregikk blant de politiske representantene på Stortinget. Denne typen *representantforeninger* hadde vært aktuelle helt siden 1814, men det er ikke før etter 1850 at vi kan snakke om noen reell partidannelse slik vi forstår begrepet i dag.⁹⁹ På den annen side var partiene sluttpunktet for en massiv utbygging og organisering av det sivile samfunn. I løpet av århundret økte sivile organisasjoner og foreninger kraftig i antall og størrelse. Blant disse fantes det også en rekke tydelige eller mindre tydelige *velgerforeninger*, som samlet og kanaliserte politiske krav fra en stadig mer velorganisert og politisk bevisst befolkning.

Representantforeningene

Det er verdt å påpeke at betegnelsen «parti» før innføringen av parlamentarisme, primært refererer til *representantforeninger*, og ikke *velgerforeninger*. Velgerforeningene omfatter organisasjoner, foreninger, lag, bevegelser osv. som i løpet av 1800-tallet krevde politisk innflytelse og posisjon, mens representantforeningene etableres blant dem som allerede var i posisjon. Slike sammenslutninger av stortingsmenn og embetsmenn hadde andre oppgaver enn velgerforeninger: «De skulle legge opp en politikk, og fremkalle felles opptreden i

⁹⁹ Seip (2002) 45ff; se også Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år — bind I*, Gyldendal, Oslo: 335ff, Kaartvedt, Alf (1984) *Drømmen om borgerlig samling*, Cappelen forlag, Oslo: 32ff

debatter og avstemninger».¹⁰⁰ Disse politikkformende sammenslutningene innad i stortingsforsamlingen var ofte unndratt offentligheten. De svarte heller ikke til tidens demokratiske ideal, noe man ser tydelig i ordbruken som omkranser dem. Det ble snakket om «klikk», «koteri», «ring», «junta» eller «klan»; alle med sin egne negative valør.¹⁰¹

«Denne Forsamling har som alle saadanne havt hvad man benævner med Ordet Partier»¹⁰² sa Admiral Jens Schow Fabricius under sin kjente tale ved Eidsvollsforsamlingen 20. mai 1814. Videre skyndte han seg å innvende at «jeg for min Deel troer dette Navn icke er anvendeligt her», siden han selvsagt streber etter «at troe got om alle Mennesker, indtil min Overbeviisning bød det modsatte». Dette sitatet, om enn noe perifert i Fabricius' lykkønskninger til den nye nasjonen, røper en bestemt holdning til partier og partidannelser. Det politiske miljøet i Norge i begynnelsen av 1800-tallet var i det hele tatt svært uvennlig stemt mot slike «partier». «Sterke normer sa fra at slik gjør man ikke, man lager ikke et politisk parti, det er ikke anstendig».¹⁰³ Partier forplikter, og representanten står dermed ikke lenger fritt til å la seg overtale av de beste argumentene som presenteres. Partidannelser var slik sett ikke forenelig med den borgerlige offentligheten som ble etablert i perioden etter 1814-revolusjonen.

I denne sammenheng referer «partier» til en heller løselig sammenslutning av meningsfeller, og ordet har en klart negativ klang. Det er likevel de som øyensynlig setter seg fore å starte partier. De mest kjente eksemplene er kanskje grupperingene av studenter og ungdom som på 1830-tallet følger de litterære og ideologiske rivalene Henrik Wergeland og Johan Sebastian Welhaven, hhv. med navnene *Norskhetspartiet* og *Intelligenspartiet*. Disse kan tilskrives et ideologisk grunnsyn — som konservative og radikale — og hadde et uttalt engasjement i tidens politikk — særlig i unionssaken— og kulturliv — blant annet i den litterære debatten mellom Wergeland og Welhaven. De hadde imidlertid ingen reell politisk makt, og de kan heller ikke sies å stå for noen form for mobilisering av opinionen. Slik sett minner de mer om hva vi med dagens ordbruk ville kalt en litterær, akademisk eller politisk «krets» enn reelle politiske partier.

1830-årenes «partier» gir oss en indikasjon på den vide betydning begrepet har hatt i Norge før parlamentarismen. Verken Intelligenspartiet eller Norskhetspartiet forsøker å utnytte

¹⁰⁰ Seip (2002):102

¹⁰¹ Seip (2002): 45ff

¹⁰² Fabricius, Jens Schow *Evig og Troe til Dovre faller*, Eidsvold 1814

¹⁰³ Seip (2002): 74

medlemsmassen for å vinne politisk posisjon eller gjennomslag for et program. Selv om 1830-årenes studentpartier kan betraktes som ideologiske forløpere,¹⁰⁴ skiller de seg på dette punktet klart fra partiene som ble dannet femti år senere. Men tendensene til partidannelser var i gang, og disse tidlige partikretsene peker tydelig frem mot de mer strategiske og forpliktende grupperingene som senere etableres i maktens kretser.

I 1859 forsøkte noen banebrytende menn, Johan Sverdrup og Ole Gabriel Ueland, å starte en åpenlys organisering av stortingsrepresentanter med navnet *Reformklubben*. Denne klubben krevde tilslutning til et program, og må på alle måter betraktes som et politisk parti. Sverdrup var også klar på punktet at «her er det tale om å stifte et politisk parti». Men nettopp at det var et parti, og dermed offentlig og eksplisitt, ble også reformklubbens bane.¹⁰⁵ Det var fortsatt bak lukkede dører at samarbeid genererte makt. Den neste generasjonen representantpartier, deriblant kretsen rundt Ludvig Daae, *Collegium Politicum*, var derfor nesten helt ukjent for samtiden, og for ettertiden om det ikke hadde vært for medlemmenes private memoarer.

Fra 1878 oppstår det mer faste representantforeninger blant stortingsmennene. *De tretti tyrannene* og *Royalistene* som etableres dette året, representerte hhv. den venstreradikale og den konservative blokken på Stortinget. Samme år var det også krefter på stortinget som forsøkte å starte «reelle» partier etter kontinental modell — for eksempel Søren Jaabæk og *Det Norske Venstre* — men motstanden mot partidannelser, i betydning forpliktende representantforeninger, var fortsatt for stor. Det fantes en klar oppfatning av hva demokratiet burde være, som ikke inkluderte partier. De rene representantforeningene som dannes før 1884 kom derfor sjeldent til mer enn tjue mann på en hemmelig hotellklubb. Dette gjaldt også *De tretti tyranner* — det som må sies å være den mest vellykkede av representantforeningene, og en tydelig forløper til *Venstre* — de hadde aldri tilstrekkelig tillit eller politisk tyngde til å operere i det åpne og utfordre selve systemet.¹⁰⁶ Det var ikke før representantforeningene ble slått sammen med velgerforeningene, at den etter hvert så tydelige blokkdannelsen på Stortinget ble brakt inn i faste former.

¹⁰⁴ Den polariseringen av det politiske miljøet disse kretsene representerer, peker tydelig frem mot et skille i det politiske miljøet som senere manifesterte seg i Høyre og Venstre. Mange av medlemmene i disse løselig organiserte sammenslutningene skulle også bli ledende politikere i sine voksne år. Både Anton M. Schweigaard, Peter J. Collett, Fredrik Stang og P.A. Munch — menn som senere skulle spille ledende roller i utformingen av den konservative blokken og partiet Høyre — var i sine ungdomsår tilknyttet Intelligenspartiet.

¹⁰⁵ Seip (2002): 105

¹⁰⁶ For en mer grundig historisk gjennomgang se bl.a. Seip (2002): 101ff, og Nerbøvik (1993): 136ff, Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 335ff

Velgerforeningene

Mens representantforeningenes historie har utspilt seg i det lukkede rom, har velgerforeningenes historie i høyeste grad sammenfalt med offentlighetens utvikling. Det er denne typen assosiasjoner, foreninger og organisasjoner det først og fremst siktes til når det snakkes om «assosiasjonsånden» eller «organisasjonsbølgen» på 1800-tallet.

La oss først høre hva Francis Sejersted sier om assosiasjonsåndens betydning for det norske samfunnet:

Det nye brede borgerskaps åpne samfunn fikk etter hvert en karakteristisk organisasjonsform i de frivillige sammenslutninger. Tendensen til slike sammenslutninger — assosiasjonsånden — brøt frem med stor kraft i 1830-årene, og den har vært levende like frem til i dag. Åpne frivillige foreninger er et hovedelement i våre dagers sosiale organisasjon, vi lever innenfor et nettverk av fagforeninger og andre interesseforeninger, og hva det nå måtte være. Røttene til dette åpne foreningssamfunn ligger i første halvpart av forrige århundre.¹⁰⁷

Sejersted setter assosiasjonsånden i nær forbindelse med fremveksten av en kulturell og sosial offentlighetstrend i Europa. Dette henger sammen med at salongene og klubbene åpnes, og restauranter og gallerier erstatter den private salong. Samtidig hadde 1814 og den påfølgende trykkefriheten ført til en gradvis omveltning i den politiske sfære. Flere stemmer kom til og flere aviser, som nå ble den offentlige debatts arena, ble etablert. Assosiasjonsånden spredte seg raskt. Det samme gjorde assosiasjonene. Selv om organisasjonskulturen øker gradvis fra 1700-tallet og fremover, skjer i 1840-årene en øyensynlig eksplosjon i antall lokale foreninger og foreningsmedlemmer. I Kristiania blir tallet nesten doblet på bare ti år. I tiden etter 1850 ser vi den samme utviklingen på landsbasis. I 1850 finnes det 10 foreninger av nasjonal karakter, i 1900 finnes det 145.¹⁰⁸

I likhet med Habermas beskriver Sejersted denne utviklingen med bakgrunn i borgerklassen: Den offentlige sfære ble utvidet, mens den private sfære lukket seg mer. Men assosiasjonsånden begrenset seg på ingen måte til borgerklassen. Det revolusjonerende med denne organisasjonsbølgen var nettopp at den organiserte og inkluderte nye befolkningsgrupper i offentligheten. I løpet av århundret skjedde det en rekke store økonomiske, teknologiske og sosiale forandringer i Norge. Kapitalismens endelige gjennombrudd i sammenheng med omfattende endringer i produksjonsprosessene, berørte alle

¹⁰⁷ Sejersted (2001a): 192

¹⁰⁸ «Foreninger i Norge», artikkel i Store Norske Leksikon

parter av samfunnet, og skulle etter hvert også utvide politikken til en arena for klassekamp og interessekonflikter — løsrevet fra borgerklassens private sfære.

På 1840-tallet og ca. 30 år fremover opplevde Norge en kraftig økonomisk vekst sammen med en eksplosiv utbygging av landets infrastruktur og kommunikasjonslinjer.¹⁰⁹ Utbyggingen av jernbane, telegraf, telefon, postlinjer, rutebåtnettet osv. bandt landet sammen og gjorde reise, kommunikasjon og transport mer effektivt. Samtidig opplevde befolkningen en betydelig velferdsøkning. I de 50 årene mellom 1815 og 1865 vokser befolkningen med hele 1,3 prosent årlig, en massiv økning fra tidligere. Bedre kosthold, vaksinasjon og generell levestandard gjorde at flere barn vokste opp og at forventet levealder økte betraktelig. Denne utviklingen brakte også med seg en voldsom optimisme og fremtidstro. På tampen av den nasjonalromantiske æra hersket det i Norge en sterk tro på at utviklingen var til befolkningens gode. Sverdrup uttrykte tidsånden treffende da han i 1869 hevdet at «den nye tid suste inn i landet på jernbanene». Sammen med fremtidstro rommet tidsånden også en holdning om at staten i seg selv burde være av begrenset størrelse, og at sosiale utfordringer best kunne løses gjennom organisering i private foreninger og lag.¹¹⁰ Kombinasjonen av liberalistisk ideologi og økonomisk fremskritt avsatte i perioden en stor tro på det sivile samfunn i alle sosiale lag. Også i tilfeller hvor denne optimismen ikke fikk et like sterkt utslag, og blant de samfunnsgrupper som ikke i like stor grad tok del i velferdsøkningen, må den økonomiske veksten, endringene i produksjonsforholdene og de rådende ideologiske bevegelsene anses som indirekte faktorer til organisasjonsbølgen, da mange foreninger vokste frem som en motreaksjon til økt industrialisering og større sosial ulikhet. Flere av de politiske bevegelsene som vokser frem på denne tiden— som bondebevegelsene, kvinnebevegelsen og den gryende arbeiderbevegelsen — springer ut av et krav om innflytelse og makt fra samfunnsgrupper som til nå hadde stått på sidelinjen.

Den massive politiske organiseringen av folket utvidet ikke bare offentlighetens publikum, den forandret den også strukturelt. Sejersted påpeker at «Med sin åpenhet kom politikken til stadig å trekke flere folk, og folk utenfor byenes borgerskap, inn i den nye offentlighet. Dermed åpnet man for sterkere konflikter i det politiske liv — konflikter som det skulle vise seg vanskelig å forlike».¹¹¹

¹⁰⁹ Se bl.a. Hodne, Fritz og Grytten, Ola (2000) *Norsk økonomi i det 19. århundre*, Fagbokforlaget, Bergen

¹¹⁰ Pryser (1993): 355ff

¹¹¹ Sejersted (2001a): 203

Assosiasjonenes oppbygning

Organiseringen av de lavere samfunnslag var en mer eller mindre planlagt modellering av den rådende maktens former, men den viste seg å ha en overlegen evne til å mobilisere massene, og i dette fantes det et enormt demokratisk potensial. I forsvaret av Thranebevegelsen i Høyesteretten 1855, understreker Bernhard Dunker at: «De har indrettet sig efter vort Eksempel med Association, Deliberationer, Taler og Debatter, og de har troet at kunne skaffe sig nogen Betydning ved det eneste, hvori de er overlegne, Antallet».¹¹² Thranebevegelsen hadde også vokst voldsomt rundt 1850. I 1851 telte den trolig 30 000 mennesker, av en befolkning på ca 1,4 millioner. Både i samtid og ettertid fremstår dette som en mobiliseringsevne uten sidestykke, med et mulig unntak av Jaabæks bondevenner.

I tillegg til disse tydelig politiske bevegelsene ble det dannet en rekke mindre foreninger, som også skulle få stor virkning på det store hamskiftet. Seip kategoriserer disse som hovedsakelig forskjellige former for *økonomiske sammenslutninger*, som sparebanker, meierier og forbrukerforeninger; *yrkesforeninger*, både arbeiderforeninger tilknyttet Thranebevegelsen og mer sentrumsorienterte foreninger for håndverkere og kjøpmenn; *idretts- og aktivitetslag*, ikke minst skytterlag, kor, turistforeninger, turnklubber og lignende, men herunder hører også de mange samtalelag og debattforeninger; *misjonsbevegelser* og andre former for *filantropiske foreninger*; både de store bevegelsene som haugianere og avholdsforeninger, men også dameforeninger, blindeforbund, foreninger for fangers velferd m.m.¹¹³ Felles for dem alle var at de organiserte og mobiliserte samfunnsgrupper som til nå ikke hadde hatt noen påvirkningskraft.

Organisasjonene vokste ikke bare i antall, men også i kompleksitet, til stadig mer avanserte former, «fra det åpne til det lukkede, fra det vage til det fortettede, fra det spesielle og praktiske formål til det prinsipielle og kamprettede, og endelig fra sammenslutninger i lokalsamfunnet til fogderiforeninger og amtsforeninger».¹¹⁴ De mer avanserte organisasjonene var både velorganisert og formålsrettet. De hadde gjerne skriftlig formulerte vedtekter og regler, og en demokratisk organisasjonsform.¹¹⁵ Det endelige trinnet i denne skrittvis utviklingen hendte i 1880-årene med landssammenslutningene, og endelig de politiske partiene.

¹¹² Bernhard Dunker, *De Mænd, som ingen Stemme har*, Høyesteretts behandling av saken mot thranittene, Christiania, 14. juni 1855

¹¹³ For en grundigere gjennomgang se Seip (2002): 53ff, Sejersted (2001a): 190ff

¹¹⁴ Seip (2002): 93

¹¹⁵ Nærbøvik (1993): 128

I løpet av århundret endrer holdningene til politiske partier seg — fra korrumperende fraksjoner som hindret den frie vurderingsevnen, til en legitim og institusjonalisert del av demokratiet — og med det også *hva* man titulerte med «parti». Fra å romme en heller vid beskrivelse av forskjellige grupperinger blant menn i politisk posisjon, blir «parti» fra ca. 1880 og fremover forbeholdt de konstituerte velger- og representantforeningene som innrettet seg mot innflytelse og posisjon i Stortinget. Partiene som startes på denne tiden — med et mulig unntak av Det Norske Arbeiderparti (1887) — er en kombinasjon av to mer eller mindre uavhengige utviklingstrekk; foreninger av representanter og mobilisering av velgere. Som Seip påpeker: «først da begge var kommet til full modning, ble de knyttet sammen».¹¹⁶ Først da kan vi snakke om partier i en parlamentarisk sammenheng. Inntil da var betegnelsen «parti» hovedsakelig forbeholdt forskjellige typer representantforeninger. Velgerforeningene skulle få stor politisk makt — noe samtidige observatører også anerkjente — men de fungerte ikke som partier i streng forstand før de formelt knyttet seg til disse representantforeningene, og på denne måten fikk politisk representasjon i Stortinget.

Assosiasjonenes tekstkultur

De mange assosiasjonene som vokste frem på 1800-tallet var ikke nødvendigvis politisk innrettet, men de fikk like fullt en politisk betydning. Organiseringen av det sivile samfunn betydde hovedsakelig at nye grupper — bønder, arbeidere, kvinner, osv. — fikk både en kanal og et maktmiddel som gav dem reell innflytelse i samfunnet. Denne typen foreninger var som oftest åpne for alle, på tvers av klasser og sosiale lag. De gav røst og posisjon til nye samfunnsgrupper. Samtidig tilbød de den konkrete kompetansen som var nødvendig for å få reell innflytelse. Ikke minst gjaldt dette retorisk kompetanse. Her kunne vanlige folk lære seg å føre referater, lede møter, holde innlegg, debattere, osv.¹¹⁷

Tore Pryser påpeker at organisasjonene i mange tilfeller fungerte som «treningsfora for samfunnsaktivitet».¹¹⁸ Medlemskap medførte ofte en forpliktelse til organisasjonens formålsparagraf og regelverk, og ikke minst et engasjement i den mer administrative delen av organisasjonsvesenet. Medlemmene måtte orientere seg i regelverket, betale kontingent, delta på møter og gjerne også delta i demokratiske valg av forskjellige styre og verv. Å inneha et tillitsverv i foreningene, betydde i tillegg at man måtte føre regnskap, lede møter eller skrive

¹¹⁶ Seip (2002): 102

¹¹⁷ For perspektiv på assosiasjonenes betydning for forandringen i retorikk på 1800-tallet, se Johansen og Kjeldsen (2005): forord XXXIIIff.

¹¹⁸ Pryser (1993): 349

møtereferater og andre protokoller. Som Pryser også understreker, var organisasjonssamfunnets fremvekst altså avhengig av en viss skriftkyndighet blant medlemsmassen.

Denne utviklingen var mulig på grunn av reformer i skolevesenet som førte til en kraftig økning i lese- og skrivekyndighet i landet. På midten av 1800-tallet blir grunnlaget for et moderne skolevesen lagt. Landskoleloven anno 1848 betydde at staten tok over ansvaret for skolen, som nå i praksis ble den obligatoriske grunnskolen. Dette betydde at stadig flere barn fikk lese- og skriveopplæring, og at andelen skriftkyndige økte kraftig med de oppvoksende generasjonene.¹¹⁹ Det er på grunnlag av dette at Rune Slagstad har hevdet at «Skolen var det nye samfunns fremste offentlige uttrykk».¹²⁰ I hvert fall på lengre sikt må denne etableringen av grunnskolen anses som et viktig bidrag til omstruktureringen av den norske offentligheten, men i et kortere tidsperspektiv er det lese- og skriveopplæringen blant den voksne delen av befolkningen som raskest gjør seg gjeldende. Både de tidligste bondeforeningene og arbeiderbevegelsen hadde siden midten av århundret drevet forskjellige former for skriveskoler for sine medlemmer.¹²¹ På 1870-tallet vokste det også frem en rekke folkehøyskoler over hele landet. Anders Johansen og Jens E. Kjeldsen understreker i sin historiske fremstilling av norsk politisk retorikk at folkehøyskolene la «et grunnlag av folkelig dannelse som satte bygdefolk i stand til å dominere de store forsamlinger».¹²² I siste halvdel av 1800-tallet var det også langt flere som studerte og som tok embetseksamen enn tidligere.¹²³ Ikke minst gjaldt det den gruppen som tidligere hadde vært underrepresentert ved universitetene: unge menn fra distriktene. Dette avfødte en ny gruppe i politikken. Funksjonærer, kirkearbeidere og lærere brukte nå sin nye utdanning til å engasjere seg i samfunnsdebatten. I motsetning til embetsmannsgenerasjonen før dem, sympatiserte denne gruppen hovedsakelig med den politiske venstresiden. I 1876-85 hadde nesten 50 % av bondetingmennene i Venstre tidligere vært klokkere, funksjonærer, lærere, postoffiserer eller lignende.

¹¹⁹ En stadig større del av befolkningen fikk lese- og skriveopplæring i løpet av 1800-tallet. Statistikk fra 1837 - , se: Vannebo, Kjell Ivar (1984) *En nasjon av skriveføre — om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet*, Novus, Oslo: 64ff. Tallene her viser en stor kompetanseutvikling i faget skrijving ved den stadig mer utbredte skolen. Det er imidlertid fortsatt store geografiske variasjoner, noe som tyder på at det er fortsatt store forskjeller etter geografiske og sosiale mønster.

¹²⁰ Slagstad (2001): 54

¹²¹ Se bl.a. Bull, Edvard (1985) *Arbeiderklassen blir til — Arbeiderbevegelsens historie i Norge 1850-1900, Bind 1*, Tiden Norske Forlag, Oslo

¹²² Johansen og Kjeldsen (2005): forord XXIX

¹²³ Seip (2002): 111

Utdannelsesnivået blant bygdefolk fikk fort en selvforsterkende effekt. Flere utdannede lærere betydde flere bygdefolk som kunne undervise ved landskoler og folkehøyskoler, starte debatt- og samtalelag eller drive skriveskoler. Kompetansehevingen blant voksne gav tilskudd til organisasjonene, som igjen tilbød trening i samfunnsdeltagelse og retorikk. Kjell Ivar Vannebo, som har redegjort for den økte skriftkyndigheten i Norge fra 1837 og fremover, bruker bygdesparebankene og de lokale sparelagene som et konkret eksempel på hvordan skriftkyndigheten ble forsterket og omdannet til effektiv kunnskap gjennom organisasjonsarbeidet. Dette var foreninger for og av den lokale befolkningen, og var blant de frivillige sammenslutningene som vokste kraftigst etter den økonomiske oppsvingen på midten av 1800-tallet (det var over 200 sparebanker i Norge allerede i 1870). Sparebanker og sparelag hadde ofte ansatt bønder, også i ledende stillinger. Dette betydde både innsyn i økonomiske spørsmål og trening i organisasjonssamfunnets sakprosa. Budsjett- og referatføring, byråkratisk korrespondanse osv. var viktig kompetanse som lot seg omsette til de mer politiske organisasjonene, og dermed et viktig supplement til samfunnsdeltagelsen for bygdene og lokalmiljø.¹²⁴

Andre organisasjoner var mer direkte innrettet mot retorisk kompetansebygging. Mange lærere, som nå hadde gjennomgått kurs eller seminar, organiserte såkalte samtalelag og debattforeninger i bygdene. Dette var foreninger hvor medlemmene spredte og utvekslet kunnskap seg i mellom, med et tydelig fokus også på selve formen. Her kunne medlemmene trene seg i taleteknikk, debattkunst, argumentasjon og retorikk. Samtalelagene drev på mange måter hva Jostein Nerbøvik kaller et «dobbeltpill».¹²⁵ På den ene siden var de åpne og uskyldige; de holdt folkemøter og debatter for alle, tilsynelatende uavhengig av sosial status, kjønn og politisk overbevisning. På den annen side var de tilbøyelig til å «snurpes igjen», og forandre profil til politiske kjernegrupper.¹²⁶ Retorisk kompetanseutvikling og spredning av politiske ideer gikk slik hånd i hånd. For det meste var disse ideene knyttet til tidens radikale politikk, og de hundrevis av samtalelagene som etter hvert får en tydelig politisk funksjon, tilhører hovedsakelig venstresiden. Da Norges Venstreforening (Venstre) ble dannet i 1884, var minst en tredjedel av medlemsmassen utgjort av eldre foreninger som samtalelag, debattforeninger og lignende.¹²⁷ Senere blir denne type møtevirksomhet en sentral del av arbeiderbevegelsens aktivitet. Dette inkluderer både små kollokvier av radikale arbeidere og

¹²⁴ Vannebo (1984): 49

¹²⁵ Nerbøvik (1993): 138

¹²⁶ Nerbøvik (1993): 138

¹²⁷ Prysel (1993): 362

mer organiserte og strukturerte diskusjonsgrupper.¹²⁸ Arbeidersamfunnene er på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet også kjennetegnet av den blanding av intellektuell nysgjerrighet og politisk slagferdighet som var debattforeningenes grunnlag.

Det er vanskelig å bestemme nøyaktig hvor stor påvirkning de mange små politiske samtale- og debattforaene som dukket opp på denne tiden har hatt på norsk politisk offentlighet, men det er grunn til å tro at den har vært betydelig for den politiske retorikken. I *Arbetarna tar ordet*, en analyse av tekstkulturene i den tidlige svenske arbeiderbevegelsen, presenterer Olle Josephson det som et sentralt poeng at den rasjonelle og effektive stilen som utvikles i disse foraene i arbeiderbevegelsens barneår, i stor grad dannet presedens for den politiske retorikken som skulle prege 1900-tallet.¹²⁹ Debattstilen — den logosorienterte, konkrete og effektive retorikken — er således en viktig arvtaker etter embetsmannsstatens kansellistil og den borgerlige offentlighetens retoriske ideal. De politiske organisasjonenes retoriske virksomhet, som kanskje først og fremst hadde en pedagogisk funksjon i sin samtid, har således også hatt stor betydning for den senere dominerende politiske retorikken, og for offentlighetens strukturforandring til strategisk kommunikasjon og mobiliseringspolitikk.

IV. Pressen

For å forstå forandringene i den norske offentligheten på 1800-tallet, kommer man ikke utenom pressens rolle. I siste halvdel av 19. århundre øker pressen kraftig både i omfang og betydning, og hevder seg etter hvert som en av offentlighetens mest markante stemmer og dominerende arenaer.

For det første vokste pressen voldsomt i omfang i perioden dette korpuset er hentet fra. Man kan nesten si at den norske pressen oppstod i perioden mellom 1850 og 1910. Vel og merke fantes det aviser og tidskrifter også før 1850, men det var få titler og få utgivelser. Både antallet redaksjoner og antall utgivelser skulle skyte kraftig i været i siste halvdel av 1800-tallet. I 1850 er det 48 aviser i Norge, inkludert ukeaviser, mens det i 1900 er 203. Særlig kraftig vokser antallet i 1880-årene. Fra 1880 til 1890 stiger antallet fra 160 til 203, samtidig som avisene øker sitt opplag og antall utgivelser.¹³⁰ Det er nå langt vanligere at avisene

¹²⁸ Bull (1985); Josephson (1996)

¹²⁹ Josephsson (1996)

¹³⁰ Ottosen, Rune (red) (2010) *Presse, parti og publikum — Norsk Presses Historie, Bind 2*, Universitetsforlaget, Oslo: 25ff

kommer ut seks dager i uken, og antallet aviser som utgis kun på ukebasis er prosentvis mindre.

De fleste av de riksdekkende avisene, mange av hvis fortsatt er i drift, opprettes på denne tiden. Blant disse kan nevnes *Aftenposten* (1860), *Verdens Gang* (1868), *Bergens Tidende* (1868), *Dagbladet* (1869) m.fl. Samtidig er de langt fleste av de nystiftede avisene lokalaviser. Den åndelige og politiske reisningen i landet — som kanskje særlig foregikk på landsbygda — blir ofte sett som en sentral forklaringsfaktor for den voksende lokalpressen, men denne avhenger også av den utvidede muligheten til forlagsvirksomhet i distriktene. Med utvidelsen av antall trykkerier under den økonomiske oppturen i 1830-årene, hadde det også foregått en radikal desentralisering. Lavere priser og økt lesekyndighet skapte en økt etterspørsel etter litteratur, både av kanoniserte forfattere fra perioden, og av såkalt «lavmåls litteratur». Dette var enklere, populære romaner, ofte utgitt som føljetonger til den lokale avisen.¹³¹ Presse og forlagsvirksomhet var altså ikke nødvendigvis to separate institusjoner i distrikts-Norge på 1800-tallet. Trykkerne åpnet også gjerne små bokhandlere, eller skrev og solgte aviser for å tjene noe ekstra.¹³² Dette kan — for å bevare perspektivet fra Habermas — forstås som et utslag av kulturindustriens inntog i offentligheten, med den påfølgende transformasjonen av publikum fra kritisk resonnerende til kulturelt konsumerende. I Norge kommer disse delene av offentlighetens forandring — den litterære institusjonens overgang til masseproduksjon og konsumpsjon og pressens økte betydning — altså ikke bare fra samme hold, den kommer også som oftest fra samme bygning.

I takt med den økte polariseringen i offentligheten, og ikke minst konkretiseringen og formaliseringen av politiske interesseløstninger, økte antallet aviser i hver enkelt kommune. Mønsteret var at den lokale avisen ble enten konservativ avis eller «venstreblad» — som oftest tok de et steg til høyre — og en nyopprettet avis kom til for å utfordre deres politiske grunnsyn og salgsmonopol. Halden by tilbyr i denne sammenheng et typisk eksempel. Fra 1832 var den konservative avisen *Smaalenenes Amtstidende* byens eneste avis. Denne ble utfordret av venstrebladet *Halden* i 1882, og i 1929 ble *Halden Arbeiderblad* etablert.¹³³

¹³¹ Nærbøvik (1993): 62

¹³² Fiskaa, Haakon (1985): *Den Norske Presse før 1850*, Institutt for Journalistikk, Fredrikstad: 45

¹³³ *Halden Arbeiderblad* ble senere den eneste lokalavisen i Halden

Dette mønsteret i avisenes spredning viser også en annen side av avisenes økte relevans for den norske offentligheten: Fra slutten av 19.århundre blir avisene i Norge politiske meningsbærende, og en av folkets viktigste kilder til politisk informasjon. En viktig faktor er selvsagt at avisene inntok et politisk ståsted, og aktiv støttet kandidater og partier på lokalt og nasjonalt nivå. Etersom partiorganisasjonene konsolideres, styrkes også forholdet mellom avis og parti.¹³⁴ Partipressen — i dens mange former og forformer — er kanskje det tydeligste, og mest håndfaste, uttrykket for interessemotsetningenes inntog i den norske offentligheten. Dette betydde at avisene ble mer politiserte: de skrev mer om politikk og de skrev mer politisk. For det første er det mer politisk dekning i avisene fra 1870-årene og fremover. Allerede i 1866 — når parlamentsbygningen på Løvebakken stod ferdig — var det pressebokser i Stortinget. Tradisjonen med at journalistene refererte direkte fra den politiske debatten ble etablert på 1870-tallet, og innen 1882 hadde avisene fullstendig utkonkurrert *Stortingsefterretningene*, det offisielle formatet for publisering av stortingsforhandlingene.¹³⁵ Avisene var nå folkets primære kilde til politisk informasjon. For det andre etableres redaktørrollen i denne perioden som markant aktør i offentligheten. I *Den redigerende makt — Redaktørrollen i historisk perspektiv* skriver Martin Eide at «Når den offentlige mening blir en samfunnsinstitusjon står redaktøren fram som en tidlig fortolker av normer for den offentlige samtale».¹³⁶ Redaktørens rolle fester seg som en «forvalter av normer for en offentlig meningsutveksling».¹³⁷ Videre hevder Eide at «Redaktørrollens historie må ses som et sentralt innslag i framveksten av og utviklingen av et journalistisk felt, i institusjonaliseringen av norsk presse og norsk journalistikk, i framveksten av journalistikken som en samfunnsmakt».¹³⁸ Den symbolske kapital som tillegges redaktøren som forvalter av den offentlige mening er helt sentralt i etableringen av journalistikken som et eget felt, løsrevet fra sosiale felt som for eksempel politikk, litteratur eller økonomi. Dikterredaktøren og politikerredaktøren forsvinner til fordel for den journalistiske redaktøren, samtidig med at rollene avgrenses og tydeliggjøres: «Poetokratiet, litteratveldet, i den offentlige samtale avløses av den profesjonaliserte redigerende makt».¹³⁹ At journalistikken befester seg som en egen autonom stemme i det offentlige rom, er slik sett også et uttrykk for offentlighetens tiltagende flerstemmighet.

¹³⁴ Se særlig Ottosen (red) (2010) kap. 1 og 2.

¹³⁵ For en gjennomgang av forholdet mellom Stortinget og pressen, se Vegars Sletten (1964) «Stortinget og Pressa» i Hambro, C.J. (red) (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år — Bind 4*, Gyldendal forlag, Oslo

¹³⁶ Eide (2000): 15

¹³⁷ Eide (2000): 16

¹³⁸ Eide (2000): 17

¹³⁹ Eide (2000): 17

I denne perioden ble også den personlige reflekterende redaktørartikkelen oppfunnet: Lederen. Denne oppstod blant hovedstadsavisene (den første var å finne i *Christianiaposten*), men den spredte seg fort også til lokalavisene. Det var med andre ord tegn til at lokalpressen var i utvikling bort fra den rene referansefunksjon. Denne utviklingen betydde også at avisene ble mer politiske.¹⁴⁰ «Jeg er fullbyrderen av den offentlige mening», utbryter redaktøren i Bjørnstjerne Bjørnsons skuespill med samme navn (1874). En slik holdning til redaksjonelt arbeid var nok heller ikke uvanlig på denne tiden. Som Nærbøvik beskriver: «Avisene slo eit samstemt pulsslagn med det politiske livet. Aviser og politikk vart mest som to sider av same sak».¹⁴¹

At avisene blir mer politiske, er interessant i et teksthistorisk perspektiv. Den kraftige økningen i avislesning er et klart signal om den økte politiske bevisstheten. Men det føyer seg også sammen med den overordede utviklingen jeg her har prøvd å skissere: at forandringene i løpet av 1800-tallet innebærer at flere, og andre, samfunnsgrupper får tilgang til samfunnets sakprosa og maktens tekster gjennom endringer i sjangere og kommunikasjonsituasjoner.

V. Maktens tekster i endring

«Makten er spredt — i og av prosa. Og omvendt: prosaens spredning er knyttet til maktforhold» heter det i Amund Børdahls foredrag *Maktprosa*, et bidrag til maktutredningen i 2003.¹⁴² Børdahls foredrag tegner et generelt bilde av utredningens vinklinger til tekst og makt. Et sentralt poeng i denne utredningen er at makt og maktkonstellasjoner manifesteres gjennom tilbakevendende mønstre innenfor avgrensede samfunnsområder. I denne MA-oppgaven konsentrerer jeg meg om *politikken* som samfunnsområde (se også s. XX). Når jeg her hevder at *maktens tekster er i endring*, er det fordi den politiske diskursive praksisen i denne perioden (ca. 1880-1906) endres fra en førmoderne til en moderne form. Resultatet av disse endringene er en ny form for politisk offentlighet: en betydelig utviklet og differensiert tekstkultur tilrettelagt for moderne politikk.

¹⁴⁰ Fiskaa (1985): 63ff

¹⁴¹ Nærbøvik: 59

¹⁴² Børdahl, Amund «Maktprosa» i Berge, Meyer, Trippstad (red) *Maktens tekster — Makt- og demokratiutredningen 1998-2003*, Gyldendal akademiske forlag, Oslo: 42-61

De store endringene i det norske samfunnet gjennom 1800-tallet gjør en rekke nye sjangere betydningsfulle. Lekmannsbevegelsens predikenstil peker tydelig frem mot den mer kraftfulle og agiterende retoriske stilen som skal gjøre seg gjeldende i de store folketalernes tid;¹⁴³ samtalelagene og debattforeningene fremstår i ettertid nærmest som rene øvelsesplasser for folkemøtene og de offentlige debattene; de tidlige bondeforeningene for partiene. Teksthistorisk kan altså offentlighetens strukturforandring betraktes som en endring i politikens og offentlighetens sjangere. Store forandringer i samfunnet skapte nye kommunikasjonssituasjoner, og dermed også nye sakprosasjangere for offentligheten å eksistere i. I all hovedsak innebærer dette at nye sjangere kommer til, men også at gamle sjangere — som politiske taler, forvaltningens tekster, osv. — endres.

Organisasjons- og foreningslivets tekstkultur, som skisseres ovenfor, rommer som sagt en rekke nye muntlige og skriftlige sjangere som på lang sikt må regnes som et viktig tilskudd til norsk politisk retorikk. I tillegg til organisasjonsarbeidet endres også den utadvendte, mobiliserende retorikken. Denne endringen består hovedsakelig i en endring av mottaker og bruksområde: fra deliberasjon mellom representanter til agitasjon overfor velgere. Vi ser med andre ord endringer i tekstnormene — de normative kravene samfunnet klassifiserer og vurderer tekster etter — i tråd med at sjangerne får nye mottakergrupper og nye bruksområder.

Med utgangspunkt i muntlig retorikk — hovedsakelig politiske taler — har Johansen og Kjeldsen inndelt norsk politisk retorikk i historiske epoker. Perioden som er aktuell for denne analysen, fremstår etter denne inndelingen som en overlappende periode mellom *professorpolitikernes tid* (1840-1870) og *folketalernes tid* (1870-1930). Partistiftelsen på 1880-tallet står slik sett midt i en brytningsperiode for muntlig retorisk praksis. I følge Johansen og Kjeldsen var professorpolitikernes tid sterkt preget av embetsmenneses kansellistil:

Inntil partistiftelsene midt på 1880-tallet gjaldt et ideal for meningsbrytning som kan utlegges slik: Hvis deltakerne i debatten er innstilt på å lytte til hverandre — hvis ingen låser seg i utgangspunktet, men står fritt til å bedømme argumentene på selvstendig og rent fornuftig grunnlag — og hvis ingen er ute etter å mele sin egen kake, men bare etter å finne den løsning som er til beste for alle — ja, da vil man til sist kunne komme til enighet ved at de beste argumentene seirer. Man rådslår, veier for og mot, og lar den mest forstandige få rett.¹⁴⁴

¹⁴³ Begrepet er hentet fra Johansen og Kjeldsen (2005), og viser til perioden mellom 1870 og 1930.

¹⁴⁴ Johansen og Kjeldsen (2005):forord XXX

Dette minner mye om Habermas' borgerlige offentlighet. Normen, eller i det minste idealet, var at kraften i de beste argumenter alene skulle vinne frem. Dette retoriske idealet gjenspeiler det rådende synet på demokratiet. De politiske holdningene til de som burde velges var ikke i fokus. Man skulle velge karakterfaste, dannede menn man kunne stole på at fattet de riktige beslutningene. Dette reflekteres også i selve uttrykket. Den såkalte kansellistilen var preget av et utbredt skriftlig språk. Den forutsatte mye kunnskap og lange forberedelser. Kansellistilen og dens idealer appellerte dermed til en svært begrenset del av det norske folk. Stilen appellerer til borgerklassen — nå samlet til «kritisk publikum» — men var i sitt vesen avvisende mot den store allmuen.

Når embetsstanden i siste halvdel av 1800-tallet mistet sitt politiske hegemoni, hadde det sammenheng med at deres retoriske hegemoni begynte å svikte. Politisk mobilisering av nye grupper og samfunnsklasser betydde nye retoriske strategier og arenaer. Embetsmannsstandens retorikk lyktes simpelthen ikke å tale til mennesker utenfor deres egen stand. På denne måten presset forandringer i samfunnet gjennom et nytt retorisk ideal:

Den nye tids talere henvendte seg ikke til hverandre, som i den lille lukkede stortingsoffentligheten, men til folkemassen. Det var ikke bare seg selv de representerte, men også en bevegelse og en idé. ... Man måtte kunne rive med seg store folkemengder — det krevde et nytt og mer hardtslående språk: enkelt, emosjonelt, med korte, muntlige setninger, gjerne konsentrert om et slående bilde, med gjentakelser av noen få minneverdige formuleringer — og med stigning mot det store klimaks da det gjaldt å la seg løfte og bære frem av bruset fra den begeistrende mengden.¹⁴⁵

Overgangen fra professorpolitikernes til folketalernes tid var en overgang fra deliberasjon til agitasjon. Nå gjaldt det «å rive med seg de store folkemengdene». Også skriftlig gjorde disse endringene i det retoriske idealet seg gjeldende. Også her måtte kansellistilen vike for et språk med en bredere folkeappell. Helt konkret betydde dette et mindre skriftspråklig og mer talespråknært uttrykk, mer baktunge setninger (det finite verbalet legger tidligere i setningene), færre innskutte leddsetninger og færre overtydelige retoriske/lyriske virkemidler.¹⁴⁶ Totalt sett kan dreiningen bort fra kansellistilen vitne om en ny, utvidet lesegruppe, og ikke minst et annet bruksområde for sakprosaen.

¹⁴⁵ Johansen og Kjeldsen (2005):forord XXXV

¹⁴⁶ Beskrives i Johnsen, Egil Børre og Eriksen, Trond Berg (1998) *Norsk litteraturhistorie — Sakprosa fra 1750 til 1995 — Bind 1*, Universitetsforlaget, Oslo: 375ff; i sammenligning med protokollstilen, se Josephsson (1996): 117ff; Ringvej, Mona (2008) «Trykkefrihetens grenser — På sporet av en flerstemmig offentlighet i Danmark-Norge før 1814» i *ARR Idehistorisk Tidsskrift 4/2008*

Om politiske taler og tekster fortsatt kan regnes som en samlet tekstkultur, ser vi i denne perioden altså en tekstkultur i endring. Hva som er ansett som tekstenes mål og primære mottaker forandres, og dermed også hva som konstituerer gode og fungerende tekster. Der den politiske retorikken før skulle bidra til konsensus og forlik, skal den nå skaffe tilslutning til et gitt politisk program. Disse forandringene kan beskrives som en overgang fra deliberasjon til agitasjon, eller, for å knytte an til Habermas' vokabular, fra kommunikativ til strategisk handling.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Habermas, Jürgen (2004) *The Theory of Communicative Action — Reason and the Rationalization of Society*, Polity Press, Cambridge

Pamfletter, flygeblader og avisnotiser

Materielle trekk ved Høyres og DNAs partiprogrammer fra 1884 til 1906

I dette kapitlet vil jeg analysere partiprogrammer fra Det Norske Arbeiderparti (DNA) og Høyre i perioden 1884 til 1906, med fokus på tekstenes materialitet i et skriftbruksperspektiv. Hensikten er å vurdere tekstene i forhold til den sosioøkonomiske konteksten og de institusjonelle skriftpraksisene. Analysen avdekker omfattende endringer i tekstenes materialitet i begynnelsen av 1890-tallet. Programmene går på denne tiden fra å være distribuert i interne skriftpraksiser til å bli massedistribuert gjennom pamfletter, flygeblader og avisnotiser. Dette er et viktig moment i etableringen av partiprogrammene som egen avgrenset sjanger, og indikerer en konsolidering av sjangeren som sosial handling. I kapitlet vil jeg også peke på de synkrone forskjellene mellom partiene. Jeg vil argumentere for at DNAs programmer fra 1890-tallet fyller en viktig funksjon som medlemsmateriell, mens Høyres tekster i samme periode snarere fungerer som politiske erklæringer i forbindelse med valg. Analysen presenterer slik sett et nytt syn på partiprogrammenes funksjon og rolle i de tidlige partiorganisasjonene. Dette synet hadde det ikke vært mulig å hevde uten et skriftbruksperspektiv på tekstenes materialitet.

I. Teksters materialitet

Teksters *materialitet* — «den fysiske formen en tekst er avhengig av for i det hele tatt å eksistere som tekst»¹⁴⁸ — kan fortelle oss mye om tekstenes mening, bruksområde og institusjonelle og kulturelle funksjon og status. Om teksten er distribuert som pamflett eller som avisnotis, røper mye om hvilken lesesituasjon den brukes i, hvilken levetid den er forventet å ha, forholdet mellom tekstens leser og tekstens avsender osv. Forandringer i materialitet kan indikere forandringer i kommunikasjonssituasjonen, og antakelig også betydelige forandringer i sjangeren.

¹⁴⁸ Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008): 140

I denne delen av analysen vil jeg ta for meg partiprogrammenes materialitet etter kategoriene *format og typografi, tittel, og disposisjon*. Særlig formatet anser jeg for å være en sentral analysekategori, da denne knytter seg direkte til tekstens produksjon og resepsjon. Som analysen vil vise, kan også tekstenes format tilby en verdifull inngang til en beskrivelse av den samlede partipolitiske tekstkulturen i perioden — ikke minst fordi programmene i perioden 1884-1906 trykkes og distribueres i flere forskjellige formater. Dette er et av de tydeligste tegnene på at sjangeren partiprogram på dette tidspunktet har få og uavklarte sjangernormer, men også at sjangeren gjennomgår store forandringer. Både Høyres og DNAs tidligste programmer trykkes i møtereferater eller andre tekster distribuert i forbindelse med sentralstyremøte. I løpet av 1890-tallet endres dette, og programmene trykkes og distribueres separat eller sammen med partiets statutter. En kronologisk fremstilling av programmenes format og teksttype viser denne utviklingen tydelig (se tabell 4.1).

| | Høyre | DNA |
|------------------|---|--|
| 1884/1887 | Sirkulærskrivelse | Møtereferat |
| 1888 | Adressert flygeblad ¹⁴⁹ /Fraktur | Møtereferat |
| 1891 | Adressert flygeblad/Fraktur | Pamflett/Antikva |
| 1894 | Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Antikva | Pamflett/Antikva |
| 1897 | Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Fraktur | Pamflett/Antikva |
| 1900 | Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Fraktur | Pamflett/Antikva |
| 1903 | Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Antikva | Pamflett/Fraktur Lomme format/Fraktur |
| 1906 | Avisnotis/Fraktur | Pamflett/Fraktur |

Tabell 4.1. *Format/Typografi Partiprogrammer 1884-1906*

Det er også i løpet av 1890-tallet at dokumentene får titler eller overskrifter som inneholder «program». Dette må anses som en tydelig indikasjon på at partiprogrammene befestes som egen sjanger. En kronologisk fremstilling av partiprogrammenes titler viser tydelig i hvilken tidsperiode disse kan sies å reflektere etablerte normer for hvordan programmene presenteres for leserne (se tabell 4.2.).

¹⁴⁹ Flygebladene er i pamflettstørrelse og trykket på begge sider. Når jeg her har valgt å kalle dem «flygeblader» og ikke «pamfletter» er det for å understreke forskjeller.

Kategoriene *format og typografi* og *tittel* legger begge opp til en endring i tekstenes materialitet i perioden 1891 til 1894. Denne endringen vil være sentral i den videre analysen.

Kategorien *disposisjon* kan trenge en noe klarere avgrensning. Disposisjon — i betydning ordning av stoffet — introduseres også i analysen av programmenes topikk. Begrepet brukes imidlertid forskjellig i de to kapitlene. I toposanalysen fokuserer jeg på hvordan topoiene er fordelt på de forskjellige programpunktene, mens jeg i analysen av materialiteten fokuserer på programmets forhold til andre omkringliggende tekster. Forskjellen mellom de to disposisjonsanalysene kan enkelt beskrives som makro- og mikroanalyse. I dette analysekapittelet er det også viktig å skille mellom de omkringliggende tekstene som finnes i *koteksten* — tekster som finnes i samme publikasjon, men som er avgrenset fra programteksten — og omkringliggende tekster i *konteksten* — andre tekster i den samme institusjonelle tekstkulturen og som gjerne også har samme avsender, leser og produksjon- og distribusjonskanal. Begge begrepene vil ha betydning for en historisk lesning av programmene.

| | Høyre | DNA |
|------------------|---|--|
| 1884/1887 | (Ingen eksplisitt tittel) | (Ingen eksplisitt tittel) |
| 1888 | (Ingen eksplisitt tittel) | (Ingen eksplisitt tittel) |
| 1891 | (Ingen eksplisitt tittel) | <i>Program og Statuter for Det norske arbejderparti</i> |
| 1894 | <i>Vort Program / Høires Program</i> | <i>Program og Statuter for Det norske arbejderparti</i> |
| 1897 | <i>Det konservative Partis Program</i> <i>/ Vort Program</i> | <i>Program og Statuter for Det norske arbejderparti</i> |
| 1900 | <i>Høires Program / Høires Valgprogram</i> | <i>Det norske arbejderpartis (socialisternes) program</i> <i>/ Program og statuter for Det norske arbejderparti</i> |
| 1903 | <i>Høires Program / Høires Valgprogram</i> | <i>Arbejderpartiets program</i> |
| 1906 | <i>Valgopraab</i> | <i>Love og Program for Det norske arbejderparti</i> |

Tabell 4.2. Tittel Partiprogrammer 1884-1906

Kapittelets oppbygning

Kapittelet har to deler: (1) Først vil jeg beskrive materialiteten i de enkelte partiene gjennom analysekategoriene. Denne delen av analysen er først og fremst deskriptiv. Hensikten er å gi et tydelig grunnlag for analysens videre resonnement, men også å dokumentere trekk ved programtekstene som tidligere ikke har vært ansett som relevant for historisk granskning. (2) I

den andre delen av analysen vil jeg drøfte tekstenes materialitet i lys av den historiske tekstkulturen. Formålet med denne delen av analysen er å se tekstene i lys av de teknologiske og sosiale vilkårene for tekstproduksjon og –resepsjon i perioden; forklare tekstenes intensjonalitet i lys av andre omkringliggende tekster; og deretter gi en samlet beskrivelse av tekstenes funksjon på grunnlag av deres fysiske utforming — deres materialitet. Jeg vil forsøke å forklare usamtidigheter i programtekstene med forskjeller i kontekstuelle vilkår, men jeg vil også bruke synkrone forskjeller og diakrone endringer som en inngang til en videre beskrivelse av partienes tekstkultur. Som et ledd i en tekstanalyse kan denne delen virke noe ustrukturert og redundant, men målet er altså — i tråd med denne oppgavens overordnede problemstilling — å gi en beskrivelse av tekstkulturen i partiene i perioden.

II.DNA 1887-1906

Format og typografi

De tidligste programtekstene (1887 og 1888) fra DNA finner vi i møtereferater fra landsmøtet. Programmet som ofte blir omtalt som «Arbeiderpartiets første program»¹⁵⁰ er i realiteten fire linjer under overskriften *Program* i referatet fra konstitusjonsmøtet i Arendal i august 1887. Programmet distribueres her ikke for seg selv, men inngår altså i et møtereferat. Dette er også tilfellet med det modifiserte programmet som vedtas på partiets andre landsmøte, og det er ikke før i 1891 vi kan snakke om DNAs programmer som egne selvstendige tekster. Fra 1891 har disse tekstene et stabilt format som *pamflett*, dvs. mindre heftede brosjyrer på mellom 4 og 19 sider, alt etter hvilke andre tekster som er inkludert.¹⁵¹ Pamflettene er trykket av boktrykker Christian Holtermann Knudsen frem til 1892, og av Arbeidernes Aktietrykkeri etter dette.¹⁵²

Det er tydelig at disse pamflettene er ment for massedistribusjon. De er trykket på enkle ark som er brettet og stiftet sammen.¹⁵³ Dette gjelder alle programmene i perioden 1891-1906 med få unntak. Pamflettene fra 1903 skiller seg imidlertid noe ut. I dette året er programmet utgitt i to forskjellige størrelser, hvorpå den ene er i et slags «lommeformat» (16x8,5 cm) på

¹⁵⁰ Se bl.a. www.arbeiderpartiet.no

¹⁵¹ 1891-97 – 8s., 1900 – 12s., 1903 – 4s., 1906 – 16s., 1909 – 19s.

¹⁵² 1891 er trykket av Chr. H. Knudsen

¹⁵³ Se Appendix 2

knappe 4 sider. Programmet er trykket på forsiden, uten videre innledning, og over halve programmet omhandler stemmerett.¹⁵⁴

Typografien i DNAs programmer varierer mellom fraktur og antikva. Som oversikten viser, er det ikke noe tydelig årstall dette endres.¹⁵⁵ Overgangen fra fraktur til antikva skjedde i Norge mellom 1870 og 1920. Først ute av de store avisene var *Dagbladet* som byttet til latinske bokstaver i 1879. *Aftenposten* byttet ikke før 1911. Gotisk skrift brukes i DNAs programmer så sent som i 1909, noe som kan indikere at tekstene var ment til en «folkelig» leserskare. Utover dette er det vanskelig å tillegge variasjonene i skrifttype noen særskilt mening.

Når det kommer til den typografiske organiseringen, er det mye lettere å identifisere et fast mønster. Selve programtekstene er fra 1891 oppstilt i punkter og underpunkter avgrenset av siffer eller bokstaver. Denne måten å stille opp programmet på fungerer hovedsakelig avgrensende. Det som ikke inkluderes blant punktene, er heller ikke en del av programmet som politisk manifest. Samtidig fungerer de punktvisse inndelingene som en form for topiske strukturer: De sorterer stoffet i viktige og mindre elementer og etter tematisk sammenheng. Disse topiske strukturene vil være gjenstand for en grundigere analyse i neste kapittel, men allerede her bør det nevnes at den punktvisse organiseringen av stoffet gjør at programmene er visuelt veldig like. Man ser straks hva som er inkludert i selve programmet, og hva som er programmets viktigste punkter.

DNAs programmer utgjør isolert sett et for lite korpus til å avgjøre om det finnes etablerte normer for format og typografi for sjangeren partiprogram i perioden. Det er likevel tydelig at pamflettformatet og den punktvisse oppstillingen av selve programteksten er konsistent for DNAs programmer i perioden 1891-1906. Pamflettformatet tyder på at tekstene, i tillegg til å ha blitt distribuert i stort antall, kan ha hatt en lengre estimert levetid enn Høyres flygeblader og avisnotiser, og at den enkelte tekst kan ha hatt flere individuelle lesere. Pamflettformatet er også innen 1880-årene et sentralt format i politiske aksjoner og i den politiske offentligheten for øvrig. Anne Gustafson beskriver hvordan pamfletter vokser frem som politisk diskursiv praksis i sammenheng med økt ytringsfrihet og etablering av offentlighet i Sverige på 1760- og 70-tallet.¹⁵⁶ Ligende beskriver Kjell Lars Berge hvordan den dansk-norske offentligheten

¹⁵⁴ Se Appendiks 2

¹⁵⁵ Hvorvidt programmene konsekvent ble utgitt i begge skrifttypene i perioden, er det vanskelig å svare på med utgangspunkt i dette korpuset.

¹⁵⁶ Gustafsson, Anna (2009) *Pamfletter! En diskursiv praksis og dess strategier i tidlig svensk politisk offentlighet*, Phd-avhandling, Institutt for nordisk språkvitenskap, Lunds Universitet. Gustafsson tilbyr her også en ordboksdefinisjon av begrepet: Ordet er avledet av det engelske *pamphlet* «lite hefte, brosjyre». Det er først

formelig eksploderte i meningsbærende tekster — *pjaser* eller pamfletter — i den såkalte «struenseetiden», hvor trykkefrihet i en periode ble innført i det dansk-norske riket.¹⁵⁷ Det er ingen studier som gir noen systematisk redegjørelse for hvordan pamflettene utvikles i Norge eller Skandinavia frem mot 1880, men mye tyder på deres posisjon som politisk-retorisk praksis styrkes i løpet av disse hundre årene. Selv om antallet pamfletter som er i sirkulasjon varierer kraftig, blir tekstene stadig likere innen kategoriene format, innhold og retorisk strategi.¹⁵⁸ Når programmene fra 1891 trykkes som pamfletter, knyttes de på denne måten til en *etablert politisk diskurs*.

Tittel og disposisjon

I sammenheng med at programmene endrer format i 1891, får de også tittel trykt på forsiden. Som oversikten viser, er tittelen stort sett det samme i alle programmene: *Program og Statutter for Det norske arbejderparti* eller *Love og Program for Det norske arbejderparti*.¹⁵⁹ Igjen skiller 1903-programmene seg ut. Pamfletten i «lommeformat» har tittelen *Arbeiderpartiets program* trykket på forsiden, sammen med alle punktene i selve programmet.

Som titlene indikerer inneholder disse pamflettene også mer enn selve programteksten. Hovedsakelig er det statutter for Det norske arbeiderparti og for partiorganet *Social-Demokraten*, men senere er det også variasjoner over selve programmet, som *Arbeiderpartiets program i jordspørsmålet* (1903). Normen er at partiets statutter eller «love» er plassert før programmet i pamflettene. Variasjonene i tittel og disposisjon legger opp til at disse to forskjellige skriftpraksisene — partiets regelverk og partiets formål — skal forstås som like sentrale i tekstene. For øvrig har DNAs pamfletter fra 1903 og fremover også reklame for *Social-Demokraten* eller *Arbeidernes bibliotek* trykket på baksiden.¹⁶⁰

Igjen er DNAs programtekster isolert sett et for lite korpus til å kunne bestemme om det er finnes etablerte normer for titler og disposisjon for partiprogrammene. Det er imidlertid tydelig at tekstene fra og med 1891 i det minste har «program» med i overskriften, og at partiprogrammene kobles til partiets statutter og vedtekter ved å bli trykket i samme pamflett.

og fremst i ettertiden vi snakker om pamfletter. I samtiden var det vanlige å omtale denne typen tekster som *skrift, strøskrift, broskyre pastill eller lignende*. I denne sammenheng skiller jeg mellom pamflett (heftede småskrifter) og flygeblader for å *tydeliggjøre forskjeller*. Det er ingen historisk opprinnelse til dette skillet.

¹⁵⁷ Berge, Kjell Lars (1998) «Den offentlige meningens genre» i Johnsen og Eriksen (1998)

¹⁵⁸ Se konklusjonen i Gustafsson (2009): 227ff

¹⁵⁹ Programmene i perioden 1891-1897 er i all hovedsak det samme.

¹⁶⁰ Se Appendiks 2

Selve programtekstene utgjør bare en del av pamflettene, og ofte under halvparten av sideantallet. Vi kan anta at statutter og vedtekter ikke har noen videre interesse for ikke-medlemmer. Særlig gjelder dette en rekke alminnelige organisatoriske bestemmelser:

De partiet tilhørende foreninger i samme by danner en stedlig organisation, i amtene en amtsorganisation; dog kan baade by og amt i særlige tilfælder, hvor det finnes paakrævet, til sammen danne amtsorganisation (§2,2).

Landsmøtet vælger 2 i Kristiania bosatte revisorer med et lige antall suppleanter (§9)

Dette er informasjon som bare medlemmene i organisasjonen har behov for. Vanligvis også informasjon som bare medlemmene i organisasjonen har tilgang til. Med denne typen informasjon plassert sentralt i pamflettene, er det ganske opplagt at pamflettforfatteren forutsetter at leseren har en eller annen form for tilknytning til partiorganisasjonen — enten som medlem eller mulig medlem.¹⁶¹ Disposisjonen tyder dermed på at DNAs programmer fra 1891 ikke er ment til velgere generelt, men til medlemmer eller potensielle medlemmer spesielt. Samlet sett indikerer altså titler og disposisjon at tekstene har en videre funksjon enn som valgkampsmateriell. Dette understrekes av at DNAs programmer også trykkes i år *utenom* valgår. I perioden mellom 1887 og 1906 trykkes det partiprogrammer i alle år. Antakeligvis har partiet trykket ved behov fremfor ved anledning, og vi kan anta at programmene også har blitt distribuert etter dette prinsippet.

Oppsummering — DNAs programmer

Basert på denne korte beskrivelsen er det mulig å dele DNAs programmer inn i to forskjellige perioder: før og etter 1891. Programmene fra 1887 og 1888 er trykket i møtoreferater, mens programmene fra 1891 til 1906 er trykket i egne pamfletter sammen med lover og vedtekter for partiet og partiavisen.

III. Høyre 1884-1906

Format og typografi

I likhet med DNA finnes de tidligste programtekstene til Høyre i andre tekster fra organisasjonen. Det som tradisjonelt regnes som Høyres første program er trykket i den konstituerende teksten *Cirkulærskrivelse No 1. fra de konservative Foreningers Centralstyrelse* fra 1884. I dette tilfellet kan ikke programmet regnes som en egen tekst, og det er ikke før 1888 at Høyres program utformes som en selvstendig tekst i noe som kan

¹⁶¹ Dette poenget utdypes i den mellompersonlige analysen i kapittelet «Fra instruks til appell»

minne om en egen sjanger. Sammenlignet med DNAs programmer er det hos Høyre større variasjoner i formatet gjennom hele perioden. I 1888 er programmet skrevet på et flygeblad — enkelt ark med dobbelt trykk — og har ikke annen overskrift enn en adresselinje:¹⁶²

Til

i

Lignende format finner vi i 1884 og 1891. Adressfeltet viser at flygebladene har blitt sendt til fortrinnsvis medlemmer pr. post eller lignende, fremfor å bli delt ut til en anonym velgergruppe.

Fra 1894 er Høyres programmer gitt et format som egner seg bedre til massedistribusjon. Programmene har i denne perioden blitt trykket som avisnotiser og som flygeblader med tittel og uten adresselinje.

Med utgangspunkt i *Aftenposten* får vi et inntrykk av hvordan programmene har blitt distribuert gjennom avisene.¹⁶³ Her er programmene som oftest trykket på første side, med stor overskrift og med samme ordlyd som i flygebladene. Det er ikke noen faste intervaller mellom når programmene blir trykket i avisene, men det er tydelig at de er trykket i forbindelse med stortingsvalg og landsmøte. Den hyppigste forekomsten av programmer i avisen finner vi i 1894, da de blir trykket nesten ukentlig i perioden før valget. Den laveste forekomsten av programmer i avisene etter 1891 finner vi i 1906. Her er programmet stort sett bare indirekte referert.

Flygebladene er, i likhet med de fleste politiske pamflettene utgitt av Høyre i denne perioden, trykket av Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri. Disse er av veldig enkel kvalitet, trykket på tynt og antakeligvis rimelig papir med enkelt eller dobbelt trykk. Trolig er flygebladene trykket på tidlig trebasert papir med lavt cellulosenivå, noe som stemmer overens med den tekniske utviklingen til trykkeriene i Christiania i perioden.¹⁶⁴ Dette har trolig hatt betydning for tekstenes levetid.

¹⁶² Se Appendiks 2

¹⁶³ Aftenpostens arkiver er lett tilgjengelige fra deres nettside: www.ap.no. Her har basert meg på søkemulighetene Aftenpostens arkivsider tilbyr, med søkeord som «program», «Høire», «Det konservative parti», «Valgoppraab» m.m.

¹⁶⁴ Se bl.a. Ottosen (red) (2010): 111ff; Johansen (2007): 32ff

Typografien varierer mellom fraktur og antikva. Som oversikten viser, er det ikke noe tydelig årstall dette endres.¹⁶⁵ Når det gjelder avisnotisene må vi anta at programmet følger avisens standard. (*Aftenposten* byttet ikke til latinsk skrift før i 1911). I likhet med DNA bruker også Høyre gotiske bokstaver i 1906, noe som kan indikere en «folkelig» lesergruppe, uten at dette må tillegges for mye mening.¹⁶⁶

Når det kommer til den typografiske organiseringen er det lettere å identifisere et fast mønster i tekstene. I likhet med DNAs programmer er disse oppstilt i punkter av siffer eller romertall. Selve programtekstene utgjør imidlertid en mye større andel av programmet enn hva som er tilfellet i DNAs pamfletter. Innledningene er i all hovedsak veldig korte, og det er tydelig at leseren enkelt skal kunne orientere seg mellom alle punktene i programmet.

Tittel og disposisjon

Som oversiktet viser er det ikke før midten av 1890-tallet at Høyres programmer får tydelige overskrifter og titler. Disse er til gjengjeld veldig like etter dette og fremhever tydelig ordet «program». Det er ikke tvil om at de aktuelle tekstene er nettopp partiprogrammer og at de således knytter seg til en eksisterende sjanger. Tittelen er trykket over selve programmet, ikke på eget tittelark. Dette har sin naturlige forklaring i formatet.

Høyres programmer er som sagt knappe og inneholder lite annet enn selve programteksten. Et klart unntak blant programmene er pamfletten *Storthingsvalget 1906*.¹⁶⁷ Her er tittelen trykket på utsiden sammen med følgende disposisjon:

1. «Det direkte valgsystem» Kort Oversikt
2. Lov om Mandtal og Storthingsvalg
3. Lov om Valgdistrikters inndeling i Valgkredser
4. Lov om Adgang for Stemmeberettighede, som er udenfor Riget, til at deltage i Storthingsvalget
5. Schema for Forfaldsanmeldelser
6. Valgprogrammerne 1906

Denne pamfletten inneholder altså diverse utdrag fra valgloven samt alle de aktuelle partienes valgprogram. At valgloven er gitt så stor oppmerksomhet i teksten, gjør at den minner om DNAs pamflett fra 1903. Denne pamfletten er imidlertid på utsiden av dette korpuset. Selve

¹⁶⁵ Hvorvidt programmene konsekvent ble utgitt i begge skrifttypene i perioden er det vanskelig å svare på med utgangspunkt i dette korpuset.

¹⁶⁶ Se for eksempel kapittelet «Avispråk og skrivemåter» i Ottosen (red) (2010)

¹⁶⁷ Denne er ikke regnet med blant programmene som er satt inn i skjemaene, da denne snarere er en politisk pamflett enn et program.

programmet — slik jeg har avgrenset det her — er trykket i denne pamfletten under kapittel 6, slik den distribueres på flygeblader og i avisnotiser.

Totalt sett er det store forskjeller mellom Høyres og DNAs programmer når det kommer til disposisjon. Men isolert sett har Høyres programmer fra 1894 og utover en forholdsvis fast disposisjon, i den forstand at det er så å si kun programteksten som trykkes. Overskriftene, som *Høyres Program* og *Det konservative Partis Program*, tyder også på at tekstene særlig fra 1897 følger en viss norm og knytter seg til en etablert sjanger.

Oppsummering — Høyres programmer

Også for Høyres programmer er det relevant å dele inn programmene i to perioder: før og etter 1894. Programmene fra 1884 til 1891 er trykket med egne adresselinjer og uten annen tittel eller overskrift. Fra 1894 er programmene trykket som flygeblader og avisnotiser, da med tydelig overskrift og etter et fast typografisk mønster, eller, i unntakstilfellet, i et pamflettformat som samler alle aktuelle partiprogrammer.

Høyres programmer skiller seg altså tydeligst fra DNAs programmer i selve formatet. Adresselinjen i programmene fra 1888-1891, og programmene som fra 1894 er trykket som avisnotiser, tyder på et annet bruksområde og en annen lesesituasjon enn DNAs pamflettformat. Formatet har en kortere levetid og er mer knyttet til det dagsaktuelle, i dette tilfellet valgene. Adresselinjen tyder på at programmet ble distribuert bare til dem som allerede var medlemmer av partiorganisasjonen. De uadresserte flygebladene fra 1894 og fremover ligner imidlertid mer på DNAs programmer i formen. Dette kan tyde på at det dannes normer for formatet til sjangeren partiprogram i denne perioden, eller at Høyrepartiet i seg selv endret bruken av programmene på denne tiden.

IV. Diakron utvikling — fra organisasjonsinterne til massedistribuerte tekster

Selv om det er betydelige materielle forskjeller blant programmene i perioden, er det altså mulig å peke på noen generelle utviklingstrekk. Dette innebærer særlig endringer i programmenes format og overskrifter. Hos begge partiene foregår disse endringene på begynnelsen av 1890-tallet, og det er naturlig å snakke om 1891 og 1894 som et diakront vendepunkt i denne sammenheng.

Formatet endres fra møtereferrat til pamflett for DNAs programmer i 1891, og, for Høyres programmer, fra sirkulærskrivelse i 1884 via adressert flygeblad i 1888 og 1891 til anonymt flygeblad og avisnotis i 1894. Dette betyr ikke at programmet går ut av den interne partidiskursen som finnes i landsmøtereferrat og sirkulærskriv, men at programmene i løpet av 1890-tallet følger andre normer for hvilke format programmene hovedsakelig distribueres i. Om vi trer ut av korpuset for denne analysen, ser vi at også Venstre (1891), Centrum (1891), Arbeiderdemokratene (1894) og Det moderate venstre (1894) endrer format på programmene i denne perioden: fra et avsnitt i møtereferrater eller lignende til formater som er mer egnet til massedistribusjon.¹⁶⁸

Titlene på tekstene endres tydelig i løpet av 1890-tallet. Denne utviklingen må ses i forhold til endringer i formatet. Naturlig nok er det ingen eksplisitt tittel knyttet til selve programmet i de tidligste tekstene (1884-1888), og det er ikke før programmene utgis som pamfletter, flygeblader eller avisnotiser at de får en tydelig tittel. Fra denne perioden har de mange likhetstrekk, også på tvers av partiene, særlig ved eksplisitt bruk av ordet «program». Det er altså tydelig at det fra perioden 1891-1894 etableres visse normer for titler på programmene; at de *har* overskrift og at denne overskriften knyttes til selve programmet. Det er imidlertid variasjoner i titlene også etter 1894, så normene kan ikke kalles absolutte.

Denne endringen i tekstenes materialitet er derimot ikke dominerende i alle kategoriene. *Typografien* utvikles mindre fast i perioden. Både Høyre og DNA varierer mellom fraktur og antikva. Selve programtekstene er oppstilt i punkter markert av siffer, romertall eller bokstaver allerede fra de første programmene i 1884 og 1887. Alt tyder på at det allerede fra de første programmene finnes sterke normer for at selve programteksten skal presenteres i avgrensede punkter (se også kapittelet om topikken). Denne normen utvikles og forsterkes i perioden blant annet gjennom inndeling av stoffet i overordnede og underordnede punkter. Videre er det store forskjeller i *disposisjonene*. Hovedsakelig kommer dette av at DNAs program er trykket sammen med statutter for partiet og for *Social Demokraten*, mens Høyres programmer sjeldent har denne typen omkringliggende tekster.

Dette er trekk som lar seg avdekke ved å studere tekstene som *artefakter* — altså deres fysiske utforming og materielle kvaliteter — men denne diakrone utviklingen vil naturlig også ha betydning for tekstene som *begivenheter*. For å forklare forholdet mellom tekstenes materialitet og den sosiale handlingen de inngår i, vil jeg her, med utgangspunkt i begreper fra

¹⁶⁸ Se *Vi Vil!*

den systemisk funksjonelle lingvistikken, beskrive de diakrone utviklingstrekkene som økt *romlig/mellompersonlig-* og *handlingsbasert distansering* i den situasjonelle konteksten.

Mediering — større distansering

Begrepene *romlig/mellompersonlig distansering* og *handlingsbasert distansering* er konstruert av Jim R Martin for å vise variasjoner i den situasjonelle registervariabelen *mediering*.¹⁶⁹ Eva Maagerø beskriver *medieringsvariabelen* som «språkets rolle i situasjonen».¹⁷⁰ Innenfor den systemisk funksjonelle lingvistikken vedrører dette særlig den *tekstuelle metafunksjonen*: meningen som skaper sammenheng mellom ytringenes innhold, hensikt og omstendigheter. Når jeg her har valgt å fokusere på denne variabelen, selv om den tekstuelle funksjonen ikke direkte er inkludert i denne analysen, er det fordi denne registervariabelen tillater oss å beskrive den rollen forskjellige medier — eller i dette tilfelle: forskjellige tekstformater — spiller for forholdet mellom aktørene i situasjonen. *Distanseringen* som Martin beskriver, er da en måte å vurdere utviklingen fra organisasjonstekster til massedistribuerte tekster som en endring i avstandsforholdet mellom de forskjellige aktørene i situasjonen, og mellom aktørene og handlingen som gjennomføres, med utgangspunkt i tekstenes materialitet.

Den romlige/mellompersonlige distanseringen vedrører særlig muligheten til rask respons mellom kommunikasjonspartnerne. Programmenes materialitet innebærer monologisk tale med utbredt skriftlighet, og ingen av programmene legger opp til visuell og auditiv kontakt eller umiddelbar tilbakemelding. Analysen av materialiteten viser likevel at det blir ytterligere romlig/mellompersonlig distanse mellom aktørene i løpet av perioden. DNAs programmer fra 1887-1888 og Høyres programmer fra 1888-1891 distribueres høyst trolig kun til medlemmer i organisasjonen. Dette skaper større nærhet, ikke minst gjennom adressatens navn og avsenderens underskrift, og legger trolig opp til mer respons fra mottakeren. Overgangen til pamflett- og flygebladformat legger til rette for massedistribusjon og inviterer dermed til mindre respons. Program som er trykket i avisnotiser derimot legger opp til rask respons i form av leserinnlegg/debattinnlegg, men denne kommunikasjonskanalen er mindre personlig og eventuell respons er av en annen art. De spontane leserinnleggene er heller ikke en etablert sjanger i det fire sider lange *Aftenposten* anno 1890. Generelt sett legger altså overgangen til massedistribusjon opp til større romlig/mellompersonlig distanse i løpet av perioden.

¹⁶⁹ Her hentet fra Maagerø, Eva (2005) *Språket som mening — Innføring i funksjonell lingvistikk for studenter og lærere*, Universitetsforlaget, Oslo: 51ff

¹⁷⁰ Maagerø (2005): 51. Se også Halliday (2009): 55

Den handlingsbaserte distanseringen sier noe om distansen mellom språket og den sosiale prosessen som foregår. Et interessant spørsmål i dette tilfellet er i hvilken grad tekstene kan sies å *konstituere* eller å *ledsage* samhandlingen. Materialiteten indikerer at DNAs programmer både før og etter 1891 hovedsakelig brukes ovenfor medlemmer eller potensielle medlemmer. I denne situasjonen kan tekstene sies å akkompagnere den sosiale prosessen — de konsulteres i forbindelse med deltagelse i arbeiderbevegelsen. Tekstene kan i denne sammenheng beskrives som *handling*, i den forstand at de er en del av den sosiale aktiviteten som foregår. Når programmene er trykket i pamfletter sammen med partienes vedtekter og lignende, kan vi anta at tekstene er sentrale i medlemskapet. Til hvilken grad de er konstituerende for denne handlingen er derimot vanskelig å avgjøre. Jeg velger her å betrakte tekstene som ledsagende til samhandlingen siden gjennomføringen av vedtektene og tilslutning til programmet også kan gis uten teksten. Materielle trekk ved Høyres programmer indikerer at de brukes ovenfor velgere og er nærmere knyttet til valgene. Også i denne situasjonen kan tekstene sies å akkompagnere den sosiale prosessen — de føyer seg inn i en intertekstuell ramme av valgkamp — og kan dermed også beskrives som *handling*, i den forstand at de er en del av den sosiale aktiviteten som foregår — demokratisk valg og valgkamp. I forhold til *handlingsbasert distansering* er det store forskjeller i Høyres programmer. I programmene fra 1888-1891, som skal adresseres til den enkelte leser, kan tekstene antas å ha sentral funksjon i den sosiale prosessen, mens de senere programmene er mindre sentrale.

Oppsummering

Ved å betrakte tekstenes medieringsvariabel i en situasjonell kontekst er det mulig å trekke noen generelle slutninger om programmenes utvikling. Både den romlige/mellompersonlige distanseringen og den handlingsbaserte distanseringen øker i de forskjellige formatene. Dette betyr ikke at de synkrone forskjellene ikke er relevante, men at det er mulig å generalisere de diakrone endringene på tross av disse forskjellene. Den generelle utviklingen er at programmene tidlig på 1890-tallet begynner å bli massedistribuert. Dette innebærer grunnleggende endringer i distansen mellom aktørene og samhandlingen i den situasjonelle konteksten.

V. Drøfting av tekstenes materialitet

Analysen av partiprogrammenes materialitet gir et tvetydig bilde av sjangeretableringen. På den ene siden er det helt klart felles utviklingstrekk ved programmene fra begge partier. Særlig gjelder dette en overgang fra organisasjonsinterne rundskriv til medier og formater som er mer egnet for massedistribusjon. På den annen side er det store forskjeller mellom de to partiene. DNAs programmer er fra 1891 utgitt i pamflettformat som i tillegg til selve programmet inneholder partiets og partiavisens statutter og vedtekter. Høyres programmer er fra 1894 utgitt som enkle flygeblader og som avisnotiser. Disse synkrone forskjellene i materialiteten kan forklare noen av de tekstlige forskjellene. Høyre har generelt sett kortere programmer med knappe innledninger. Dette stemmer godt overens med avisnotisen som det foretrukne formatet. DNAs programmer har derimot lengre innledninger og grundigere programmer, noe som stemmer godt med pamflettformatet. De synkrone forskjellene i tekstenes materialitet indikerer også forskjeller i kommunikasjonssituasjon og bruksområde. En avisnotis eller et enkelt flygeblad i tynt og heller skrøpelig materiale har trolig kort levetid. Leseren leser kanskje teksten bare en gang før han kaster avisen ut eller legger flygebladet i en skuff. En heftet pamflett derimot, har trolig lengre levetid og kan leses flere ganger. At programmene i DNAs pamfletter ofte er trykket sammen med partiets øvrige lover og vedtekter, tyder også på at leseren har tatt vare på pamfletten og kanskje brukt den som et slags oppslagsverk ved senere anledninger.

I resten av dette kapittelet vil jeg forsøke å forklare disse diakrone endringene og synkrone forskjellene i lys av den historiske konteksten.

VI. DNAs tekstkultur — Holtermann Knudsen og Arbeidernes Aktietrykkeri

Siden analysen er fokusert på tekstenes materialitet, virker det fornuftig å ta utgangspunkt i materielle vilkår. For å drøfte partiprogrammenes rolle i arbeiderbevegelsens og det tidlige arbeiderpartiets skriftpraksis vil jeg derfor ta utgangspunkt i trykkeriene som står for den rent fysiske produksjonen av tekstene. Som nevnt er det Christian Holtermann Knudsen som står for trykkingen av DNAs partiprogrammer til og med 1891, og Arbeidernes Aktietrykkeri etter dette. I praksis er dette samme trykkeri; etablert av Holtermann Knudsen i 1884 og overtatt av DNA i 1894.

For at programmene skulle kunne trykkes som pamfletter — noe de gjør fra og med 1891 — måtte arbeiderbevegelsen ha et trykkeri som evnet å forsyne en hel politisk massebevegelse med trykksaker og materiell, og som i tillegg var villig til å trykke sosialistisk materiale. Dette var mulig fra 1880-årene, dels fordi teknologiske nyvinninger i trykkeribransjen hadde gjort det både teknisk og økonomisk overkommelig for trykkeriarbeidere med den nødvendige kompetansen å etablere egne selvstendige trykkerier, dels fordi sosiale endringer hadde ført til at flere arbeidere kunne lese og hadde råd til å holde et avisabonnement — en nødvendighet for at trykkeriene kunne holdes i gang i lengden.

Opprettelsen av arbeiderbevegelsens presse og trykkeri har fått en sentral plass i både arbeiderbevegelsens og DNAs historie.¹⁷¹ Fokuset har imidlertid vært konsentrert på selve avisproduksjonen og på partipressens fremvekst, mens den øvrige skriftpraksisen fortsatt er et ubeskrevet blad i partihistorien. Trykkeriet produserte i perioden 1884 til 1906 alt fra 17.mai-hefter til partiprogrammer, og er helt sentralt i det grynende arbeiderpartiets skriftpraksis. Dette er ikke uten betydning for arbeiderbevegelsens og DNAs videre fremvekst. Arbeiderklassen hadde ikke tidligere hatt et velfungerende nettverk for trykking og distribusjon av de mest elementære organisasjonstekster, og trykkeriet spilte dermed en nøkkelrolle i skriftliggjøringen av arbeiderbevegelsen. Som denne drøftingen vil antyde, spiller partiprogrammene også en viktig rolle i denne sammenheng. Denne funksjonen er det vanskelig å beskrive uten et skriftbruksperspektiv på partiprogrammenes materialitet.

Etableringen av et eget arbeidertrykkeri — teknologiske, sosiale og økonomiske forutsetninger for programtekstene

Opprettelsen av en arbeideravis og trykkeri må på den ene siden ses som et svar på et behov som meldte seg i arbeiderklassen. I *Program for Fagforeningernes Centralkomitè* fra de tidlige 1880-årene heter det at «en avis, utgitt hovedsakelig med det formål å behandle arbeiderspørsmål, mektig ville bidra til å heve arbeideren både i sosial og faglig retning».¹⁷² Tønnes Lode, på denne tiden redaktør i avisen *Fedrelandsvennen*, skriver i debatten om programpunktene fra konstitusjonsmøtet i Arendal blant annet at «af største betydning for samarbeidet er et eller flere blade, der virker paa samme og gjør arbeiderne bekjente med nødvendigheten af at gjennomføre de i programmet nåværende punkter».¹⁷³ En egen avis ble

¹⁷¹ Se for eksempel Bull (1985), Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964), Ottosen (red) (2010) m.m.

¹⁷² sitert i Helle, Egil (1988) *Grunnleggeren — Christian Holtermann Knudsens liv i norsk arbeiderbevegelse*, Tiden Norsk Forlag, Oslo: 69

¹⁷³ *Fedrelandsvennen* 20.08.1887

altså ansett som en nødvendighet for å utvide bevegelsen ytterligere, og et naturlig sentrum for det videre programarbeidet. Etableringen av en egen arbeideravis skulle nødvendigvis også bety opprettelsen av et selvstendig trykkeri. Det var på denne tiden svært vanskelig å få sosialistiske meninger eller positive uttalelser om arbeiderbevegelsens virksomhet på trykk. Holtermann Knudsen skriver selv i sine memoarer at «det var umulig på det daværende tidspunkt å få en artikkel om arbeiderspørsmål inn i en parti- eller borgeravis. Selv en avis som var startet ved hjelp av aktier fra medlemmer av Kristiania Arbeidersamfund, og som redigertes av daværende statsrevisor Hølaas, nektet optagelse av artikler som behandlet fagorganisasjon eller arbeiderspørsmål i det hele tatt».¹⁷⁴ Løsningen var da å etablere et eget, selvstendig trykkeri som kunne forsyne arbeiderbevegelsen med åndsverk.

Christian Holtermann Knudsen — på denne tiden en 40 år gammel typograf fra Bergen med en vellykket karriere i Christian Johnsen's Bogtrykkeri — startet sitt eget trykkeri i 1884, hovedsakelig for å trykke arbeideravisen *Vort Arbeide*, som han også både skrev og redigerte selv. At en trykkeriarbeider kunne starte sitt eget trykkeri basert på produksjon av sosialistisk agiterende tekster var en umulighet bare få år tidligere. Den enorme veksten i trykkebransjen gjennom 1800-tallet¹⁷⁵ hadde imidlertid skapt et behov for flere trykkerier i Norge, og gjorde det dermed mulig for dyktige fagmenn å bryte med sine tidligere arbeidsgivere for å etablere egne bedrifter. At trykkeriarbeiderne slik sett var en privilegert gruppe, var en vanlig oppfattelse også i samtiden: «... Typografer (settere) har på grunn av sin beskjeftigelse gjerne mere dannelse og bedre kunnskap enn fabrikkarbeidere i almindelighet. ... For de flinkere typografer og mekaniske arbeidere er dessuten fremtidsutsiktene ulike lysere, idet de dels kan inntre i selvstendige stillinger, dels har god anledning til å avansere oppover til forholdsvis godt avlønnede poster i de trykkerier eller verksteder hvor de arbeider» stod det å lese i *Norsk Ugeskrift* i februar 1884.¹⁷⁶ Holtermann Knudsen var en av disse «flinkere typografer» som hadde hatt en vellykket karriere, og nå utnyttet den til å bli politisk aktiv.¹⁷⁷

Videre må opprettelsen av et arbeidertrykkeri ses i sammenheng med økonomiske og sosiale vilkår også blant «kundegruppen». I 1873 var prisen for *Dagbladet* tre daler (ca. 12 kroner), noe som tilsvarte nesten ti dagers lønning for en arbeider.¹⁷⁸ Denne raten mellom arbeiderlønn og avispris ble kraftig endret i de følgende tiårene. Forbedringer i trevareindustrien — som

¹⁷⁴ Holtermann Knudsen sitert i Helle (1988): 68

¹⁷⁵ Se Johansen, Tor Are (2007) *Hett bly og raske presser — Teknologisk endring i norsk avisproduksjon 1880-1940*, Pressehistoriske skrifter nr.9/2007

¹⁷⁶ *Norsk Ugeskrift* 09.02.1884

¹⁷⁷ Se også Helle (1988): 52ff

¹⁷⁸ Nerbøvik (1993): 55

senket prisen på papir — og flatpressens inntog — som forenklet produksjonsprosessen for trykkeriene — senket prisene drastisk i slutten av århundret.¹⁷⁹ Samtidig opplevde arbeiderklassen, sammen med de andre gruppene i arbeidslivet, en klar økning i reallønningene.¹⁸⁰ Resultatet var at den avislesende allmuen stadig ble utvidet. Pressens opplag doblet seg hvert tiår i den aktuelle perioden. I 1880 ble det sendt 12 millioner aviser gjennom posten; i 1900 55 millioner.¹⁸¹ Mange av de nye avisleserne var fra arbeiderklassen.

At arbeiderne nå hadde mulighet til å holde et avisabonnement, var viktig for at en sosialistisk avis kunne overleve i lengden. Men det var på ingen måte nok til å finansiere trykkeriets hele politiske virksomhet. Trykkeriet var økonomisk mulig dels fordi leserne betalte avisabonnenter, dels fordi arbeiderbevegelsen støttet gjennom annonser¹⁸² og dels fordi trykkeriet fikk andre, mer lønnsomme geskjefter innimellom. Holtermann Knudsens trykkeri hadde fra 1895 statlig frimerketrykkeri som sin største inntekstkilde.¹⁸³ At kommunikasjonene ble kraftig utviklet i løpet av 1800-tallet, hadde altså også en indirekte effekt på arbeiderpressen; den eksplosive etterspørselen etter frimerker finansierte til dels trykkeriets politiske produksjon. Likevel er det så vidt det er økonomisk mulig å drive en arbeideravis i Norge sent på 1800-tallet. *Vort Arbeide*, eller *Socialdemokraten* som avisen ble omdøpt til, hadde nok heller ikke overlevd hvis ikke DNA overtok det økonomiske ansvaret for både avisen og trykkeriet i 1894.¹⁸⁴ Fra det 13. landsmøte i Kristiania heter det at «Landsmøtet gir det av partistyret fremlagte forslag til opprettelse av «Arbeidernes Aktietrykkeri» sin beste anbefaling».¹⁸⁵ Forslaget gikk ut på at Holtermann Knudsens trykkeri ble overtatt av DNA under navnet Arbeidernes Aktietrykkeri slik at partiet fritt kunne disponere pressene og også stod økonomisk ansvarlig for både avisen og trykkeriet. Det vil i praksis si at de overtok underskuddet som Holtermann Knudsen til nå hadde dekket av egen lomme. Det betydde også at trykkeriet var innlemmet som et formelt partiorgan. I løpet av 1880- og 1890-årene var det i alt 16 aviser med en klar sosialdemokratisk profil i landet, men Christianiaavisen *Socialdemokraten* fikk altså en helt sentral rolle i partiorganisasjonen. Det samme gjelder trykkeriet, som etter videre økonomiske vanskeligheter ble tatt enda sterkere inn i

¹⁷⁹ For en gjennomgang av den teknologiske utviklingen av trykkerier og presser i perioden, se Johansen (2007) og Ottosen (red) (2010): 76ff

¹⁸⁰ Hodne og Grytten (2000): 282ff

¹⁸¹ Nerbøvik (1993): 56

¹⁸² For et generelt bilde av annonsemarkedet i avisene på denne tiden, se Ottosen (red) (2010): 80ff

¹⁸³ se *Norsk filatelistisk tidsskrift* nr. 8/1992

¹⁸⁴ Avisen var først overlevert til Den sosialdemokratiske forening i 1885, da den også byttet navn til *Socialdemokraten*.

¹⁸⁵ *13de Landsmøte i Kristiania*, se Kringen, Olav (1910) *Landsmøter — Beslutninger og Resolusjoner*, Arbeidernes Aktietrykkeri, Christiania

fagbevegelsen, særlig gjennom aksjekjøp av diverse fagforeninger etter den økonomiske nedgangstiden på slutten av 1890-tallet.¹⁸⁶

De historiske omstendighetene — som at det nå fantes kunnskap og økonomisk mulighet til å opprette en egen arbeiderpresse — og ikke minst den formidable egeninnsatsen fra menn som Holtermann Knudsen, var med på å skape en *tekstkultur* som var helt sentral for den videre partibevegelsen.

Utover på 1890-tallet var avisen stadig trykkeriets hovedgeskjeft. Men avisproduksjonen var på ingen måte trykkeriets eneste virksomhet. I perioden mellom 1884 og 1906 står Holtermann Knudsen og Arbeidernes Aktietrykkeri for nesten all produksjon av partiets politiske materiale; fra politiske pamfletter til 17.mai-programmer, sanghefter, valgplakater og møteinnkallelser.¹⁸⁷ I tillegg til den politiske agiterende, eller «folkeopplysende» funksjonen til avisen, produserte Aktietrykkeriet altså en rekke tekster som hadde en *instrumentell* funksjon — det vil si tekster som skrives og leses for å oppnå et praktisk mål.

Arkivene over tekstmateriale fra den tidlige arbeiderbevegelsen og kretsen rundt Aktietrykkeriet viser en variert og ikke minst tiltagende skriftbrukskultur i perioden 1884 til 1906. Utstyret økte i kvalitet og tekstene økte i omfang. Her vil jeg forsøke å gi et riss av denne skriftbrukskulturen ved å beskrive forskjellige integrerte *skriftpraksiser*. Hvordan partiprogrammene forholder seg til forskjellige skriftpraksiser — og hva dette kan si om programmenes rolle i organisasjonens tekstkultur — vil være den sentrale problemstillingen i resten av kapittelet.

Forholdet mellom programmene og de øvrige skriftpraksisene

Med utgangspunkt i produksjonen til Aktietrykkeriet fra 1884 til 1906 kan vi danne oss et inntrykk av tekstkulturen i den tidligste partiperioden, og de forskjellige skriftpraksisene som var relevante der. Med skriftpraksis mener jeg her en kategorisering av *skrifthendelser* — de enkelte tekster — på bakgrunn av hva lesningen handler om; når og hvordan personene leser; hvilke tekster som blir tatt vare på; og om tekstene er interne for organisasjonen respektive offentlig.¹⁸⁸ Et skriftbruksperspektiv på kommunikativ praksis burde helst baseres på en etnometodologisk studie av skrifthendelser i faktiske omgivelser. Da dette av historiske

¹⁸⁶ Ottosen (red) (2010): 124f

¹⁸⁷ Denne virksomheten skyter fart etter 1889. Se Arbeiderbevegelsens arkiv (F-0014)

¹⁸⁸ Definisjonen av skriftpraksis er hentet fra Karlsson, Anna-Malin (2006): *En arbeidsdag i skriftsamhället*, Norstedt Akademiske Forlag.

årsaker ikke er mulig, har jeg her gjort kategoriseringen etter en vurdering av tekstenes materielle kvaliteter. For å gjøre kategoriseringen overkommelig, har jeg begrenset skriftpraksisen til mottakerens bruk av teksten. På bakgrunn av dette mener jeg tekstene fra DNAs arkiver, foruten partiprogrammene, kan sorteres i minst fire forskjellige skriftpraksiser: *Argumenterende tekster*, *pedagogiske tekster*, *instrumentelle tekster* og *handlingsledsagende tekster*.¹⁸⁹

Argumenterende tekster er tekster som har som hensikt å overtale eller på annen måte påvirke mottakeren. Typiske eksempler på denne skriftpraksisen er manifeste og appeller, trykte taler, agiterende innlegg i avisen osv. *Pedagogiske tekster* kan i mange tilfeller minne mye om de argumenterende tekstene. Disse tekstene har imidlertid til hensikt å undervise eller instruere mottakeren. Typiske eksempler på denne skriftpraksisen er nedskrevne foredrag, hefter med stemmerettsreglement, informerende artikler osv. *Instrumentelle tekster* er en svært vid kategori. Dette er tekster som skal oppnå et praktisk mål gjennom å viderebringe informasjon, kommandoer, beskjeder eller lignende. Typiske eksempler på denne skriftpraksisen er møteinnkallelser, møtereferater, 17.mai-programmer, rodelederinstruksjoner osv. Den siste kategorien er *handlingsledsagende tekster*.¹⁹⁰ Dette er tekster som ikke er meningsfulle i seg selv, men som hjelper aktørene med å gjennomføre en form for aktivitet. Typiske eksempler på denne skriftpraksisen er sanghefter, valglistene, festplaner osv.

Ved å sammenligne disse forskjellige formene for skriftpraksis med de forskjellige materielle kvalitetene fra analysekategoriene, dannes et bilde av hva som er typiske trekk ved de forskjellige tekstene (tabell 4.3.). Jeg forutsetter her at kategoriene også kan si noe om hvordan tekstene ble distribuert og hvor lang «levetid» de hadde. Om tekstene ble offentlig eller internt distribuert avhenger her av en umiddelbar forståelse av hvorvidt leseren, for å ha nytte av teksten, måtte være med i organisasjonen eller ikke. I mange tilfeller er dette tydelig: En møteinnkallelse har trolig hatt som mål å trekke nye personer til møtet, mens en oversikt over de administrative og økonomiske vedtektene kun er relevante for partimedlemmene. Her er det imidlertid mange tvilstilfeller, noe programmene i seg selv er et godt eksempel på. Med levetid mener jeg tekstenes evne til rekontekstualisering. Tekster som tydelig kun fungerer i en bestemt situasjonell kontekst — som en møteinnkallelse eller et 17.mai-program — har kort levetid. Tekster som gir mening i flere situasjonelle kontekster — som pamfletter som

¹⁸⁹ Disse kategoriene er delvis hentet fra Karlsson (2006)

¹⁹⁰ Dette begrepet ses i forhold til medieringsvariabelen i systemisk-funksjonell lingvistik, for en beskrivelse av forholdet mellom handlingsbærende og handlingsledsagende tekster, se Maagerø (2005): 51ff

drøfter politiske temaer — har lengre levetid. Tekstenes format og papirkvalitet har også betydning for levetiden. Jeg antar her at heftede pamfletter blir lest flere ganger, og ved flere forskjellige anledninger, enn enkelte ark eller flygeblader.

| | | Argumenterende tekster | Pedagogiske tekster | Instrumentelle tekster | Handlingsledsagende tekster | Programmene 1887-1888 | Programmene 1891-1906 |
|-------------------|---|------------------------|---------------------|------------------------|-----------------------------|-----------------------|-----------------------|
| Tittel | Tydelig | X | X | | X | | X |
| | Ingen tittel | | | X | X | X | |
| Disposisjon | Sammenhengende | X | X | X | | | X |
| | Punktvis/Fragmentert | | | X | X | X | X |
| Format | Heftet/bundet (<i>pamflett</i>) | X | X | | X | | X |
| | Enkelt format (<i>flygeblad, notis</i>) | | | X | X | X | |
| Distribusjon | Offentlig | X | X | (X) | | | (X) |
| | Internt | | X | X | X | X | X |
| Forventet levetid | Lang | X | X | | X | | X |
| | Kort | | | X | X | X | |

Tabell 4.3. Materielle trekk ved forskjellige tekstpraksiser — DNA¹⁹¹

Oversikten sier ingenting om *når* tekstene ble trykket og lest eller hvor omfattende de forskjellige skriftpraksisene var. For at sammenligningen med partiprogrammene skal ha noen verdi, er det nødvendig å gi noen korrigerende bemerkninger om dette. I arkivene som er aktuelle her, finnes det ikke noen argumenterende eller pedagogiske pamfletter før 1896 (se Appendiks 3; se også bibliografisk materiale). De første eksemplene på politiske pamfletter

¹⁹¹ Denne oversikten er gjort på bakgrunn av Arbeidernes arkiv og bibliotek, særlig boks ARK-1001, F-0014, F-0022. Se også Kringen (1910); Tagseth og Tranaas (1983) *Norske politiske brosjyrer: katalog over UBT/Bs samlinger*, UBT, Trondheim; Bonafede, Cecilie (1961) *Den norske politiske brosjyrelitteraturen 1880-1890: ein bibliografi*, Samlaget, Oslo

fra DNA er *Arbeiderpartiets Smaaskrifter* utgitt av Holtermann Knudsen i 1896 og 1897. Før denne tid kan vi anta at partiavisen var den helt sentrale kommunikasjonskanalen for politisk stoff blant arbeiderklassen i Christiania, og at annet trykket materiale var sjeldent. Det er også svært vanskelig å si noe om opplagene av de instrumentelle tekstene. Dette er tekster som antakeligvis har kort levetid og de har trolig ikke blitt systematisk arkivert. Det er altså store mangler i arkivet når det kommer til denne typen tekster. Selv om arkivene må antas å være mangelfulle, er den generelle utviklingen tydelig: Alle skriftpraksiser øker i omfang og variasjon i løpet av perioden. Oversikten kan altså gi en generell beskrivelse av skriftbrukskulturen rundt Holtermann Knudsen og Arbeidernes Aktietrykkeri i perioden 1884 til 1906. Den kan også si noe om de klare forskjellene i materialiteten mellom de forskjellige skriftpraksisene.

Ikke overraskende er det flere likhetstrekk mellom særlig de argumenterende og de pedagogiske skriftpraksisene i denne oversikten. Begge bruker sammenhengende tekster, tydelige titler og et format og et trykk som legger opp til at tekstene kan leses flere ganger. Begge skriftpraksisene legger også opp til offentlig distribusjon. Tekstene har ingen synlig adressat eller andre trekk som begrenser lesergruppen. I mange tilfeller er det også vanskelig å skille disse skriftpraksisene fra hverandre. Særlig gjelder dette tekster som har blitt brukt i forbindelse med arbeidersamfunnene. I *Love for Kristiania Arbeidersamfund* handler § 2- 4 direkte om bøker, «belærende eller underholdende skrifter» og «fattelige foredrag». Det er også foreslått høytlesning av «oppbyggelig litteratur» (§ 4). I denne forbindelse har tekstene helt klart en pedagogisk hensikt. Pamfletter med titler som *Styk- og akkordarbeide* (1896), *Sykepleien i beskatningen* (1901) og *Boligsaken* (1901) har uten tvil vært ansett som både «belærende» og «oppbyggelige» i sine kretser, men tekstene fyller helt klart også en politisk agiterende funksjon. Inndeling av argumenterende og pedagogiske tekster kan med andre ord ikke forstås strengt.

På den andre enden av skalaen, med helt andre materielle kvaliteter, plasseres de instrumentelle skriftpraksisene. Disse har som oftest ingen tittel, det er lite sammenhengende tekst, formatet er ofte flygeblad, brev eller lignende og levetiden er derfor forventet å være kort. Dette er tekster som mottakeren bruker for å motta en beskjed, for siden å kvitte seg med teksten. De har svært sjeldent evnen til å overstige sin opprinnelige situasjonelle kontekst på noen meningsfull måte. Den instrumentelle skriftpraksisen indikerer altså at disse tekstene har en grunnleggende annerledes funksjon enn de argumenterende og pedagogiske. Dette er som forventet. Det er heller ingen store overraskelser knyttet til tekstene i de handlingsledsagende

skriftpraksisene. Disse har stort sett de samme materielle kvalitetene som de instrumentelle, men de har oftere tydelige overskrifter, pamflettformat og muligheten til å overstige sin opprinnelige kontekst. Dette gjelder for eksempel sangheftene, som vi kan anta har blitt brukt mange ganger.

Partiprogrammene sett i forhold til de andre tekstpraksisene

Oversikten (tabell 4.3) tegner altså et generelt bilde av skriftpraksiser i DNA i perioden 1884 til 1906. Det vesentlige i denne analysen er å sammenligne partiprogrammene med de øvrige skriftpraksisene, og se hvorvidt dette kan gi noen indikasjoner på hvilken funksjon programmene har hatt i organisasjonen.

På bakgrunn av arkivene er det tydelig at programmene har hatt en sentral rolle i partiets tekstkultur. Generelt sett er de godt representert blant arkivmaterialet. Dette kan selvsagt komme av at programmene historisk sett har vært ansett som tekster det er verdt å ta vare på, men dette er i seg selv en indikasjon på at programmene har blitt ansett som viktige tekster.

Programmene fra 1887 og 1888 har ingen tittel eller overskrift, teksten er punktvis og fragmentert og formatet er enkle ark. Disse tekstene inngår altså i møtereferater fra landsmøte. Det er lite ved materialiteten som tyder på at disse tekstene har blitt distribuert utenfor organisasjonen, og det er lite som tyder på at de har blitt lest ved andre anledninger enn i perioden de ble distribuert. Materielle trekk ved de tidligste partiprogrammene har dermed mange likhetstrekk med de *instrumentelle skriftpraksisene*. I denne oversikten er det også tydelig hvor forskjellige de tidlige partiprogrammene er fra de argumenterende tekstene når det kommer til materialiteten, og det er tydelig at programmene fra 1880-årene ikke var direkte knyttet til denne skriftpraksisen. Dette kan forklares med at den politiske og pedagogiske pamflettpraksisen enda ikke var etablert i arbeiderpartiets trykkevirksomhet.

Mønsteret endres delvis fra 1891. Programmene fra 1891 til 1906 har tydelig tittel — *Program og Statuter for Det norske arbejderparti / Love og Program for Det norske arbeiderparti* — og har, på grunn av innledningen, en del sammenhengende tekst i tillegg til det punktvis oppstilte programmet og statuttene. Programmene har også fått et fast format som heftede pamfletter, noe som øker den forventede levetiden. En pamflett som inneholder både program og organisasjonsvedtekter blir trolig lest ved flere enn en anledning. Tittel, sammenhengende tekst og pamflettformatet gjør også programmene fra 1891 og fremover mer tilpasset offentlig distribusjon. En leser trenger ikke lenger være inneforstått med

skriftpraksisen for å få en fullgod forståelse av teksten. Mot dette — som jeg har valgt å fokusere på i analysen — indikerer sammensetningen av forskjellige tekster i pamfletten at programmene trolig var tiltenkt medlemmene av partiet. Ikke minst gjelder dette den sentrale plassen lover og vedtekter er tildelt i programmene fra 1891. For å gardere har jeg her tatt utgangspunkt i at programmene kan distribueres både offentlig og internt.

Materielle trekk ved partiprogrammene etter 1891 har da mye til felles med de argumenterende og pedagogiske skriftpraksisene. De har tydelige titler/overskrifter og trykkes i pamflettformat. Programmene skiller seg imidlertid fra disse tekstpraksisene innen kategoriene disposisjon og distribusjon, siden programmene stort sett er punktvis og inneholder flere elementer som kun er relevant for medlemmer.

Programmene som medlemsbok

Basert på analysen av programmenes materialitet og den generelle skriftbrukskulturen rundt Arbeidernes Aktietrykkeri i perioden 1884 til 1906, vil jeg argumentere for at programmene fra og med 1891 har hatt en sentral funksjon som *medlemsbøker* eller *medlemshefter* i partibevegelsen.

For det første tyder analysen på at programmene har hatt en sentral plass i partiets skriftbrukskultur. Ikke minst blir de tidlig trykket som heftede pamfletter, og blir slik sett tidlig gitt et format som er egnet til massedistribusjon. I sammenligning med andre tekster kan dette tyde på at programmene var en sentral del av den argumenterende og ikke minst den pedagogiske skriftpraksisen.

For det andre er programmene fra 1891 trykket sammen med vedtekter og lover for partiorganisasjonen. Variasjoner i programmenes titler og disposisjon mellom 1891 til 1906 tyder på at disse to punktene anses som like viktige i pamflettene. Vedtekter og lover er informasjon som er viktig i forbindelse med medlemskap, men antakeligvis uinteressant utover denne oppgaven. At vedtekter og lover er trykket sammen med programmet, kan også tyde på at dette har vært en effektiv måte å spre dem til medlemmene på. Sammenligningen med de andre skriftpraksisene viser videre at programmene har flere trekk til felles med den instrumentelle skriftpraksisen, men at de trolig har en lengre levetid. Dette kan stemme overens med at programmenes funksjon var å sørge for at medlemmene var kjent med partiets formål og bestemmelser.

For det tredje er DNAs programmer etter 1891 trykket med ujevne mellomrom også utenom valgår. Dette er en tydelig forskjell fra Høyres programmer som kun trykkes og distribueres i forbindelse med valg. At programmene har blitt nærmest kontinuerlig trykket, tyder på at de har hatt en sentral funksjon i organisasjonen også utenom som valgkampsmateriell. Til sammen gir tekstenes materialitet inntrykk av at DNAs programmer — i tillegg til andre mulige bruksområder — har fungert som en form for medlemshefter, og dermed også fyller en viktig rolle i organisasjonsbyggingen.

VII. Høyres tekstkultur — Bjørnstads Bogtrykkeri og partipressen

Mens DNAs tekster er trykket av Holtermann Knudsen og Arbeidernes Aktietrykkeri, er de langt fleste høyretekstene — heriblant partiprogrammer, politiske pamfletter, valglistene osv. — i perioden 1884 til 1906 trykket av Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri. Historien forteller imidlertid lite om dette trykkeriet. Hvorvidt Johannes Bjørnstad var en like sentral figur i det tidlige høyrepartiet som Holtermann Knudsen var i arbeiderbevegelsen, er vanskelig å bestemme. Trykkeriet var i alle tilfeller ikke eid av partiet, noe Arbeidernes Aktietrykkeri i praksis var. Det vi vet er at Bjørnstads Bogtrykkeri var plassert i Oslo og at det virket fra 1888 til 1920, da det ble slått sammen med Steenske Boktrykkeri til Steenske Boktrykkeri Johannes Bjørnstad A/S. Johannes Bjørnstad var fra 1911 til 1919 direktør i Morgenbladet.¹⁹² Trolig var han også et mer eller mindre sentralt medlem av Høyre i den aktuelle perioden. Dette var normen blant de konservative pressemennene.

Generelt kan man si at tekstkulturen i det tidlige høyrepartiet er en forlengelse av den politiske tekstkulturen i Norge før partidannelsene på 1880-tallet. Dette innebærer politiske pamfletter og andre agiterende skrifter, instrumentelle skriftpraksiser i forbindelse med møter og lignende, og ikke minst aviser. Høyres tekstkultur kan ikke sentreres rundt et trykkeri slik DNAs tekstkultur på 1880- og 1890-tallet kan. I det hele tatt var partiorganisasjonen ganske løselig sammensatt på denne tiden, og den løselige strukturen gjenkjennes i tekstkulturen. Utvidelsen av kommunikasjonslinjene, teknologiske nyvinninger i trykkebransjer, endringer i økonomiske og sosiale forhold osv. var selvsagt også viktig for Høyre, men det er her langt

¹⁹² Jacobsen, Gunnar (1983): *Norske Boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640-1940*, Den norske boktrykkerforening, Oslo

vanskeligere å peke på de konkrete utfallene av disse historiske omveltningene. For det første hadde ikke de konservative problemer med å få spredt sitt politiske budskap gjennom de allerede eksisterende kanalene. De hadde også, i hvert fall for manges vedkommende, hatt råd til å trykke og distribuere materiale tidligere. Som nevnt var den kanskje viktigste årsaken til at arbeiderbevegelsens presse og trykkerivirksomhet ble så nært knyttet til partiapparatet, at de ikke fikk trykket sine tekster andre steder. Dette problemet — eller motivasjonsfaktoren — møtte ikke de konservative politikerne. For det andre støttet det konservative partiet seg på en medlemsmasse og velgergruppe som allerede var inkludert i offentlighetens skriftpraksiser. Skriftpraksisene var altså allerede etablert — de trengte ikke å bli konstruert, slik tilfellet var med DNA. I praksis betydde dette at den rollen fagforeninger, debattforeninger, samtalelag, lokale arbeideraviser osv. spilte for DNA som utgangspunkt for det lokale engasjementet, for Høyre ble spilt av pressen.

For å tegne et bilde av de forskjellige skriftpraksisene i Høyre på denne tiden, kommer man ikke utenom den raskt voksende pressen. Det var, fra 1880-tallet og fremover, en rekke konservative aviser og tidsskrifter som gjorde et viktig arbeid for partiorganisasjonen både lokalt og sentralt. Den konservative pressen stod ikke ovenfor de samme sosiale utfordringene som den tidlige arbeiderpressen. Lesergruppen var solid fundert, men hovedsakelig bestod den av det vi til vanlig forstår som 1800-tallets «borgerklasse». I prinsippet var det disse avisene som dominerte markedet i parlamentarismens tidlige år. I 1850 var ca. 80 % av avismarkedet å regne som høyresympatiske eller borgerlige aviser.¹⁹³ Innen 1884 var dette tallet redusert til ca. 55 %, men dette tallet holdt seg til gjengjeld stabilt gjennom den perioden som er aktuell her. Den konservative pressen var sammensatt, men blant de mange avisene i landet var Christianiaavisen *Aftenposten* helt sentral. Her forholder jeg meg derfor til denne avisen.

Aftenposten var på denne tiden å regne som en tidlig partiavis for Høyre. Uttrykk som «partiavis» og «partipresse» betyr ikke at partiene *eide* pressene. Dette var tilfellet i *Socialdemokraten* etter at DNA overtok eierskapet av Holtermann Knudsens trykkeri, men det var ikke normen i landet for øvrig. Forholdet mellom *Aftenposten* og Høyre er mer typisk for høyrepressen: De etablerte sjeldent en egen avis i kommuner eller amt, men den allerede eksisterende avisen på stedet gikk som oftest til høyre når andre aktører kom til.¹⁹⁴ Høyre og

¹⁹³ For en oversiktlig redegjørelse av denne statistikken, se Ottosen (red) (2010): 34

¹⁹⁴ Ottosen (red) (2010): 25ff

Venstre hadde sjeldent direkte eierskap i avisene, men avisene som støttet opp om partiene inngikk etter hvert både organisatoriske og journalistiske samarbeid med partiledelsen.¹⁹⁵ Samarbeidet ble etablert i slutten av 1800-tallet og utviklet i begynnelsen av 1900-tallet. Den konservative presses forening (DKPF) opprettes i 1892, og avisene fikk med dette formell representasjon på Høyres landsmøte. Konstitueringen av partipressen sammenfaller altså med programmenes overgang til massedistribusjon. En opplagt forklaring er at pressen i denne perioden får et større ansvar for å målbære partiets offisielle politikk. Fra 1894 trykkes Høyres programmer i *Aftenposten* med jevne mellomrom i valgår. I perioden før valget i 1894 trykkes det nesten annenhver uke.¹⁹⁶ Trykking av partiprogrammene i avisen kan slik sett ses som et tegn på et styrket forhold mellom parti og presse, og en felles innsats i valgkampen. Det er imidlertid viktig å påpeke at den formen for samarbeid mellom *Aftenposten* og Høyre som skjer i 1890-årene, en *veldig tidlig* form for partipresse.

En opplagt forskjell mellom DNAs og Høyres skriftbrukskultur i perioden, er altså at mens DNAs tekstproduksjon — både avisen og andre tekster — stort sett kom fra samme trykkeri, er Høyres tekstproduksjon mye mer spredt. Den sentrale trykkeren, som står bak produksjonen av en rekke mindre tekster fra partiorganisasjonen, er Johannes Bjørnstad. For å forstå Høyres tekstkultur i perioden er det imidlertid også viktig å ta høyde for den konservative pressen. Denne inkluderte en rekke selvstendige aviser over hele landet, som i tillegg til å konsentrere sin politiske dekning på høyrepartiet, også ble mer og mer integrert i partiapparatet.

Forholdet mellom programmene og de øvrige skriftpraksisene.

Også for Høyres vedkommende er det interessant å måle programmene i forhold til de øvrige skriftpraksisene. For sammenligningsgrunnlaget velger jeg å bevare de samme tekstkategoriene for Høyres skriftpraksiser som DNA. Dermed lar det seg avdekke at det er en del forskjeller i det materialet vi har bevart. Med utgangspunkt i de aktuelle arkivene over trykket materiale fra særlig Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri, er det tydelig at Høyre har en mye mer utviklet tradisjon for *argumenterende tekster* i form av pamfletter i perioden (se Appendix 3). I likhet med DNA utfyller sannsynligvis disse både en argumenterende og en pedagogisk funksjon, og det er vanskelig å skille disse to kategoriene fra hverandre. Flere av

¹⁹⁵ Ottosen (red) (2010): 32

¹⁹⁶ Se *Aftenpostens* digitale arkiv perioden 01.01.1894 - 01.10.1894

disse er trykte foredrag som tar for seg sentrale politiske spørsmål. Noen er tydelig agiterende, som *Til Norges Vælgere!* (1896) og *Til Norges Sjømænd* (1897). Mens andre tydelige har en pedagogisk hensikt, som *Fire Foredrag over Norges Friheds Historie i 1814* (1894) og lignende. Mange har helt klart både pedagogiske og ideologiske hensikter, som *Kristendom og almindelig stemmerett: Foredrag av Thv. Klaveness* (1885), *Konsulatsaken som politisk Middel: Foredrag af Schweigaard* (1893) og lignende, og faller dermed inn i begge kategoriene. Når målet her er å sammenligne tekstenes materialitet med det praktiske bruksområde, velger jeg derfor å beholde disse som to separate kategorier, men, som oversikten viser, med like materielle trekk. *Instrumentelle tekster* er i stor grad den samme type tekster som vi finner i DNAs arkiver. Det vil si møteinnkallelser, møtereferater, partivedtekter, økonomiske direktiver osv. En interessant forskjell er at det i Høyres arkiver finnes langt flere tekster knyttet til valg og valgkamp. *Handlingsledsagende tekster* finnes nesten ikke blant Høyres materiale. For sammenligning har jeg likevel valgt å beholde kategorien i oversikten.

Partiprogrammene sett i forhold til de andre tekstpraksisene

Som oversikten (tabell 4.4) indikerer, er materialiteten ved Høyres programmer fra 1884 til 1891 svært like DNAs programmer fra 1887 og 1888. Som nevnt inngår denne skriftpraksisen —å spre programpunktene — i sirkulærskriv fra partiets sentralstyre. Det er lite som tyder på at disse tekstene har blitt distribuert utenfor organisasjonen, særlig siden programmene adresseres med navn og lokalforening. I likhet med DNA har altså Høyres tidligste programmer fellestrekk med de *instrumentelle skriftpraksisene*. På denne tiden utgir Høyre pamfletter som kan sies å utgjøre en argumenterende skriftpraksis, men som oversikten viser er det ingen sammenfall mellom de materielle trekkene til denne praksisen og de tidligste partiprogrammene. Det er tydelig at programmene før 1894 *ikke* er direkte knyttet til denne skriftpraksisen, og at de heller har utfylt en annen funksjon i organisasjonen.

Programmene fra 1894 til 1906 er derimot mindre knyttet til den instrumentelle skriftpraksisen og har flere likhetstrekk med den *argumenterende praksisen*. Ikke minst gjelder dette tydelig overskrift og et format som er bedre egnet for offentlig distribusjon. I hvert fall for avisnotisenes vedkommende er det også snakk om massedistribusjon. Men også flygeblader med overskriften *Høyres program* og lignende er egnet til å bli distribuert til mange mottakere. I motsetning til den argumenterende skriftpraksisen, og til DNAs programmer i samme periode, inneholder disse programmene nesten ikke noe

sammenhengende tekst, og de har, på grunn av det enkle formatet, trolig kort levetid. I motsetning til heftede pamfletter, som er det foretrukne formatet til Høyres argumenterende skriftpraksis, er disse flygebladene trolig noe mottakeren leser og siden kaster vekk.

| | | Argumenterende tekster | Pedagogiske tekster | Instrumentelle tekster | Handlingsledsagende tekster | Programmene 1884-1891 | Programmene 1894-1906 |
|-------------------|---|------------------------|---------------------|------------------------|-----------------------------|-----------------------|-----------------------|
| Tittel | Tydelig | X | X | | X | | X |
| | Ingen tittel | | | X | X | X | |
| Disposisjon | Sammenhengende | X | X | X | | | |
| | Punktvis/Fragmentert | | | X | X | X | X |
| Format | Heftet/bundet (<i>pamflett</i>) | X | X | | X | | |
| | Enkelt format (<i>flygeblad, notis</i>) | | | X | X | X | X |
| Distribusjon | Offentlig | X | X | (X) | | | X |
| | Internt | | | X | X | X | |
| Forventet levetid | Lang | X | X | | X | | |
| | Kort | | | X | X | X | X |

Tabell 4.4. Materielle trekk ved forskjellige tekstpraksiser — Høyre¹⁹⁷

I denne sammenligningen forutsetter jeg at også programmene som er trykket i avisene kan plasseres innenfor disse kategoriene og betraktes som en del av partiets skriftbruk. At de er trykket i avisen er da et tydelig tegn på at de er offentlig distribuert, og også at de har forholdsvis kort levetid, men utover dette legger ikke denne sammenligningen opp til noen

¹⁹⁷ Tekstene er hovedsakelig hentet fra Høyres arkiver ved Riksarkivet: PA-0583/PA-0584, samt kategorien *Norsk politikk 1860-1897* ved Nasjonalbibliotekets småtrykksavdeling; se også Bonafede (1961)

beskrivelse av forholdet mellom programmene og *andre avissjangre*. Dette vil reise en rekke nye problemstillinger som ikke er inkludert her.

Et sentralt spørsmål om betydningen av materialiteten til programmene som trykkes i avisene, er hva denne remedialiseringen har å si for *avsenderintensjonen* i teksten. Sammenligningen over forutsetter at tekstene kan klassifiseres innenfor samme skriftbrukskultur, men til hvilken grad *Aftenposten* kan inkluderes i denne — selv om den helt tydelig er en partiavis — kan diskuteres. Forholdet mellom tekstene og avsenderintensjonen vil jeg drøfte nærmere i forhold til den mellompersonlige funksjonen i programmene, men allerede her er det relevant å utdype forholdet mellom materialitet og avsender i programmene som trykkes i avisen.

På den ene siden er det tydelig at det er Høyre som er avsender av programmene. Dette kommer frem i overskriften og den innledende setningen gjennom hele perioden. Programmene er også identiske — med unntak av materielle kvaliteter — med programmene som utgis som flygeblader. Dette gjelder ikke andre partier. Venstres programmer, som også trykkes i *Aftenposten*, er som oftest overlevert som «telefonmeddelelse» (for eksempel 30.01.1894), og varierer naturlig nok i ordlyd fra det offisielle venstreprogrammet. De er slik sett «pregstoff»,¹⁹⁸ som minner mye om featurestoff fra redaksjonen. At Høyres programmer alltid er like i ordlyd og typografi skyldes trolig at redaksjonen hadde selve programmet for hånd, og at de simpelthen trykket dette slik det var utformet.

På den annen side er det mye som taler for at programmene skal forstås som en integrert del av *Aftenpostens* eget redaksjonelle stoff. Selv om ordlyden og typografien — særlig punktopstillingen — er lik flygebladene, er programmene omringet av en rekke andre tekster som gir de mening. Særlig tydelig er dette når programmene inngår i referater fra landsmøtene. Referatet var en viktig sjanger i avisene i perioden.¹⁹⁹ Avisene referer alt fra styremøter til bingorekker, og Høyres landsmøte var en begivenhet som ble grundig behandlet i *Aftenpostens* sider. I tilfellet Høyres landsmøte i januar/februar 1894 referer *Aftenposten* daglig fra møtet. Arbeidet med programmet, og den påfølgende diskusjonen, er det sentrale temaet. 30.januar kunne *Aftenposten* meddele at sentralkomiteens formann, statsminister Schweigaard, innledet «Diskusjonen om det Program for Valgene, Rådet vil have at Oppstille.

¹⁹⁸ Se Roksvold, T (1997) «Riss av norske avisers sjangerhistorie» i Roksvold, T (red) *Avissjanger over tid*, Fredrikstad: Institutt for journalistikk: 69-109

¹⁹⁹ Se Ottosen (red) (2010): 153ff

Diskusjonen herom optog Størstedelen af Formiddagens Møde og forfattes i Eftermiddag». Dagen etter, under overskriften «Det konservative Landsmøde», (01.02.1894) står det: «Forhandlingene fortsatte i gaar Eftermiddag fra kl. 3 til 6. Debatten om Programet optog Størstedelen af Tiden. I den sluttelig vedtagne Form er **Høyres Valgprogram** paalydende:». Etterpå følger programteksten. Journalisten går så videre til å referere telegrammer som ble sendt inn til landsmøtet. Denne typen referansejournalistikk har selvsagt stor innvirkning på avsenderintensjonen i teksten. Programmet inngår her i referatstoff, og *Aftenposten* er også en viktig avsender.²⁰⁰ At programmene her inngår i avisens referater fra landsmøtet, knytter også disse programmene til de tidligere sirkulærskrivene. Dahl og Ottosen påpeker at «I en tid da partiorganisasjonen var dårlig utbygd, fungerte partiavisene som et viktig bindeledd mellom partiet og velgerne og mellom de lokale partiorganisasjonene».²⁰¹ Avisene i DKPF utfylte altså delvis en rolle som formidler av en organisasjonsintern skriftpraksis. Eksempelet fra landsmøtet i 1894 kan slik sett betraktes som en interessant sjangerendring mellom sirkulærskrivene og massedistribusjon, hvor mediet endres radikalt, men hensikten — eller den sosiale handlingen om man vil — i stor grad ivaretas.

I dette eksempelet settes programmet inn i en kontekstuell sammenheng som flygebladene er løsrevet fra. Dette varierer imidlertid kraftig i avisene. I de langt fleste tilfeller hvor Høyres program er trykket i *Aftenposten*, er det ingen direkte sammenheng mellom programmet og den omkringliggende teksten (se bilde i Appendiks 2). I disse tilfellene er det tydelig at det er partiet som tillegges *avsenderintensjonen*, og det er lettere å forsvare en sammenligning med de andre skriftpraksisene fra partiet.

Programmene som politiske erklæringer

Basert på analysen av programmenes materialitet og den generelle skriftbrukskulturen rundt Høyrepartiet og deres engasjement av Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri i perioden 1884 til 1906, vil jeg foreslå at programmene fra 1894 først og fremst har utfylt en funksjon som *politiske erklæringer eller kunngjøringer i forbindelse med valg og valgkamp*.

²⁰⁰ Om avisenes flerstemmighet, se Veum, Aslaug (2008) *Avisas andlet : førstesida som tekst og diskurs* : Dagbladet 1925-1995, Phd-avhandling, HF UiO

²⁰¹ Ottosen (red) (2010): 85

For et første legger kombinasjonen av massedistribusjon og lav levetid opp til at skriftpraksisen først og fremst skal informere og underrette om noe. De diakrone endringene tyder på at de ikke lenger utfyller den samme instruerende funksjonen, samtidig som de ikke følger de materielle normene for argumenterende skriftpraksis. For det andre trykkes Høyres programmer i perioden 1894 til 1906 kun i valgår. Dette gjelder både flygebladene og avisnotisene. I *Aftenposten* trykkes programmene med ulike mellomrom i ca. et halvt år mellom landsmøte og valg.²⁰² Dette er forholdsvis intensivt — sett i forhold til den øvrige valgkampdekningen — og det er helt tydelig at programmene skal forstås i forbindelse med valget. Det tyder også på at programmene fra 1894 og fremover er ment å skulle nå så mange som mulig. Mens programmene fra 1884 til 1891 legger opp til distribusjon internt i partiet, er programmene fra 1894 til 1906 trykket i flere forskjellige formater og medier, blant dem landets ledende avis.

VIII. Oppsummering — Synkrone og diakrone trekk

I dette kapittelet har jeg analysert materialiteten i norske partiprogrammer mellom 1884 og 1906. Analysen har avdekket både synkrone forskjeller og diakrone endringer. På begynnelsen av 1890-tallet går partiprogrammene fra organisasjonsinterne tekster til massedistribuerte tekster. At programmene massedistribueres betyr økt romlig/mellompersonlig- og handlingsbasert distanse i den situasjonelle konteksten. Dette har antakeligvis avgjørende betydning for programteksternes funksjon.

Samtidig er det store synkrone forskjeller mellom partiene. DNAs programmer trykkes etter 1891 som heftede pamfletter, mens Høyres programmer fra 1894 trykkes som flygeblader og avisnotiser. Dette betyr at programmenes funksjon trolig har vært forskjellig i partiene. På bakgrunn av en sammenligning med andre skriftpraksiser i partiorganisasjonene, har jeg argumentert for at DNAs programmer trolig har spilt en viktig rolle som medlemshefter. Programmene er slik sett et uttrykk for en økt skriftliggjøring av arbeiderbevegelsen fra 1880-årene som skiller den fra tidligere arbeiderbevegelser. Jeg har også argumentert for at Høyres tekster i samme periode trolig fungerer som politiske erklæringer i forbindelse med valg. Tekstkulturen i Høyre er nært forbundet med den raskt voksende partipressen, og programmene må forstås i lys av denne.

²⁰² Se *Aftenpostens* digitale arkiv.

Politikkens felt

Forslag til en topikk for norske partiprogrammer 1884-1906

I dette kapittelet vil jeg skissere et forslag til en topikk for norske partiprogrammer i perioden 1884 til 1906, basert på programtekstene til DNA og Høyre. Kapittelet viser at det i perioden er mulig å sortere ut fem overordnede toposkategorier med flere spesifikke topoi sortert under hver enkelt. Tre toposkategorier fremstår som særlig sentrale: konstitusjonen og det politiske systemet, sosialpolitikk og økonomisk politikk. Videre vil jeg drøfte hvorvidt denne topikken kan avdekke innholds- og komposisjonsnormer for sjangeren norske partiprogrammer i perioden. Konklusjonen er at det trolig etableres noen pliktnormer for hvilke politiske områder som bør inkluderes i programmene, i tillegg til en rekke kvalifikasjonsnormer for hva som kan inkluderes i programmene. I kapittelet vil jeg også betrakte denne topikken som en avgrensning av hva man i perioden forstod som politikkers felt, i betydning avgrenset sosialt meningsområde.

I. Topikken

Når målsetningen i denne analysen er å avdekke utviklingen av partiprogrammene som sjanger, er det interessant å undersøke i hvilken grad det utvikles normer knyttet til innhold og topikken i programtekstene. I et forsøk på å utvikle en topikk for 1800-tallets partiprogrammer har jeg her konsentrert meg om et *heuristisk perspektiv* på topikk.²⁰³ Nærmere bestemt vil jeg ta for meg innholdet av de heuristiske topoiene i tekstene. Målet er å avdekke i hvilken grad det finnes eller utvikles normer for innhold i sjangeren partiprogrammer i løpet av perioden.

I analysen opererer jeg med to forskjellige toposbegreper: (1) *Toposkategori*: generalisert innholdskategori som angir hvilke *fenomener* som omtales i teksten, og (2) *spesifikke topoi*: underordnet emnekategori som omtaler hvilke *aspekter* av fenomenene som omtales.²⁰⁴ For å trekke en parallell til den systemisk funksjonelle språkvitenskapen, kan heuristisk topikk best sammenlignes med *tematikk*, hvor de to analysenivåene kan beskrives som makro- og mikrotema eller overordnet og underordnet tema. I denne analysen tar jeg for meg både behandling av enkelte deler av emnet og forskjellige perspektiver som spesifikke topoi. Det

²⁰³ Se Gabrielsen (2008): 23ff + se eget teorikapittel

²⁰⁴ Inndelingen er lånt av Bakken (2006): s 63ff

vil si at synkrone forskjeller innenfor en toposkategori flere steder kan beskrives som forskjeller i perspektiv fremfor forskjeller i mikrotema.

Den politisk-rådgivende talen omhandler i følge Aristoteles fem særlig viktige spørsmål: «Det er statens finanser, krig og fred, landets forsvar, eksport og import, og lovgivning».²⁰⁵ Disse overordnede spørsmålene kan belyses fra en rekke faktuelle omstendigheter og forskjellige perspektiver som Aristoteles videre ramser opp. Uten at Aristoteles nevner begrepsparet i sin *Retorikk* har dette klare paralleller til den hierarkiske inndelingen av innholdsmessig topikk i toposkategori og spesifikke topos som jeg benytter her. Også innholdet har flere likhetstrekk. Som analysen vil vise har partiprogrammene flere tematiske fellesnevner med den antikke politisk-rådgivende talesjangeren, og også i dette tilfellet vil det være relevant å betrakte topikken som et nedfelt perspektiv på hva som er politikken område.

I partiprogrammene har jeg identifisert fem sentrale toposkategorier: *konstitusjonen og det politiske system, sosialpolitikk, økonomisk politikk, institusjoner og politiske bevegelser*. Det meste av programmenes innhold er sentrert rundt de tre første toposkategoriene *konstitusjonen og det politiske system, sosialpolitikk og økonomisk politikk*. Innholdsnormer for sjangeren partiprogram finnes altså i disse tre kategoriene. Blant de spesifikke topoiene som utgjør kategoriene, finnes det imidlertid store synkrone forskjeller både i emner og perspektiv.

Kapittelets oppbygning

Analysen er inndelt i tre ledd: (1) Først vil jeg identifisere og kategorisere de spesifikke topoiene i partiprogrammene. Her har jeg begrenset korpuset til de delene av programmene som utgjør selve programteksten. Jeg har lagt vekt på tydelige tekstreferanser så leseren kan følge og etterprøve de vurderingene jeg har gjort. (2) Deretter vil jeg drøfte topikken med fokus på tvilstilfeller av spesifikke topoi, synkrone forskjeller og diakrone endringer. (3) Til sist vil jeg drøfte hvorvidt det utvikles normer for programmenes innhold i perioden. Konklusjonen vil fokusere på oppgavens overordnede analysekategorier: sjangernormer, synkrone forskjeller og diakrone endringer.

II. Toposkategori: Konstitusjonen og det politiske system

En generell toposkategori velger jeg å kalle *konstitusjonen og det politiske system* (K). Denne toposkategorien er forholdsvis vid og rommer mange, til tider svært forskjellige spesifikke

²⁰⁵ Aristoteles (2006): 1.4.7.

topoi. Tilhørende denne kategorien finner vi *Grunnloven, stemmerett og valg, parlamentarisme og Storting, unionen med Sverige, ytrings- og forsamlingsfrihet, statsborgerskap og administrasjon og byråkrati*. Felles for dem alle er at de omhandler selve styreformens.

Som spesifikt topos behandles *Grunnloven* (K1) i Høyres tidligste tekster. DNA nevner ikke *Grunnloven* eksplisitt og selv om grunnlovsbefestede rettigheter som stemmerett og ytringsfrihet behandles i programmene, er det ikke grunn til å anse grunnloven som et heuristisk topos i DNAs partiprogrammer.

Det spesifikke toposet K1 forekommer i: Høyre 1884 (54-55), Høyre 1888 (2-3), Høyre 1891 (8-9), Høyre 1894 (3), Høyre 1897 (7).

Flere steder behandles grunnloven sammen med andre topoi, som i programmene 1884-1891:

1. Opretholdelse af Grundloven af 1814 og de Principer, hvorpaa denne er bygget, samt Bevarelse af Foreningen med Broderriget. Varsomhed ved Spørgsmaal om Grundlovsforandringer; navnlig for tiden Motarbeidelse af yderligere Udvidelse af Stemmeretten.

Grunnloven (K1) og stemmerett (K2) behandles under samme punkt i programmet. Det kan stilles spørsmål ved hvorvidt *Grunnloven* kan betraktes som et eget heuristisk topos, eller om det er en vinkling til stemmeretten. Når *Grunnloven* er setningens primære objekt, som i sitatet over, har jeg valgt å regne som eget spesifikt topos.

Stemmerett og valg (K2) er et av de faste spesifikke topoiene i programmene fra begge partier. Dette både uttrykkes eksplisitt av begge partiene og vedrører en svært aktuell debatt i samtiden. Et avvikende, men relatert spesifikt topos er tematisering av hjemstavns- og statsborgsrett i DNA 1906 (16). Når den samme teksten allerede omtaler stemmeretten direkte, har jeg valgt å ikke inkludere dette punktet.

Det spesifikke toposet K2 forekommer i: Høyre 1884 (55, 60-61), Høyre 1888 (3), Høyre 1891 (5, 9, 12), Høyre 1894 (15-16), Høyre 1897 (4-7), Høyre 1900 (19-21), Høyre 1903 (6, 18), DNA 1887 (31), DNA 1888 (8), DNA 1891 (17), DNA 1894 (14), DNA 1900 (13), DNA 1903 (11-12 + 32-55), DNA 1906 (13-14).

Parlamentarisme og Storting (K3) omfatter direkte omtale av både storting og regjering, men inkluderer her også andre utsagn om statsstyret, som DNAs krav om forslags- og

forkastelsesrett. Også Høyres tidlige motstand mot «partistyret», derunder valg av partikandidater (Høyre 1884: 59-60), anser jeg i konteksten som utsagn om parlamentarismen.

Det spesifikke toposet K3 forekommer i: Høyre 1884 (56, 59-60, 64), Høyre 1891 (11), Høyre 1894 (17-18), Høyre 1897 (15, 21-22), Høyre 1900 (22-23), Høyre 1903 (6), Høyre 1906 (15-16), DNA 1891 (18), DNA 1894 (15), DNA 1900 (14), DNA 1906 (15).

Unionen med Sverige (K4) er et spesifikt topos i Høyres tidligste programmer. Her inkluderes også direkte referanser til konsulatvesenet og det unionelle diplomati. Dette toposet forsvinner av naturlige årsaker etter 1903. DNAs programmer inneholder ikke noen referanser til unionen før det behandles som eget punkt utenom programteksten i 1903 (25-31). Dette er i denne perioden et høyst tidsaktuelt tema, men det inkluderes likevel ikke i det punktvis oppstilte programmet.

Det spesifikke toposet K4 forekommer i: Høyre 1884 (54), Høyre 1888 (2, 4), Høyre 1891 (8, 10), Høyre 1894 (3-7), Høyre 1897 (8-12), Høyre 1900 (4-6), Høyre 1903 (5, 17).

De forskjellige behandlingene av toposkategorien *konstitusjonen og det politiske systemet* (K) synes tydelig i de spesifikke topoiene *grunnloven* (K1) og *ytrings- og forsamlingsfrihet* (K5). Høyre inkluderer K1, mens DNA inkluderer K5. Begge berører grunnloven, men K1 omhandler grunnloven generelt mens K5 omhandler rettighetene uten å vise eksplisitt til grunnloven. DNAs programmer rommer krav om ytrings- og forsamlingsfrihet i alle programmene fra 1891 til 1906.

Det spesifikke toposet K5 forekommer i: DNA 1891 (27), DNA 1894 (24), DNA 1900 (23), DNA 1903 (10), DNA 1906 (12).

Et spesifikt topos som forekommer lite i dette korpuset er *administrasjon og byråkrati* (K6). «Forenkling av den offentlige administrasjon» er et krav fra Høyre først i 1906 (17). Det er vesentlige forskjeller på dette kravet og krav vedrørende økonomi eller lignende. Dette er også et tema som blir vanligere i senere partiprogrammer, og jeg regner det derfor som et eget topos.

Det spesifikke toposet K6 forekommer i: Høyre 1906 (17).

III. Toposkategori: Sosialpolitikk

En annen generell toposkategori har jeg valgt å kalle *sosialpolitikk* (S). Denne inkluderer spesifikke topoi som *arbeidslov* (S1), *pensjon og forsørgelse* (S2), *alkoholpolitikk* (S3) og *boligpolitikk* (S4). Denne kategorien avgrenses av politiske områder som i senere kontekst ville blitt inkludert i hva vi kaller velferdsstaten. Denne kategorien kan kritiseres for å være konstruert av en nåtidig leser, uten å svare til en samtidig forståelse av politiske felt.²⁰⁶ Kategorien er også svært vid, med et språk fra arbeiderlov til avholdssak. De spesifikke topoiene kommer imidlertid tydelig frem i teksten, og disposisjonene antyder ofte at de skal forstås i en viss sammenheng. Selve navnet *sosialpolitikk* må heller ikke forstås strengt. Et alternativt navn kunne vært lånt fra den Aristoteliske kategorien *lovgivning*.

Det sentrale toposet under denne kategorien er *arbeidslov* (S1). Dette utgjør store deler av DNAs programmer fra 1887 og fremover, hvor det tydelig fremstilles som den viktigste saken, men er også sentralt i Høyres programmer fra midten av 1894.

Det spesifikke toposet S1 forekommer i: DNA 1887 (32), DNA 1888 (9), DNA 1891 (19-26, 28-29), DNA 1894 (16-23, 25-26), DNA 1900 (15-22, 24-25), DNA 1903 (13), DNA 1906 (17-30), Høyre 1894 (10), Høyre 1897 (17), Høyre 1900 (11).

Punkter som «Spørsmålet om ulykkesforsikring for sjømænd» (Høyre 1906: 12) kan eventuelt også inkluderes i dette toposet.

En annen spesifikk topos under *sosialpolitikk* (S) er *pensjon og forsørgelse* (S2). Toposet er fast i DNAs partier, hvor det settes i sammenheng med arbeiderlovgivning, og er etter 1894 også et fast innslag i Høyres programtekster.

Det spesifikke toposet S2 forekommer i: DNA 1888 (10), DNA 1891 (39-40), DNA 1894 (36-37), DNA 1900 (36), DNA 1903 (14), DNA 1906 (35-37), Høyre 1894 (11), Høyre 1897 (18), Høyre 1900 (10, 14), Høyre 1903 (10-11), Høyre 1906 (8-13).

Her er flere punkter vanskelige å kategorisere. Eksempelvis rommer DNAs programmer fra og med 1891 et krav om «opdragelsen av forældreløse og saadanne barn, hvis forældre ikke kan eller vil opdrage dem i overensstemmelse med tidens krav» (35). Dette kunne klart falt under *forsørgelse*, men er i teksten organisert under skole og utdanning. Jeg har derfor

²⁰⁶ På den annen side er sosialpolitikk et begrep som også finnes i samtiden. Ikke minst gjelder dette i Tyskland, hvor Bismarks reformer inneholder mange av de samme punktene som inkluderes i denne toposkategorien her. Se også Seip, A.L. (1994) Kap 6

kategorisert det under *institusjoner* (I). En annen vurdering har jeg gjort av «Gratis lægehjælp og lægemidler», slik det blant annet uttrykkes av DNA i 1891 (39) og 1906 (35-36). Kravet er strengt talt ikke et krav om pensjon, men det er i teksten organisert sammen med slike krav. Lignende tilfeller finnes i Høyres programmer: «Udvidet Forsorg fra Statens Side for Tæringssyge og Sindssyge» (1900: 14). Felles for disse sakene er at de fokuserer på de økonomiske fremfor de medisinske konsekvensene ved sykdom. Jeg har derfor kategorisert dem under S2.

Under dette toposet er det vesentlige forskjeller i holdningene til saken. DNAs programmer rommer krav om pensjon. Hva partiet ønsker å utrette er altså klart. Høyre bruker også dette toposet, men tar ikke stilling til hva konkret de ønsker å utrette: «Arbeide for en heldig Løsning af Spørgsmaalet om Forsørgelse af Gamle og Erhvervsudygtige» (1894: 11).

Alokoholpolitikk (S3) er et spesifikt topos som forekommer kun i Høyres programtekster. Ordlyden varierer mellom «Bekjæmpelse af Drikkeondet» og «Fremme af ædruelighet». I de tidligste programmene rommer dette toposet konkrete politiske løsninger — «gjennem hensigtsmæssig Lovgivning og Beskatning» — men dette faller bort i 1903. Alkoholpolitikk kunne blitt plassert under andre spesifikke topoi — eller under skattepolitikken i perioden 1894-1903 — men det skiller seg tematisk klart fra de andre innen denne kategorien (S) og det skal også senere, i perioden etter den dette korpuset er hentet fra, bli et veldig viktig, selvstendig topos i norsk politikk.

Det spesifikke toposet S3 forekommer i: Høyre 1894 (14), Høyre 1897 (19), Høyre 1900 (13), Høyre 1903 (16), Høyre 1906 (18).

Lignende vurderinger har jeg gjort i forhold til *lån og bolig* (S4) som egen spesifikk topos. Også dette toposet kan kategoriseres under andre topoi, særlig da det er stort språk i hvordan det behandles i de enkelte programmene, men tatt i betraktning den videre betydningen privatlån og boligpolitikk skal få for norsk politikk, har jeg vurdert dette til et selvstendig spesifikt topos under sosialpolitikken allerede fra 1900.

Det spesifikke toposet S4 forekommer i: Høyre 1900 (12), DNA 1903 (18) og DNA 1906 (59).

IV. Toposkategori: Økonomisk politikk

En av de dominerende toposkategoriene er *økonomisk politikk* (Ø). Denne er tilsynelatende enkel å avgrense, men viser seg ved en grundigere gjennomgang å romme flere grensetilfeller. Under denne kategorien har jeg valgt å plassere *statsbudsjett* (Ø1), *toll og skatter* (Ø2), *nærings- og landbrukspolitikk* (Ø3), *eiendomsrett og ekspropriasjon* (Ø4), og *anbudsvesen og kontraktører* (Ø5). Til hvilken grad toll og skatter kan defineres som et økonomisk eller et sosialpolitisk spørsmål, eller hvorvidt arbeidsfrihet, eiendomsrett og ekspropriasjon heller kan kalles ideologiske *loci communes* enn politiske topoi, er en skjønnsmessig vurdering. Her har jeg vurdert det i forhold til hvilke konkrete politiske handlinger topoiene legger opp til.

Statsbudsjettet (Ø1) er kanskje det tydeligste spesifikke toposet i denne kategorien. Det er kun Høyre som direkte omtaler statsbudsjettet — eller «Statshusholdningen» — i sine programmer.

Det spesifikke toposet Ø1 forekommer i: Høyre 1884 (62-64), Høyre 1888 (8, 10-11), Høyre 1891 (14, 16-17), Høyre 1894 (12), Høyre 1897 (16), Høyre 1900 (18), Høyre 1903 (3, 9).

En annen gjennomgående topos er *toll og skatter* (Ø2). Dette gjelder begge partiene, men som jeg vil komme nærmere tilbake til i drøftingen av analysen, er det til dels store forskjeller i perspektivet.

Det spesifikke toposet Ø2 forekommer i: Høyre 1884 (65), Høyre 1888 (11), Høyre 1891 (5, 17), Høyre 1894 (13), Høyre 1897 (14), DNA 1887 (33), DNA 1888 (11), DNA 1891 (41-42), DNA 1894 (38-39), DNA 1900 (37), DNA 1903 (15-16), DNA 1906 (38-42).

Toposet overlapper noen steder med næringsliv (Høyre 1897: 14), og også avholdssaken (Høyre 1897: 19). I DNAs programmer nevnes skatt lignende innen sosialpolitikk (DNA 1903: 14). Når disse punktene ikke inkluderes her, er det fordi skatt eller toll ikke er det primære objektet i kravet.

Nærings- og landbrukspolitikk (Ø3) er et eksplisitt tema i Høyres programmer, og fra 1906 også i DNAs programmer. DNAs behandling av særlig landbrukspolitiske spørsmål i programmet fra 1906 overlapper i stor grad med hva jeg her har valgt å definere som et eget topos: *eiendomsrett og ekspropriasjon* (Ø5). Dette skiller seg til dels fra Høyres næringslivsperspektiv. I Høyres programmer settes nærings- og landbrukspolitikk i direkte sammenheng med samferdsel og «Kommunikasjonernes utvikling» (for eksempel 1888: 9,

1891: 15). Siden Høyres programmer behandler de to emnene under ett, har jeg også her valgt å inkludere dem i samme topos.

Det spesifikke toposet Ø3 forekommer i: Høyre 1888 (9), Høyre 1891 (15), Høyre 1894 (7, 9), Høyre 1897 (14), Høyre 1900 (7, 17), Høyre 1903 (4, 12, 15), Høyre 1906 (7), DNA 1906 (42-45, 48-64).

DNA's eksplisitte omtale av *kontraktører og anbudsvesenet* (Ø4) gjør at dette kan kalles et eget spesifikt topos. Dette er fast i DNA's programmer. Toposet er sterkt tilknyttet næringspolitikk (Ø3) og kan til dels anses som en variasjon, eller et annet perspektiv på dette toposet, et arbeiderperspektiv på næringslivet. Når jeg her har valgt å skille dem er det for å fremheve forskjellene. Høyre omtaler næringsliv generelt, mens DNA omtaler kontraktsformen spesielt. Det kommer også klart frem at DNA hovedsakelig omtaler produksjon som foregår på statlig kontrakt.

Det spesifikke toposet Ø4 forekommer i: DNA 1888 (14), DNA 1891 (43), DNA 1894 (40), DNA 1900 (38), DNA 1906 (46).

Denne inndelingen av topikken kan kritiseres for å insinuere at DNA ikke har noen næringspolitikk i sine program. Dette er ikke tilfellet. Men deres strenge fokus på arbeidernes vilkår skiller seg bestemt fra Høyres vinkling til «næringslivets tarv». Selv om svært mange av punktene i DNA's programmer kan knyttes til næringsliv og produksjon, er det ikke næringslivet *i seg selv* som er det sentrale, men heller arbeidsplass, arbeidsmiljø, kontraktsformen og lignende.

Videre har jeg her valgt å plassere temaer som vedrører ideologiske politiske skillelinjer under kategorien *økonomisk politikk* (Ø). Dette spesifikke toposet har jeg ganske omstendelig kalt *eiendomsrett og ekspropriasjon* (Ø5). Til dette toposet hører ideologisk orienterte krav til økonomisk styring. De enkelte punktene kan synes veldig forskjellige, men dette skyldes ikke minst de to partienes forskjellige perspektiv. Vurderingskriteriet har vært at punktene handler om økonomisk styring og frihet, noe som, fra svært forskjellige hold, både inkluderer ekspropriasjon av jord og forsvar for den private eiendomsretten. Dette toposet blir mer vanlig i de senere programmene i korpuset. Når dette toposet til dels bestemmes av ideologiske skillelinjer er det nærliggende å definere det som *loci communes* fremfor et heuristisk topos.

Det spesifikke toposet Ø5 forekommer i: Høyre 1900 (8), Høyre 1903 (13-14), Høyre 1906 (7), DNA 1903 (17) og DNA 1906 (2-3, 43-45, 49-64).

V. Toposkategori: Institusjoner

De to siste toposkategoriene er her definert ut i fra konteksten. Dette gjelder både *institusjoner* (I) og *politiske bevegelser* (P). Under *institusjoner* regner jeg sentrale samfunnsinstitusjoner som *forsvar* (I1), *rettsvesen* (I2), *kirke* (I3) og *skole* (I4). Dette er de sentrale institusjonene i 1800-tallets politiske debatt. I Høyres tidligste programtekster er det svært generelle utsagn om landets institusjoner: «Arbeide for tidsmessig Udvikling af Landets Institutioner paa Grundlag af det Bestaaende og de hjemlige Forhold» (Høyre 1888: 7, 1891: 13). Sett i sammenheng med konservativ ideologi er dette snarere et *loci communes* enn et spesifikt topos. Som spesifikke topos forekommer referanser til landets institusjoner spredt i partiprogrammene.

Forsvar og militarisme (I1) omtales hovedsakelig av DNA. Deres faste formulering «Militarismens Afskaffelse og Indførelse af almindelig Folkevæbning» blir stående helt til 1906, da den bytte ut med «Militarismens avskaffelse. Oprettelse av internationale nøytralitets- og voldgiftsavtaler». Formuleringen røper i begge tilfeller et større fokus på internasjonale perspektiver enn på det norske forsvaret som samfunnsinstitusjon. Det gjør også Høyres formulering i 1906 «Voldgift og neutralitet». Selv om det ikke direkte vedrører forsvaret som institusjon, har jeg valgt å inkludere det i dette toposet.

Det spesifikke toposet I1 forekommer i: Høyre 1884 (66-67), Høyre 1906 (14), DNA 1891 (37), DNA 1894 (34), DNA 1900 (33), DNA 1903 (21), DNA 1906 (47).

Rettsvesen og rettspleie (I2) som spesifikt topos er preget av mer konkrete krav. Også dette toposet er best representert i DNAs programmer, og også her bruker DNA en fast frase — «Gratis rettspleie og retshjælp» — frem til 1906, da fraseringen endres: «Rettspleie og adgang til retshjælp ved offentlige eller kommunale sakførere uten direkte betaling». I Høyres programmer finner vi dette toposet (I2) i perioder det kan antas å være særlig relevant. Dette gjelder i 1884, da jursaken var aktuell: «Modstand mod Indførelse af Juryinstitutionen», og i 1900 da rettspleien igjen var mye debattert: «Tidsmessig Reform af den borgerlige Retspleie».

Det spesifikke toposet I2 forekommer i: Høyre 1884 (68-69), Høyre 1900 (15), DNA 1888 (13), DNA 1891 (38), DNA 1894 (35), DNA 1900 (34), DNA 1906 (34).

Også *kirken* (I3) er en institusjon som utgjør et eget spesifikt topos i programmene. Dette toposet er imidlertid mindre vanlig. For Høyres vedkommende settes kirke i sammenheng med skole: «Spøragsmaal vedkommende Kirke og Skole alene afgjøres efter disses eget Tarv» (1884: 57).

Det spesifikke toposet I3 forekommer i: Høyre 1884 (57-58), DNA 1891 (30-31), DNA 1894 (27-28), DNA 1900 (26-27)

Et topos som er nært knyttet til kirken, er *skole og opplysning* (I4). DNA er mer direkte orientert mot skolen, og legger vekt på at de offentlige skoler er «konfessionsløs», «tvungen» og «gratis». Høyres fraserings er mer generell og vag: «Oplysningens fremme». Skole er et tema som gjentar seg i programmene, men det kan ikke sies å vies mye tid eller oppmerksomhet i programtekstene isolert sett.

Det spesifikke toposet I4 forekommer i: Høyre 1888 (13-14), Høyre 1891 (19), DNA 1888 (12), DNA 1891 (32-35), DNA 1894 (29-32), DNA 1900 (28-31), DNA 1903 (22-23), DNA 1906 (31-33).

VI. Toposkategori: Politiske bevegelser

Toposkategorien *politiske bevegelser* (P) er også avgrenset av konteksten — samtids politiske massebevegelser. Dette inkluderer de spesifikke topoiene *kvinnesaken* (P1) og *arbeiderbevegelsen* (P2). Siden de spesifikke toposene i denne kategorien er heller utydelige, kan dette kalles den minst sikre toposkategorien.

Kvinnesaken (P1) er en viktig bestanddel av konteksten, med den er knapt nok til stede i programmene. Det eneste stedet kvinnesaken omtales mer eller mindre direkte, er i Høyres program fra 1884. Denne formuleringen kan heller ikke kalles spesielt radikal: «Arbeide for hvad der, uden Krænelse af den Kvinden ved Skriften anviste Stilling i Familien og i Samfundet, kan tjene til at lette hende Erhvervelsen af Kundskab og selvhjulpen Stilling» (71). DNA har ikke dette som eget topos i sine programmer. Kvinnesaken nevnes her kun indirekte i kravene om «befolkningens likhet i rettigheter og pligter uten hensyn til kjønn» (1906: 9) og «Almindelig Stemmeret i Stat og Kommune saavel for Kvinder som Mænd over 21 aar» (1903: 11).

Det spesifikke toposet P1 forekommer i: Høyre 1884 (71).

Av tidens politiske massebevegelser er *arbeiderbevegelsen* (P2) best representert som eget spesifikt topos i partiprogrammene. Både Høyre og DNA omtaler arbeiderbevegelsen. Den vanligste fraseringen i DNAs programtekster er «Arbeidernes sammenslutning og solidaritet», som i perioden 1891-1900 er programmets første punkt. Høyres programmer inneholder ingen eksplisitte referanser til arbeiderbevegelsen, men heller til arbeiderne som klasse og deres livssituasjon: «Arbeide for Lettelse i Arbeidernes, Sømændenes og de økonomisk mindre velstillede Samfundsklassers Kaar og til Modvirkning af de Samfundsonder, der for dem er de mest trykkende» (Høyre 1888: 12).²⁰⁷ Dette kunne med god grunn regnes som et spesifikt topos under sosialpolitikken. Når jeg her har plassert det under politiske bevegelser er det fordi det er svært trolig punktet er tatt med som følge av samtidige hendelser — arbeidernes mobilisering, DNAs dannelse og raske vekst m.m.

Det spesifikke toposet P2 forekommer i: Høyre 1888 (12), Høyre 1891 (18), DNA 1887 (34), DNA 1891 (7, 9-14, 16), DNA 1894 (4, 6-11, 13), DNA 1900 (3, 5-10, 12), DNA 1906 (3, 5-9, 11).

Skjematisk oppstilt kan forekomsten av de forskjellige toposkategoriene og de spesifikke topoiene se slik ut (se tabell 5.1.). Denne topikken gir en indikasjon på hvilke temaer som finnes i korpuset. Oversikten viser at toposene i mange tilfeller gjentas i etterfølgende programmer, og at i de tilfellene hvor de ikke gjentas, kommer de heller ikke tilbake. Det er imidlertid mange unntak fra dette mønsteret.

Oversikten viser også at de tydeligste indikasjonene på innholdsnormer finnes i kategoriene *konstitusjonen og det politiske system, sosialpolitikk og økonomisk politikk*, og for DNA også i kategorien *institusjoner*. I disse kategoriene er de spesifikke toposene godt representert, og de gjentas ofte over lengre tid. Inntrykket at kategoriene K, S og Ø er de viktigste toposkategoriene i korpuset, styrkes ved et nærmere blikk på de synkrone forskjellene mellom partiene og på de mindre tydelige spesifikke topoiene.

²⁰⁷ Michelsen bruker begrepet arbeidspørsmålet om fattigdomsspørsmål innen sosialkomiteen når dette er et tema i Stortinget på 1890-tallet (Seip A. L. (1994):170) «Arbeidspørsmålet» hadde både en sosial og en politisk side

| | | | |
|---|--------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|
| Konstitusjonen og det politiske systemet | | HØYRE | ARBEIDERPARTIET |
| K1 | Grunnloven | H84 H88 H91 H94 H97 | |
| K2 | Stemmerett og valg | H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03 | A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06 |
| K3 | Parlamentarisme og storting | H84 H91 H94 H97 H00 H03 H06 | A91 A94 A00 A06 |
| K4 | Unionen med Sverige | H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03 | A03 |
| K5 | Ytrings- og forsamlingsfrihet | | A91 A94 A00 A03 A06 |
| K6 | Administrasjon og byråkrati | H06 | |
| Sosialpolitikk | | | |
| S1 | Arbeidslov | H94 H97 H00 | A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06 |
| S2 | Pensjon og forsørgelse | H94 H97 H00 H03 H06 | A91 A94 A00 A03 A06 |
| S3 | Alkoholpolitikk | H94 H97 H00 H03 H06 | |
| S4 | Lån og bolig | H00 | A03 |
| Økonomisk politikk | | | |
| Ø1 | Statsbudsjett | H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03 | |
| Ø2 | Toll og skatter | H84 H88 H91 H94 H97 | A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06 |
| Ø3 | Næring og landbrukspolitikk | H88 H91 H94 H97 H00 H03 H06 | A06 |
| Ø4 | Anbudsvesen og kontraktører | | A88 A91 A94 A00 A06 |
| Ø5 | Eiendomsrett og ekspropriasjon | H00 H03 H06 | A03 A06 |
| Institusjoner | | | |
| I1 | Forsvaret og militarisme | H84 H06 | A91 A94 A00 A03 A06 |
| I2 | Rettsvesen og rettspleie | H84 H00 | A88 A91 A94 A00 A06 |
| I3 | Kirken | H84 | A91 A94 A00 |
| I4 | Skole og opplysning | H88 H91 | A88 A91 A94 A00 A03 A06 |
| Politiske bevegelser | | | |
| P1 | Kvinnesaken | H84 | |
| P2 | Arbeiderbevegelsen | H88 H91 | A87 A91 A94 A00 A06 |

Tabell 5.1. Toposkategorier og spesifikke heuristiske topoi

VII. Drøfting av topikken

Synkrone forskjeller

Det er mulig å peke på noen generelle trekk for det enkelte parti. Beskrevet som ulikt *perspektiv* på temaene — både gjennom vektlegging av forskjellige spesifikke topoi, og forskjellig vinkling til disse topoiene — kan de forskjellige trekkene hos Høyre og DNA beskrives som hhv. *økonomisk perspektiv* og *arbeiderperspektiv*.

Høyres programmer er fokusert på toposkategoriene *konstitusjonen og det politiske system* (K) og *økonomisk politikk* (Ø). Innen disse toposkategoriene bevares også fokuset på flere spesifikke topoi. K2, K3 og K4 er inkludert i Høyres programmer gjennom nesten hele

perioden. Det er selvsagt historiske årsaker til hvorfor særlig K4 faller bort i 1906. Selv om unionen ikke omtales i dette programmet, omtales «Norges selvstendighet utad» (3), som er en klar referanse til unionsoppløsningen. Historiske hendelser er også en mulig forklaring på hvorfor K2 ikke er med i programmet fra 1906. Etter at allmenn stemmerett ble innført i 1898 er det ikke stemmerett, men valgordningen som kommenteres under dette punktet.

Fra og med 1894-programmet er toposkategorien *sosialpolitikk* (S) tydelig til stede i Høyres programmer. Samtidig forsvinner toposkategorien *institusjoner* (I). Dette kan til dels skyldes kategoriene i denne analysen, og kan betraktes som en forandring i perspektiv — fra generell behandling av samfunnsinstitusjoner som kirke og skole til mer konkrete krav til forsørgelse og alkohollov — og ikke en tematisk endring. Særlig gjelder dette forholdet mellom *arbeiderbevegelsen* (P2) og *arbeidslov* (S1). Forandringen i ordlyden — fra «Arbeide for Lettelse i Arbeidernes, Sømændenes og de økonomisk mindre velstillede Samfundsklassers Kaar» (1891: 18) til «En tidsmessig Arbeiderlovgivning med Regler om Erstatning i Ulykkestilfælde» (1894: 10) — er først og fremst en endring i perspektiv fra samfunnsklasse til arbeidssituasjon, mens aktørene og handlingen i stor grad forblir den samme.

Innenfor de stabile toposkategoriene er det også endringer i de spesifikke topoiene. I kategorien *økonomisk politikk* (Ø) faller de spesifikke topoiene *statsbudsjett* (Ø1) og *toll og skatter* (Ø2) fra, samtidig med at *eiendomsrett og ekspropriasjon* (Ø5) kommer til. Også dette kan betraktes som en endring i perspektivet — fra statens finanser til staten som tilrettelegger for privat næringsliv — fremfor en endring i tema. Det overordnede økonomiske perspektivet bevares.

DNAs programmer har en bred topikk, hvor de spesifikke topos er jevnt fordelt på de forskjellige toposkategoriene. Det er forholdsvis lite forandringer fra program til program, noe som skyldes at selve programteksten i stor grad ligger fast i perioden. De programmene som skiller seg mest ut er 1887, 1888 og 1903. De tydeligste forskjellene fra Høyre finnes i kategoriene *institusjoner* (I) og *politiske bevegelser* (P). DNAs programmer tar systematisk for seg de enkelte institusjonene som kirke, skole, rettspleie og militæret.

Det kan imidlertid diskuteres hvorvidt disse spesifikke topoiene er riktig kategorisert for DNAs vedkommende. Særlig *rettsvesen og rettspleie* (I2) og *skole og opplysning* (I4) har et individperspektiv. Her fokuseres det på borgernes rettigheter — «Undervisningen i alle offentlige lærestalter er gratis» og «Gratis rettspleie og rettsbistand» — fremfor institusjonen i seg selv. At kravet om gratis rettspleie og rettsbistand er umiddelbart etterfulgt av krav om

«Gratis lægehjæl og lægemidler» (1894: 36), understreker dette. Om man tar høyde for dette perspektivet, som innebærer et krav om individers rettigheter, ville disse spesifikke topoiene kanskje bedre kategoriseres under *sosialpolitikk* (S) som vid toposkategori.

Lignende har det spesifikke toposet *forsvaret og militarismen* (I1) et internasjonalt perspektiv i DNAs programmer. I hvilken grad «Militarismens avskaffelse» skal forstås som et konkret handlingsalternativ til det norske forsvaret, eller snarere som et ideologisk *loci communes*, kan diskuteres. Forslaget om «indførelse af almindelig folkevæbning» (1894: 34) støtter opp om det første, mens forslaget om «Oprettelsen af internationale voldgiftsdomstole» (1894: 33) støtter opp om det siste. Vurderingen som ligger til grunn for kategoriseringen av både I1 og I3, er her at de vedrører etablerte samfunnsinstitusjoner, og at de slik sett tilbyr DNAs egne holdninger til etablerte kanaler for maktutøvelse.

Forholdet mellom de spesifikke topoiene innenfor de stabile toposkategoriene bør også kommenteres. Innen kategorien *konstitusjonen og det politiske system* (K) er det store synkrone forskjeller særlig i to topoi: *Grunnloven* (K1) og *ytrings- og forsamlingsfrihet* (K5). Skillet mellom disse topoiene er her gjort på grunn av perspektivet. Høyre omtaler Grunnloven eksplisitt, mens DNA fokuserer på noen utvalgte punkter. Det er også tydelig at Grunnloven har en etosstyrkende funksjon for Høyre, hvor «Opretholdelse af Grundloven og de Principer, hvorpaa denne er bygget» (Høyre 1891: 8) er et ideal. Om disse to spesifikke topoiene kan betraktes som forskjellige perspektiver på samme tema, forklarer dette noe av de synkrone forskjellene innen denne kategorien.

Innen kategorien *økonomisk politikk* (Ø) finnes et lignende skille mellom de spesifikke topoiene *næringslivs- og landbrukspolitikk* (Ø3), *anbudsvesen og kontraktører* (Ø4) og *eiendomsrett og ekspropriasjon* (Ø5). Skillet mellom disse topoiene er også delvis gjort på grunn av perspektivet. DNAs tematisering av kontraktsformen i næringslivet (Ø4), eller ekspropriasjon av brakk mark (Ø5), kunne blitt plassert innen en videre definisjon av *næringslivs- og landbrukspolitikk* (Ø3). Perspektivet er imidlertid svært forskjellig. Der Høyre er innrettet mot næringslivet og jordeiernes vilkår, er DNAs perspektiv klart rettet mot arbeidernes vilkår. Også i dette tilfellet kan en betraktning av de to topoiene som forskjellige perspektiver på samme tema, forklare noe av de synkrone forskjellene innen denne kategorien.

Topikk og disposisjon

Samlet sett er det altså tre toposkategorien som dominerer: *konstitusjonen og det politiske systemet* (K), *sosialpolitikk* (S) og *økonomisk politikk* (Ø). Mange av de spesifikke topiene — også de som jeg innledningsvis har sortert under andre kategorier — kan deles inn i disse kategoriene. Også programmene disposisjoner — her forstått som inndelingen i nummererte programpunkter — støtter opp om denne topikken.

| HØYRE | K | S | Ø | I | P |
|-------|-------------------|---------------|-----------------|---------|------|
| 1884 | I/III/IV | | IV | II/V/VI | VIII |
| 1888 | I/II | | VI/VII | IX | VIII |
| 1891 | I/II/III/IV | | VI/VII | | VIII |
| 1894 | I/VIII/IX/X/XI | III/IV/VII | I/II/V/VI | | |
| 1897 | I/II/IV/IX/X/XI | VI/VII/VIII | III/V | | |
| 1900 | I/IV | II | I/II/III | II | |
| 1903 | Innledning/III/IV | I/II | Innledning/I/II | | |
| 1906 | VII/VIII/IX | II/III/IV/V/X | I | VI | |

Tabell 5.2. Toposkategorier fordelt på programpunkter — Høyre

| DNA | K | S | Ø | I | P |
|------|-------------|---------------------|--------------|---------------|--------------|
| 1887 | I | II | III | | IV |
| 1888 | I | II/III | IV/VII | V/VI | |
| 1891 | II/III/V | IV/VI/XI/XII | XIII/XIV | VII/VIII/IX/X | Innledning/I |
| 1894 | II/III/V | IV/VI/XI/XII | XIII/XIV | VII/VIII/IX/X | Innledning/I |
| 1900 | II/III/V | IV/VI/IX/XII | XIII/XIV | VII/VIII/IX/X | Innledning/I |
| 1903 | I/II/III | IV/V/VII | VI | VIII/IX | |
| 1906 | II/III/IV/V | VII/VIII/XI/XII/XVI | XIII/XIV/XVI | IX/X/XV | Innledning/I |

Tabell 5.3. Toposkategorier fordelt på programpunkter — DNA

Som tabell 5.2. og 5.3. viser, sorteres toposkategoriene under samme programpunkt eller programpunkter som følger umiddelbart etter hverandre. Dette gir støtte til den topikken for partiprogrammene som jeg gjennom denne analysen forsøker å konstruere. De mest opplagte unntakene sammenfaller også med de uklare forholdene mellom særlig *institusjoner* (I) og

sosialpolitikk (S) som analysen tidligere har avdekket. I DNAs programmer i perioden 1891-1906 er de spesifikke topoiene i kategorien *institusjoner* omringet av sosialpolitiske topoi før og etter. Dette indikerer at disse topoiene for DNAs vedkommende heller kan betraktes som en del av toposkategorien *sosialpolitikk*, enn som et eget overordnet tema. Oversikten viser også at de spesifikke topoiene i kategorien *politiske bevegelser* (P) i DNAs programmer hovedsakelig er plassert i innledningen og i aller første setning. De er slik sett sentrale, men utgjør en svært liten del av punktene i programmene.

Disposisjonsanalysen viser at topikken også delvis sammenfaller med disposisjonen i Høyres programmer. I disse programmene er det større variasjon i disposisjonene, men toposkategoriene er hovedsakelig organisert i programpunkter som følger umiddelbart etter hverandre. De spesifikke topoiene under *konstitusjonen og det politiske system* (K) er derimot spredt i perioden 1894-1903. Dette kan være tilfeldig, eller det kan indikere at dette temaet var særlig viktig for Høyre i perioden. Toposkategorien *sosialpolitikk* (S) er også noe spredt i flere programmer. Dette skyldes det spesifikke toposet *avholdspolitik* (S3). Toposet skiller seg på flere måter fra de andre sosialpolitiske topoiene, og kan være noe vanskelig å klassifisere.

Diakron utvikling — utvikling av sjangernormer for innholdet i programmene

For å utforske forholdet mellom topikk og sjanger i et diakront perspektiv, vil jeg betrakte topikken for partiprogrammene som et uttrykk for sjangerbestemte *normer*.²⁰⁸ I denne forbindelse refererer *sjangernormer* til *innholdsnormer*: de normene som bestemmer hvilke topoi som gir opphav til gode innholdsmomenter. Denne analysen tar altså ikke høyde for stil- eller komposisjonsnormer, selv om dette også vil være innenfor både den antikke topoplærens og den sosiotekstologiske tekstnormsteoriens sfære.²⁰⁹

Hensikten med å introdusere tekstnormbegrepet på dette stadiet i analysen, er å diskutere hvorvidt topikken i programmene svarer til et sett kulturelt funderte normer som styrer produksjonen og resepsjonen av tekstene. Innholdsnormer reflekterer en sosiokulturell forventning om hva som er relevante og dekkende heuristiske topoi for sjangeren partiprogram, og variasjoner i disse vil også innebære variasjoner i selve sjangeren.

²⁰⁸ Se Berge (1990), Bakken (2006), Vagle (2002)

²⁰⁹ Denne typen normer ville i stor grad omfattet elementer som er tatt opp i kapittelet om tekstenes materialitet. Se for eksempel visuell typografisk utforming

Det er i seg selv interessant om innholdet i programpunktene kan sies helt eller delvis å svare til etablerte sjangernormer — noe som selvsagt ville hatt stor betydning for hvordan vi skal forstå programmene historisk — men det er også interessant å studere hvordan normer for innhold i partiprogrammene reflekterer en samtidig forståelse av hva som er politikk og politikkenes område. Jeg antar her at innholdsnormer for sjangeren partiprogrammer i stor grad vil reflektere en samtidig forståelse av hva som er politikkenes *felt* — hvilke temaer som bør ligge til grunn for den offentlige politiske debatt og for Stortingets sammensetning.

Jeg vil enkelt skille mellom normer for hva som *bør* være med i programmene, og hva som *kan* være med i programmene.²¹⁰ Topoi som alltid eller ofte er representert, kan antas å svare til en norm for hva som *bør* inkluderes i sjangeren, mens topoi som sjeldent eller aldri er representert i programmene, kan antas å svare til en norm for hva som *kan* være med i sjangeren. Dette vil til dels avhenge av en kvantitativ vurdering, men her ligger også den forutgående vurderingen av topikken til grunn. I denne forbindelse er det hensiktsmessig å skille mellom *pliktnormer* og *kvalifikasjonsnormer*.²¹¹ *Pliktnormer* er de normene som styrer hva aktørene *bør* gjøre. Når pliktnormer brytes, vil det oppfattes som et avvik og kanskje til og med sanksjoneres av andre aktører. *Kvalifikasjonsnormer* er normer som konstituerer handlingen som det den er. Kvalifikasjonsnormene setter grenser for hva aktørene *kan* gjøre. De hjelper oss også å identifisere handlinger som en viss type handling. Det interessante i denne forbindelse er da hvorvidt programmenes topikk reflekterer endringer i hva aktørene *kan* omtale, og hva de *bør* omtale i programmene, dvs. hvilke topoi som konstituerer partiets politikk.

Som analysen har vist, er det mulig å konstruere en topikk basert på innholdet i programmene, men det er vanskeligere å konkludere med noen tydelig diakron utvikling i topikken. Tabell 5.1. viser at ca. 40 % av de spesifikke topoiene sammenfaller i Høyres programmer fra 1884-1888 og i DNAs programmer fra 1887-1888. Til sammenligner sammenfaller ca. 50 % av de spesifikke topoiene i Høyres programmer og ca. 60 % i DNAs programmer fra 1903-1906. Disse forskjellene er for små til å gi noen tydelige resultater. Å isolere de tre dominerende toposkategoriene — *konstitusjonen og det politiske systemet* (K), *sosialpolitikk* (S) og *økonomisk politikk* (Ø) — gir enda mindre støtte til at innholdsnormer for de spesifikke topoiene styrkes i perioden. Ca. 70 % av de spesifikke topoiene i disse kategoriene

²¹⁰ Dette er basert på Sundbys normdefinisjon, se Sundby, Nils Kristian (1978). *Om normer*. Universitetsforlaget, Oslo.

²¹¹ Hentet fra Berge (1990): 24ff

sammenfaller i Høyres programmer fra 1884-1888, og ca. 40 % i DNAs programmer fra 1887-1888. Fra 1903-1906 sammenfaller ca. 55 % i Høyres programmer og ca. 60 % i DNAs programmer. Det er med andre ord ingen umiddelbar støtte for at innholdsnormer for disse toposkategoriene styrkes.

Det er imidlertid flere svakheter ved en slik kvantitativ tilnærming til tekstenes innhold og toppikk. For det første vil forskjeller i tekstenes materialitet — særlig i format — antakelig ha stor innvirkning på hvilke punkter som inkluderes og i hvilken grad. For det andre sier denne tilnærmingen ingen ting om hvor sentrale de enkelte topoiene er eller hvor stor plass de vies i tekstene. For det tredje er det, som drøftingen av toppikken har vist, gode grunner til å stille seg kritisk til hvorvidt analysekategoriene er presise nok til å kvantifiseres på denne måten.

Hvis man tar for seg enkelte spesifikke topos, slik de er lokalisert og drøftet i denne analysen, er det lettere å identifisere enkelte innholdsnormer. Som tabell 5.1. viser er topoiene K2 og K3 til stede i nesten alle programmene. Det samme gjelder K4 for Høyres vedkommende og K5 i DNAs programmer. Som nevnt må disse topoiene ses i lys av en skiftende historisk kontekst, men mønsteret av topoi i kategorien legger opp til at det etableres sjangernormer som sier at programmene skal ta for seg konstitusjonen og det politiske systemet. Det samme gjelder topoi innen *sosialpolitikk* og *økonomisk politikk*. Særlig hvis vi tar høyde for overlappinger mellom disse toposkategoriene, og betrakter forskjeller i spesifikke topoi innen kategorien *økonomisk politikk* som forskjeller i perspektiv, ser vi et tydelig mønster innen disse toposkategoriene. Kategoriene er sentrale i programmene allerede fra 1880-tallet, og deres posisjon styrkes i løpet av perioden. Det er grunn til å tro at dette har lagt føringer for de som har utarbeidet programmene, og at disse temaene hadde vært savnet av leserne hvis de ikke var representert i et program. Jeg vil altså hevde at det i perioden etableres og konsolideres pliktnormer som sier at det politiske systemet, sosialpolitiske spørsmål og økonomiske spørsmål *bør* inkluderes i programmene for at de skal oppfattes som et godt — i betydning relevant og dekkende — partiprogram.

Analysen har vist at det er disse tre kategoriene som er gjennomgående i programmene. De andre topoiene, som forekommer i ulik grad, kan antas å svare til kvalifikasjonsnormer som sier hva som *kan* inkluderes i partiprogrammene. Blant disse finner vi topoiene som er sortert under *politiske bevegelser*, og Høyres behandling av *institusjoner*.

Et interessant spørsmål er hvorvidt det finnes noen diakrone endringer i sjangernormene innenfor denne perioden. Her har jeg beskrevet den diakrone utviklingen som en «styrking»

av normene. Med dette mener jeg at de aktuelle toposkategoriene er bedre representert i de senere programmene, da de er utdypet i flere spesifikke topoi. Tabell 5.1. viser denne utviklingen tydelig. Denne utviklingen kan også dateres mer presist. Høyres programmer utvides kraftig på feltet *sosialpolitikk* fra og med 1894, og på feltet økonomisk politikk i 1900. Med utgangspunkt i denne analysen kan man hevde at Høyre begynte med en sosialpolitikk i 1894. De spesifikke topoiene som omhandler institusjoner og politiske bevegelser faller på denne tiden bort. DNAs programmer utvides kraftig på nesten alle felter i 1891. Det gjelder særlig det politiske systemet og institusjonene.

Det er imidlertid liten grunn til å betrakte disse diakrone trekkene som etablering av sjangerbestemte pliktnormer. De fleste nye topoiene i denne perioden passer inn under kategorier som er vel etablert tidligere. Jeg vil heller betrakte denne utviklingen som en utvidelse av kvalifikasjonsnormene. Dette er sammenfallende med den materielle analysen som avdekket omfattende endringer i tekstenes materialitet i perioden 1891 til 1894: Topikken utvides i de årene hvor programmene går fra å være organisasjonsinterne tekster til å bli massedistribuert.

Oppsummering — politikken felt

For å oppsummere: Topikken for partiprogrammene er hovedsakelig utgjort av topoi som *kan* forekomme i partiprogrammene, mens toposkategoriene *konstitusjonen og det politiske system, sosialpolitikk og økonomisk politikk bør* inkluderes i programtekstene.

For å vise hvilke perspektiver en historisk lesning av sjangeres innholdsnormer kan gi, vil jeg her fremheve noen mulige slutninger basert på denne analysen. Jonas Bakken beskriver hvordan «konstellasjoner av tekstnormer ikke flyter fritt omkring i en kultur, men at de har tilhørighet i bestemte sosiale felt, der de regulerer den tekstlige samhandlingen mellom aktørene i feltet, det vil si både produksjonen og resepsjonen av tekster».²¹² Den klassiske retorikken opererer hovedsakelig med tre slike sosiale felt: Domstolen, rettssalen og kulturen. Selv om retorikkens domene er langt mer kompleks i 1800-tallets Norge enn i antikke bysamfunn, kan partiprogrammene, med utgangspunkt i topikken jeg har utviklet i dette kapitlet, klart plasseres innenfor *det politiske feltet*. Det er ikke dermed sagt at programmene nødvendigvis har en *deliberativ* funksjon — som talene innen den klassiske politiske sjangeren bestemmes av — men at kvalifikasjonsnormene som regulerer hva som anses for

²¹² Bakken (2006): 70

relevant og formålstjenlig innhold og perspektiv er innenfor rammene av det sosiale feltet aktørene forstår som politikk.

Analysen har også vist at disse normene utvides og suppleres i perioden. Det tydeligste eksempelet på dette er Høyres program fra 1894. Her innfører Høyre *sosialpolitikk* på sitt program for første gang. Dette betyr ikke nødvendigvis en endring i Høyres politikk. Det kan også betraktes som en utvidelse av politikken felt. På første halvdel av 1800-tallet var ikke pensjon og forsørgelse, boligpolitikk eller arbeidslov ansett som Stortingets ansvar. Det var simpelthen ikke en del av det sosiale feltet folk forstod som politikk. Dette endres i andre halvdel av århundret.²¹³ Vilkårene på arbeidsplassen, de eldres livskvalitet og de vanskeligstiltes økonomiske sikkerhet ble nå i økende grad det offentlige ansvar. Partiprogrammenes topikk viser denne utviklingen tydelig: Toposkategorien *sosialpolitikk* utvikles fra å være et knapt punkt på de tidligste DNA-programmene, via omfattende kvalifikasjonsnormer fra 1890-årene, til å bli etablert som pliktnormer for sjangeren norske partiprogrammer innen 1906.

En lignende beskrivelse kunne man gitt av toposkategorien *økonomisk politikk* fra århundreskiftet. Temaet *eiendomsrett og ekspropriasjon* blir fra denne tiden et viktig topos i programmene. Korpuset er lite på dette feltet — toposet introduseres ikke før i 1900 — men om dette toposet utvikles til å bli en pliktnorm i programmene, kan dette si mye om hvilken vekt eiendom og rettigheter til eiendom tillegges i vår politiske sfære. På mange måter er dette toposet selve skjæringspunktet mellom sosialistiske og liberal/konservative politiske ideologier. *Eiendomsrett og ekspropriasjon* kan antas å være et relevant tema i norsk offentlighet helt fra 1850-tallet, da sosialistisk tankegods spres i Europa. Det er det sikkert også — men denne topikken indikerer samtidig at spørsmålet om ekspropriasjon og tilgang til produksjonsmidlene ikke etableres som topos i partiprogrammene for århundreskiftet: Det er altså ikke en del av det *politiske felt* før 1900.

Et videre perspektiv på den historiske konteksten kan også støtte en forståelse av programmenes topikk som sammenfallende med en samtidig forståelse av politikken som samfunnssfære. Programpunktene dannet ofte utgangspunkt for politisk diskusjon og undervisning i politiske foreninger, som arbeidersamfunnene eller de mange samtale- og debattlagene, og i avisene. Historieverkene understreker hvordan særlig arbeiderbevegelsen

²¹³ Seip, Anne Lise (1979) «Velferdsstatens fremvekst» i Historisk Tidsskrift 1979

fokuserte sin politiske virksomhet mot utdanning og opplysning blant arbeiderklassen.²¹⁴ Dette opplysningsarbeidet fulgte ofte punktene i programmet. Da Tønnes Lode argumenterte i *Fedrelandsvennen* for en egen arbeideravis, var det for at den kunne «gjøre arbeiderne bekjente med nødvendigheten af at gjennomføre de i programmet nåværende punkter».²¹⁵ Holtermann Knudsens avis gjorde i stor grad nettopp det. Etersom DNAs programmer ble spredt, er det tydelig at de konkrete programpunktene også dannet utgangspunkt for møter og interne debatter i arbeiderbevegelsen. Pamfletter om sykepleien, kontraktørvesenet og boligpolitikk, kan i denne sammenheng forstås som pedagogiske tekster som skal utrede konkrete programpunkter.²¹⁶ Lignende mønster finner vi blant Høyres pamfletter. Flere av disse er også knyttet til konkrete programpunkter, som industripolitikk, stemmerett og valgordning.²¹⁷ Det tydeligste skriftlige eksempelet på denne praksisen knyttet til programmene, finner vi kanskje i *Aftenposten*. I perioden umiddelbart etter Høyres landsmøte i 1897, introduserer avisen nærmest en egen spalte, hvor de drøfter de konkrete punktene på Høyres nye program. Den uttalte hensikten er å «dvele ved sider af Programet og udtale os om den Stilling, som man derigjennom kommer til at indtage ovenfor andre betydningsfulle Spørsmal for vaare Næringsveie».²¹⁸ Når programmets punkter danner utgangspunkt for politisk utdanning og diskusjon på denne måten, tyder det på at programmes punkter — i tråd med en etnometodologisk metode — også har blitt oppfattet som en topikk over politikens sfære av de historiske aktørene selv.

Disse eksemplene er ment som eksempler på hvilke problemstillinger man kan reise på grunnlag av en historisk lesning av sjangeres topiske strukturer og innholdsnormer.

VIII. Oppsummering — Topikken

Dette kapittelet har vist at det er mulig å lage en topikk for innholdet i norske programmer i perioden 1884 til 1906. Innholdet er hovedsakelig orientert rundt tre sentrale toposkategorier — *konstitusjonen og det politiske systemet, sosialpolitikk og økonomisk politikk* — gjennom hele perioden. På tross av store forskjeller i særlig perspektiv på temaene — Høyre har et økonomisk perspektiv på temaene, mens DNA har et arbeiderperspektiv — blir denne

²¹⁴ Se blant annet Bull (1985) og Josephson (1996)

²¹⁵ *Fedrelandsvennen* 20.08.1887 (tidligere sitert s.82)

²¹⁶ Se appendiks 3

²¹⁷ Se appendiks 3

²¹⁸ *Aftenposten* 07.04,1897

topikken styrket i perioden. Denne utviklingen er til dels sammenfallende med utviklingen i tekstenes materialitet som drøftes ovenfor.

På bakgrunn av denne topikken er det også mulig å beskrive noen innholdsnormer for sjangeren norske partiprogrammer på slutten av 1800-tallet. Disse viser hva som er ansett som relevante temaer for partiorganisasjonenes virke og for Stortingsvalgene. Den generelle utviklingen er at politikens felt utvider seg i perioden — og at konstitusjonelle, demokratiske, sosiale og økonomiske spørsmål etableres som obligatoriske felter for partiprogrammene.

Fra instruks til appell

Partiprogrammenes retoriske situasjon 1884-1906

I dette kapitlet vil jeg analysere den mellompersonlige funksjonen i DNAs og Høyres programmer i perioden 1884-1906, ved å betrakte dem som sosiale handlinger i retoriske situasjoner. Analysen viser at tekstenes funksjon endres i perioden: fra å være informative og instruerende tekster mellom partiledelsen og medlemsmassen, til å være politiske kunngjøringer fra parti til velger, med den hensikt å mobilisere velgere. Dette tyder på at sjangeren partiprogrammer nå oppstår i gjenkjennelig form. Analysen vil også fremheve hvordan programmene trolig har fungert styrkende på partiorganisasjonen. Videre vil jeg beskrive endringene i programmenes funksjon som en utvikling fra kommunikativ til strategisk handling. Dette kan gi en beskrivelse av endringer i partistrukturen i perioden, med utgangspunkt i partienes sentrale tekster.

I. Retorisk avsender og retorisk publikum

I denne delen av analysen vil jeg fokusere på partiprogrammenes *mellompersonlige dimensjon*, dvs. forholdet mellom aktørene som inngår i kommunikasjonssituasjonen. Aktørene vil her beskrives som *retorisk avsender* og *retorisk publikum*, definert og avgrenset av deres forhold til situasjonens *påtrengende problem*. Det teoretiske perspektivet i denne delen av analysen er altså pragmatisk: Tekstene og aktørene betraktes først og fremst ut fra deres *funksjon* i situasjonen. I tråd med det teoretiske rammeverket som er utarbeidet i metodekapitlet, vil jeg søke denne funksjonen, og aktørenes rolle i situasjonen, i et dialogisk forhold mellom tekst og kontekst. Begrepene fra den retoriske situasjonen vil da fungere som et kompass som kan peke ut relevante tekstuelle og kontekstuelle faktorer for å forstå tekstene som sosiale handlinger.

Analysen vil vise at både tekstenes funksjon og aktørenes rolle endres ganske omfattende i perioden. I sammenheng med at programmene massedistribueres og topikken utvides, går Høyres programmer fra å være instruks mellom partiledelse og medlemmer, til å være politiske erklæringer mellom parti og velger. DNAs programmer går lignende fra å være punkter i et referat mellom ledelse og medlemmer, til å være tekster som potensielt skal samle arbeiderbevegelsen og etter hvert, i sammenheng med at stemmeretten utvides, også mobilisere velgere.

Kapittelets oppbygning

Den første delen av analysekapittelet er hovedsakelig deskriptiv. Med utgangspunkt i tidsskillet som kommer tydelig frem i analysen av tekstenes materialitet, har jeg her delt korpuset inn i fire deler: 1) Høyre 1884-1891; 2) Høyre 1894-1906; 3) DNA 1887-1888; 4) DNA 1891-1906. Hver av de fire delene vil bli beskrevet først etter intensjonalitet, avsenderfunksjon og modelleser, og deretter drøftet i lys av den historiske konteksten. Denne fremgangsmåten er omfattende — og kanskje omstendelig — men målet er å gi en grundig fremstilling av forholdet mellom aktørene, og den sosiale handlingen situasjonene beløper seg til.

I den andre delen av analysen vil jeg drøfte endringer i programmenes retoriske situasjon i lys av Jürgen Habermas' kommunikative handlingsteori. Hypotesen er at programmene i løpet av perioden går fra å være kommunikativ handling til å være mer strategisk handling. Dette perspektivet har gitt verdifull innsikt i analyser av svenske arbeiderorganisasjoners retoriske praksis,²¹⁹ og kan også her bidra til å forklare hvordan forholdet mellom organisasjonenes og offentlighetens aktører endrer seg i perioden.

II. Høyre 1884-1891

Dominerende talehandling

Som analysen av tekstenes materialitet har vist, har de tidligste partiprogrammene til Høyre mye til felles med interne organisasjonstekster, og kan, i sammenligning med disse, tillegges en instrumentell funksjon. I sammenheng med tekstenes innhold — her beskrevet som en topikk over den politiske sfære — er en opplagt hensikt med programmene å *informere om partiets politikk*. Det er imidlertid ikke like enkelt å gi en avgrenset forståelse av tekstenes dominerende talehandlinger, eller «macro speech act». Selve programtekstene (1884: 53 ff, 1888: 2-14, 1891: 8-19) er utgjort delvis av nominalfraser (1884: 54-59,61,66-67,69,72, 1888: 2-3, 1891: 8-9) og delvis av setninger med styrende verb, men uten ansvarlig subjekt (1884: 60,62-65,68,70-71, 1888: 4-13, 1891: 10-19). I hvilken grad programtekstene fungerer som kommisive talehandlinger — om de skal oppfattes som en plan, en garanti, et løfte osv. — eller direktiver — om de skal oppfattes som en instruks til lokale konservative foreninger og øvrige medlemmer — kommer ikke eksplisitt frem i tekstene, og overlates til kontekstuell vurdering. Det er imidlertid flere indikasjoner på at tekstene skal forstås som det siste:

²¹⁹ Se Josephson (1996)

i det følgende henlede de engere konservative Foreningers Opmærksomhed paa de Punkter, som efter vor Opfatning indbefatte de væsentligste Formaal for Grundlovsforeningernes Arbeide (1884: 50-51, 1888: 1)

Paa visse Spørgsmaal henledes saaledes de engere konservative Foreningers særlige Opmærksomhed (1891: 6)

Å «henlede de konservative foreningers oppmerksomhet mot de viktigste punktene for Grunnlovsforeningenes videre arbeide» kan virke som en klar indikasjon på at programmet skal oppfattes som et *direktiv*. Programmene kan da forstås instruerende som «dette skal dere mene!» eller «dette skal dere agitere for!». Å lese programmene på denne måten innebærer at vi forstår dem som en instruks til hvilke politiske saker de skal agitere for i sine respektive valgdistrikter.

Avsenderfunksjon

Den tydeligste avsenderen i de tidligste programmene til Høyre er *sentralstyret*. Denne kommer tydelig til syne i *Cirkulærskivelse No.1* ved å ramme inn teksten vha. overskrift « ... fra de konservative Foreningers Centralstyrelse» (1884: 1), og underskrift:

Kristiania i de konservative Foreningers Centralstyrelse den 8de Oktober 1884.

Emil Stang. Carl Løvenskiold. Hersleb Vogt.

Dr. Yngvar Nielsen. J.E. Heuch (1884: 74)

Også programmene fra 1888 og 1891 har sentralstyrets underskrift (1888: 15-16, 1891: 20-21). Her nevnes imidlertid ikke sentralstyret, men *representantmøtet* innledningsvis: «Paa de konservative Foreningers Repræsentantmøde» (1888: 1, 1891:2). Ved å bruke både navn og tittel knyttes avsenderrollen også her til bestemte personer og til personenes rolle innenfor organisasjonen, som medlemmer av representantmøtet og sentralstyret. Det er denne rollen som ligger bak 1.person flertall i tekstene. «Vi» kan i noen tilfeller fungere inkluderende, med betydningen «vi partiet» — «Vort Partis Program» — men hovedsakelig er 1.personsformen forbeholdt «vi representantene» eller «vi styret»:

Vi ville altsaa arbeide for ægte Folkefrihed i Modsætning til Demagogenes Enevælde (1884: 33)

I vort Arbeide paa dette Grundlag vente vi Tilslutning (1884: 34)

Vi ere beredt paa, at enkelte, idet de ikke se Utsigt til en snarlig Seir, nu kunde fristes til at lægge Hænderne i Skjødet (1884: 40)

Den mest fremtredende avsenderen i teksten er altså navngitte personer som er medlemmer av representantmøtet og sentralstyre — *partiledelsen*. Denne avsenderfunksjonen har myndighet og mulighet til å tolke den politiske situasjonen, og informere og instruere om politiske standpunkter. Uten at avsenderens *intensjon* er tilgjengelig for oss i dag, kan vi på grunnlag av tekstenes intensjonalitet og forfatterfunksjonen danne oss et inntrykk av hva som har vært avsenderens intensjon med ytringen: Å informere og instruere partiorganisasjonen om partiets politiske plattform.

Modelleser

I sammenheng med tekstenes intensjonalitet og dominerende talehandlinger trenger tekstenes modellesere informasjon om hvilke politiske standpunkter partiet gir sin tilslutning til i forbindelse med valgene, og tilegner seg dette gjennom tekster som distribueres internt i Høyres partiorganisasjon. Videre gir modelleserne tilslutning til tekstenes *doxa*: de kunnskaper og verdier som tekstene forutsetter for å gi mening. I sammenheng med tekstenes toppikk innebærer dette en forståelse av politikken som sosial sfære, hvor partiene spiller en sentral rolle. De tidligste høyreprogrammernes *doxa* innebærer også verdier tilknyttet religion og fedreland, ideologisk overbevisning og holdninger til parlamentarismen og folkeforsamlingen, i tillegg til kunnskaper om samfunn og samtid: «Grundpillerne for det norske Folks borgerlige Lykke»(6). Hovedsakelig innebærer denne troskap til «Statskirken og den kristelige Skole», «Grundloven af 1814», «Familielivet», «Foreningen med Sveriges Agt og Ære» m.m. Dette sammenfatter i stor grad med tidens konservative borgerlige verdier. Når disse verdiene er så sentrale for tekstenes *doxa*, skyldes det først og fremst den kraftige patosen disse er ladet med. Programmet fra 1884 har høy modalitet og rommer et aggressivt forhold til andre politiske aktører. Denne aggressiviteten baseres i stor grad på tekstens verdigrunnlag: «- befryktes, at det vil lykkes dem at føre Partiet med paa nye Reformers, der ville undergrave Grundpillerne for det norske Folks borgerlige Lykke» (6)

Høy modalitet, lite gardering, lite eller ingen flerstemmighet og sterk patos tegner et bilde av en modelleser som i utgangspunktet har de samme verdiene og holdningene som avsenderen. Kritikken av det radikale parti er også så krass og lite nyansert, at tekstens sentrale modelleser må kunne sies å sympatisere med den konservative fløy forut for teksten, om denne skal ha noen retorisk appell og funksjon. I tillegg til disse holdningene og verdiene forutsetter tekstene kunnskap til politiske spørsmål og prosesser. Eksempelvis forventes leseren å vite hva det innebærer «at indskrænke Storthings-sessionernes Varighed gennem Indførelse af

begrænsede Storthingsdiæter» (1888: 5), og hva som menes med «Valg efter Forholdstal» (1888: 6). I samtiden var både valgordningen og stortingets arbeidsprosesser svært aktuelle temaer i samfunnsdebatten, men det er likevel opplagt at mange nordmenn ikke var vant med slike tekniske og bekvemme beskrivelser av demokratiske prosesser. Den dominerende lesestrategien i tekstene forutsetter altså at leseren besitter bestemte kunnskaper og holdninger om politikk og samfunn, for at denne skal lese tekstene på en adekvat måte. Dette er sammenfallende med den gjengse beskrivelsen av den typiske høyrevelger på slutten av 1800-tallet: En mann fra borgerstanden med konservative verdier og relativ høy allmenndannelse.

Den retoriske situasjonen

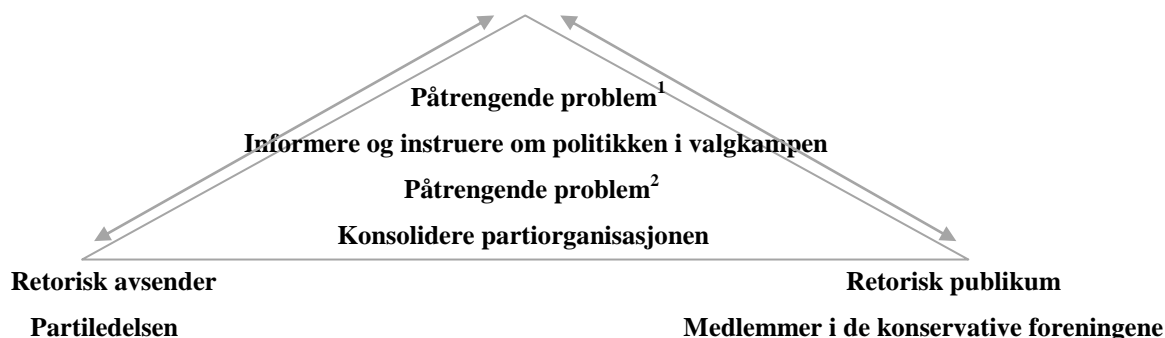
Det påtrengende problemet som programmene svarer på, vil jeg her, på bakgrunn av tekstenes dominerende talehandlinger, beskrive som *informasjon om partiets politikk og instruksjon til lokale foreninger om hvilke politiske punkter som skal danne grunnlag for valgkampen*. Dette svarer også til konteksten. Som organisasjonsinterne tekster distribueres de tidligste partiprogrammene til organisasjonens medlemmer. At partiet er helt nystartet — og behovet for informasjon og instruksjoner internt i organisasjonen trolig er høyt — sannsynliggjør at dette er situasjonens påtrengende problem.

På grunnlag av tekstens avsenderfunksjon vil jeg her beskrive *den retoriske avsenderen* som *partiledelsen*. Det er denne rollen som motiverer den historiske avsenderen til å tolke og respondere på situasjonens påtrengende problem.

Videre kan *det retoriske publikummet* antas å svare til det historiske publikummet, og ha mulighet og evne til å avhjelpe situasjonens påtrengende problem. På grunnlag av situasjonens påtrengende problem og tekstenes dominerende modelleser, vil jeg her karakterisere *det retoriske publikummet* som *organisasjonsmedlemmet* eller *foreningsmedlemmet*. Denne kan mer presist beskrives som medlemmer i høyreforeningen eller andre tilknyttede «de engere konservative Foreninger» (1888: 1, 1891: 6). I en konkret lesesituasjon var antakeligvis tekstenes adressefelt også fylt ut med leserens eget navn og lokallag, noe som ytterligere understreker hans rolle som organisasjons- eller foreningsmedlem. Det er også disse som har muligheten til å avhjelpe det påtrengende problemet, simpelthen ved å la seg informere og instruere om partiets politiske standpunkter.

Modell 6.1. viser hvordan den retoriske situasjonen til Høyres programmer 1884-1891 kan se ut. Som denne enkle modellen viser, er det koherens mellom situasjonens forskjellige

elementer. At partiledelsen handler på grunnlag av et behov for informasjon og instruksjoner i partiorganisasjonen i valgsammenheng, er på ingen måte usannsynlig. Dette er også et påtrengende problem som det retoriske publikummet gjennom sin stilling kan løse, og en situasjon som er tilbakevendende, ved at det påtrengende problemet oppstår hver gang det er valgkamp. I denne modellen har jeg også tilført et annet punkt som påtrengende problem²: *konsolidering av partiorganisasjonen*. Dette er en potensiell perlokusjonær effekt ved programmene.



Modell 6.1. Retorisk situasjon: Høyre 1884-1891

Den historiske konteksten: Etableringen av et konservativt parti

Sett i forhold til den historiske konteksten, er også dette en plausibel forståelse av programmenes retoriske situasjon. Etableringen av en ny form for offentlighet, hvor politiske organisasjoner og massemedier gjør seg stadig mer gjeldende, skaper behov for konstituering og konsolidering av en felles politisk plattform for et nyetablert politisk parti. Forholdet mellom sentralstyret og foreningens medlemmer gjør seg også stadig mer gjeldende i politikken på 1880-tallet. Som nevnt i kontekstkapittelet er partiene som stiftes på denne tiden å regne som en sammenslåing av representantforeninger på Stortinget og velgerforeninger i distriktene. Dette gjelder også Høyre. «Sentralstyrelsen» og «de engere konservative foreninger» representerer hhv. representantforeningen og velgerforeningene som til sammen danner partiet Høyre.

Medlemmer i de konservative foreningene

Det retoriske publikum — medlemmer i de konservative foreningene — kan vi forholdsvis enkelt identifisere historisk. I partilitteraturen er «de engere konservative Foreninger» eller «Grundlovsforeningene» en sekkebetegnelse for «konservative velgerforeninger på

grunnplanet med navn som 17.maiforening, konstitusjonell forening, grunnlovsvenners forening, konstitusjonelt samfunn eller konservativ forening».²²⁰ Også i samtiden ble denne typen borgerlige velgerforeninger allment omtalt som «grunnlovsforeninger». Disse mangeartede velgerorganisasjonene oppstod hovedsakelig i perioden 1882 til 1884, gjennom høyresidens politiske mobilisering i forbindelse med statsrådssaken. I 1885 hadde grunnlovsforeningene et samlet medlemstall på mellom 15.000 og 20.000 medlemmer — et tall vi kan anta holder seg forholdsvis konstant gjennom resten av 1880-tallet.²²¹

Det er viktig å presisere at selv om de konservative foreningene i perioden ble mer og mer velorganiserte, og at de hadde et tydelig felles politisk mål — ikke minst var de alle mot de radikale — var det ikke tale om en hierarkisk partistruktur etter dagens mønster. Det var snarere en spredt og løselig sammensatt koalisjon av lokale foreninger som arbeidet mot et felles mål: å nedkjempe de radikale kreftene i politikken og bevare maktfordelingsprinsippet og de etablerte samfunnsinstitusjonene. Foreningene hadde egne formålsparagrafer, og det er kun et felles politisk idégrunnlag, ikke en sentralisert bestemmelse eller debatt, som ligger til grunn for at disse er forholdsvis like i de forskjellige kommunene.²²² Dette betyr imidlertid ikke at grunnlovsforeningene ikke i stor grad fungerte som et samlet parti. De lokale foreningene stilte lister av valgmenn og valgbare representanter i de enkelte valgdistriktene, og de organiserte og gjennomførte valgkamp for disse. Denne praksisen var vel etablert også før partisystemet formelt blir innført. De konservative foreningene, eller grunnlovsforeningene, var altså aktive og fungerte i praksis som lokale velgerforeninger også før 1884.²²³ Det som er nytt i den aktuelle perioden er at disse spredte og løselig organiserte velgerforeningene får en tydeligere forbindelse med representantforeningene som etableres i stortinget, og gjennom dette starter prosessen mot et sentralt administrert masseparti.

De *historiske leserne* kan altså identifiseres som ca. 20 000 medlemmer i «de engere konservative foreninger». Disse er grunnplanet i den nystartede partiorganisasjonen. Forholdet mellom den enkelte forening og partiets sentraladministrasjon er i perioden fortsatt svært individuelt, men felles for dem alle er at de er aktive bidragsyttere til partiets valgkamp. *Informasjon* og *instruksjon* om den felles politikken og fokuset for valgkampen, er et opplagt påtrengende problem i denne situasjonen (påtrengende problem¹). Det samme er

²²⁰ Kaartvedt (1984): 38f

²²¹ Kaartvedt (1984): 39

²²² Kaartvedt (1984): 38ff

²²³ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 61ff

konsolidering av partiorganisasjonen (påtrengende problem²). Som en løselig organisert politisk bevegelse trenger partiet et manifest av konkrete politiske standpunkter som kan samle de forskjellige foreningene i valgkampen.

Partiledelsen

Den retoriske avsenderen er nært forbundet med opprettelsen av *sentralstyret for de konservative foreningene* i 1883. Dette sentralstyret var først og fremst et «bindeledd» mellom de allerede eksisterende grunnlovsforeningene,²²⁴ men fungerte i praksis som en midlertidig partiledelse med utgangspunkt i de tidlige konservative representantforeningene. Styrets arbeid bestod hovedsakelig i å balansere de mange forskjellige meningene og kreftene i de lokale grunnlovsforeningene til en samlet kraft mot det nyopprettede radikale partiet. Ikke minst innebar dette å samle og mobilisere potensielle konservative velgere, ved å finansiere folketalere, distribuere valgkampsmateriell og organisere kampanjer i amtene.

Representantmøtet, som tidlig tar over avsenderrollen i partiprogrammene, er formelt sett en annen instans enn sentralstyret. Representantmøtet, eller landsmøtet som det senere blir kalt, er dannet av lokale representanter fra hele landet, og også fra ungdomsforeningene, pressen m.m., og er formelt sett partiets øverste organ. Det er også representantmøtet som velger en programkomité. Programkomiteen består av sentralstyret pluss et mindre antall medlemmer, og skal utarbeide et forslag til partiets politiske program. I stor grad sammenfaller denne komiteen med sentralstyret, og selv om avsenderen i teksten endres fra og med 1888, endres den historiske avsenderen lite.

Gjennom 1880-årene var partiledelsens arbeid fortsatt forholdsvis løselig organisert, og dets virke foregikk stort sett i det skjulte.²²⁵ Antakeligvis foregikk det meste av kommunikasjonen mellom sentralstyret og lokalforeningene i form av private brev og andre former for personlig korrespondanse, og det finnes derfor svært lite tekster bevart av denne korrespondansen i perioden før 1890. Sirkulærskrivene — som programmene er en sentral del av — er noen av de få eksemplarene vi har av formelle skriv som er distribuert i stor skala blant medlemmene i de konservative foreningene. Som analysen har vist, skriver også disse seg inn i en kommunikasjonssituasjon hvor medlemmene adresseres direkte av partiledelsen. Det er i denne konteksten vi må lese Høyres programmer fra 1884 til 1891: som tekster som

²²⁴ Kaartvedt (1984): 50

²²⁵ Kaartvedt (1984): 50

distribueres fra en forholdsvis nylig etablert sentralstyrelse til en rekke forskjellige lokale politiske foreninger for å samle og samkjøre deres politiske innsats.

For å oppsummere: Den retoriske situasjonen som de tidligste programmene til Høyre skriver seg inn, tyder på at tekstene har blitt brukt som informasjon og instruksjoner fra en konsentrert partiledelse til en rekke løselig sammensatte foreninger som til sammen utgjør den tidlige organisasjonen i høyrepartiet.

III. Høyre 1894-1906

Dominerende talehandling

Som særlig analysen av tekstenes materialitet har vist, er det store forskjeller mellom Høyres partiprogrammer før og etter 1894. I dette året går programmer fra å være organisasjonsinterne tekster til å bli massedistribuert som avisnotiser og flygeblader. Programmene skiller seg nå fra de instrumentelle tekstpraksisene, og har mer til felles med de argumenterende og pedagogiske tekstene. Programmene har imidlertid lite argumentasjon, noe som tyder på at de i seg selv ikke har fungert som overbevisende tekster. I likhet med programmene før 1894 legger tekstenes intensjonalitet opp til at programmene skal forstås som *informasjon om partiets politikk*. Disse programmene kan derimot ikke tillegges den samme instruerende funksjonen.

I likhet med de tidligere programmene er det her vanskelig å gi noen klar fremstilling av hva som er tekstenes dominerende talehandlinger. Programtekstene er også her utgjort delvis av nominalfraser (1894: 9-10, 12-18, 1897: 8,11-12,14,16-17,19-22, 1900: 5-7,10-15,17-18,20-23, 1903: 9-11,13-18, 1906: 7-10,12-18), og delvis av setninger med styrende verb, men uten ansvarlig subjekt (1894: 11, 1897: 3,7,9-10,15,18, 1903: 12, 1906: 11). I hvilken grad programteksten fungerer som en kommisiv talehandling — om det skal oppfattes som en plan, en garanti, et løfte osv — eller en direktiv talehandling — om det skal oppfattes som en instruks til lokale konservative foreninger og øvrige medlemmer — kommer heller ikke her eksplisitt frem i teksten. Det er, med mulig unntak av innledningen i 1906 (6), ingen talehandlingsverb i tekstene som tydelig legger opp til at tekstene skal forstås som direktiver. I motsetning til de tidligere programmene er det derimot indikasjoner på at tekstene skal forstås som *kommisiver* — utsagn som binder avsenderen til en fremtidig handling. Noen av

programpunktene er utformet i fullstendige setninger med styrende verb og ansvarlig subjekt (1894: 3-7, 1900: 4,8-9,16,19), og programmene fra 1900, 1903 og 1906 har setninger som skal leses som anaforske innledninger til de punktvis oppstilte nominalfrasene (1900: 4,9,16,19, 1903: 7-8, 1906: 6). I denne sammenheng kan alle disse punktene forstås som kommisive utsagn av typen «Vi vil arbeide for ...». Disse setningene skaper mer sammenheng i lesningen, og vil kanskje også tydeliggjøre talehandlingene. Blant disse programmene er det også flere konstater i selve programteksten (1897:4-5, 1900:3,8, 1903:3-6,8, 1906:3-5), som kan forstås som argumentasjon i tilknytning til programpunktene. Særlig tydelig er dette i formuleringer som «Ved alle statsforanstaltninger maa bindende hensyn tages til de økonomiske følger» (1906: 5). Dette kan bidra til å sannsynliggjøre punktene som løfter eller garantier, men da, som jeg vil komme tilbake til i forbindelse med den historiske konteksten, med en tydelig perlokusjonær funksjon.

På den annen side er det også nærliggende å lese programmene som kvalifiseringer. Setninger av typen «Vi vil..» kan ha en funksjon som erklæringer eller kunngjøringer. At landsmøtet og partiet er disse programmene avsender, kan sannsynliggjøre en slik lesning. I denne sammenheng kan partiprogrammene forstås som manifeste av partienes politiske standpunkter og formål.

Avsenderfunksjon

Avsenderen i Høyres programmer fra 1894 til 1906 skiller seg tydelig fra den i de tidligere programmene på særlig ett punkt: Sentralstyret og dets representanter forsvinner som avsender av programmene til fordel for landsmøtet og senere partiet.²²⁶

I programmene fra 1894, 1897 og 1900 er *landsmøtet* instansen som innestår for budskapet i tekstene (1894: 1, 1897: 2, 1900: 2). Dette plasserer hele partiet som samlet organisasjon i avsenderrollen. At *partiet Høyre* skal forstås som tekstenes avsender, understrekes av overskriftene: *Vort Program* (1894), *Det konservative Partis Program* (1897), *Høyres Program* (1900, 1903), *Valgoppraab* (1906). Fra 1894 er det også et samlet partiapparat som ligger bak det ansvarlige subjektet i tilknytning til de handlingsstyrende setningene i tekstene. I 1894-programmet heter det: «Det konservative Landsmøde ser i Spørgsmaalet om Bevarelse af vor Grundlov og Foreningen med Sverige det store Skillemærke ved Valgene» (1894: 3). I 1897 er dette endret til «Det konservative Parti anser det derfor som en Pligt ved forestaaende Valg at arbeide for ...» (1897: 6), og i 1903 heter det at: «I Erkjendelse af [...] opstiller det

²²⁶ For drøfting av avisens rolle som avsender se s. 92

konservative Parti som sit Program» (1903: 3-8). Partiet er også den aktøren som fra 1894 oftest ligger bak 1. person flertall:

Vi vil et frit og selvstændigt Kongerige Norge, forenet med Sverige (1894: 4)

Vi vil fuld Ligestillethed i Unionen, en fælles Udenrigsminister, norsk eller svensk, konstitutionelt ansvarlig for begge Lande (1894: 5)

Vi vil derfor arbeide for en snarlig Løsning af Unionsstriden paa Grundlag af (1900: 4)

Den mest fremtredende avsenderen i Høyres programmer fra 1894 til 1906 er altså *landsmøtet* og *partiet*. I sammenligning med de tidligere programmene er avsenderfunksjonen følgelig endret fra sentralstyret til den samlede partiorganisasjonen, og snakker nå på vegne av hele partiet. Denne endringen skjer gradvis, men er helt tydelig fra 1897 og fremover.

Modelleser

Felles for Høyres programmer fra 1894 til 1906 er at leseren er svært lite til stede i tekstene. Det er ingen direkte referanse eller benevning av hvem som er den intenderte mottakeren av tekstene. I programmet fra 1906 finner vi imidlertid en direkte appell til leserne — «Med dette for øie vil vi opfordre tilhængere af en liberal fremskridtspolitik til at gaa sammen til valg paa mænd, der vil arbeide for» (1906: 6) — men dette er et klart unntak.

I motsetning til de tidligere programmene fra Høyre, er det her altså ingen umiddelbare trekk ved tekstene som begrenser potensielle lesere til en avgrenset gruppe. Men også her er det, på tross av liten tekstmengde, en tydelig *doxa* som ligger til grunn for en adekvat lesning av tekstene. Disse programmene *doxa* innebærer verdier og holdninger tilknyttet kongeriket og unionen, ideologisk overbevisning, holdninger til sosiale forskjeller og ikke minst kunnskaper om politiske prosesser og en politisk samtid. Selv om det er lite og til tider oppstykket tekst i programmene, er det mulig å sortere ut et slags felles verdigrunnlag. Fra 1894 til 1900 innebærer dette troskap til «kongeriket» (1894:4, 1897: 10) og respekt for unionen og «broderriket» (1894: 3-7, 1897: 8-11, 1900: 5-6). Dette verdigrunnlaget blir mindre ved århundreskiftet før det endres til en positiv holdning til «Norges selvstendighet utad» etter unionsoppløsningen (1906: 3). Disse punktene er også ladet med en viss patos — gjennom formuleringer som «broderriget», «Et frit og selvstændigt Kongerige Norge», «nordmens trofaste samvirke» og lignende — noe som gjør dem mer sentrale i hensyn til tekstenes modelleser. Teksten forutsetter videre både kjennskap og holdninger til sosiale spørsmål. «Erhvervsudygtige», «gamle» og «mindre bemidlede» er grupper som presenteres som kjent,

og deres situasjon, og politiske tiltak som settes i forbindelse med dette, utdypes ikke. Også andre sosialpolitiske områder — som alkoholspørsmålet — omtales i tydelige normative ordelag, som «drikkeondet», uten at dette utdypes.

Samlet sett kan også disse tekstenes *doxa* beskrives som borgerlig konservativt. Når det her er mindre fokus på de sentrale institusjonene som er så viktige i den samtidige konservative ideologien — som kirken, religionen, rettsystemet og det politiske maktfordelingsprinsippet — må det ses i forhold til at det i disse tekstene er betraktelig mindre tekst enn i *Cirkulærskrivelse No.1*. Dette innebærer også at disse tekstenes *doxa* kan fungere mindre ekskluderende på lesergruppen: Teksten forutsetter ikke i like stor at leseren på forhånd deler klare politiske oppfatninger eller holdninger til andre politiske aktører.

I tillegg til disse holdningene og verdiene forutsetter tekstene kunnskap til politiske spørsmål og prosesser. Særlig gjelder dette programpunkter som ikke utdypes (1894: 15-18, 1897: 20-22, 1900: 22-23, 1903: 18, 1906: 14-15). Leserens forutsettes å ha kunnskap om oppløsningsrett, forholdstallsvalg, stortingsdietter, valgkretser og «voldgift og neutralitet». I hovedsak gjelder dette saker som vedrører valgordninger og demokratiske systemet. Den dominerende modelleseren, som kan lese disse tekstene på en adekvat og relevant måte, dvs. følge tekstenes tydeligste lesestrategi, er altså både kjent og engasjert i saker som angår styresettet.

Programmet fra 1906 er langt på vei et unntak fra denne generelle beskrivelsen. Dette programmet vektlegger ikke minst felles nasjonalt samhold — «alle nordmænds trofaste samvirke» (3), «opgaven for folket i enighed» (4) — og toner ned den konservative ideologien til fordel for «en liberal fremskridtspolitikk» (6). Konsensus og samhold er en tydelig dyd i denne teksten, og det er mindre av det felles borgerlig konservative verdigrunnlaget som etableres i de tidligere høyreprogrammene.

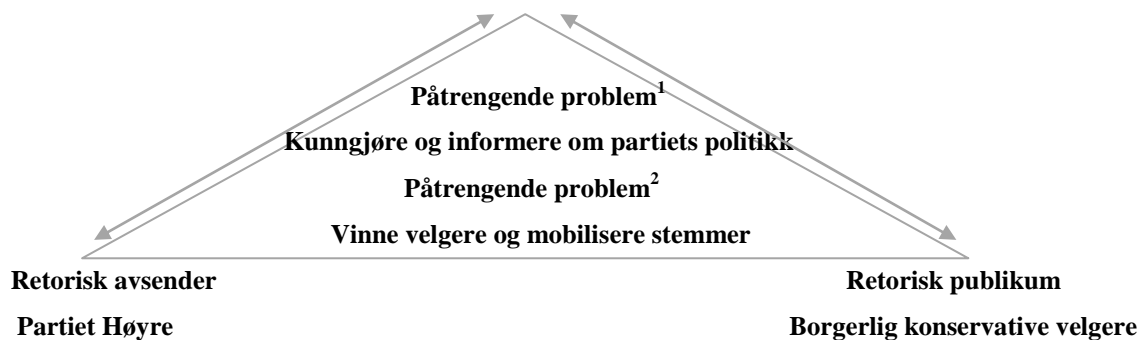
Den retoriske situasjonen

Det påtrengende problemet som programmene svarer på, vil jeg her, på bakgrunn av tekstenes dominerende talehandlinger, beskrive som *kunngjøring og informasjon om partiets politikk*. Dette svarer også til konteksten. Programmene blir på denne tiden massedistribuert — noe som tyder på at avsenderen ønsker å spre tekstene mest mulig — og økningen i antall stemmeberettigete og intensivering av valgkampene i perioden, gjør programmene som kunngjøringer eller erklæringer mer aktuelt.

På grunnlag av tekstens avsenderfunksjon vil jeg her beskrive *den retoriske avsenderen* som *Partiet Høyre*. Det er denne rollen den historiske avsenderen stiller seg i gjennom tekstenes avsenderfunksjon, og som svarer til situasjonens påtrengende problem.

Det retoriske publikummet må, i tillegg til å svare til tekstens lesestrategier, ha mulighet og evne til å avhjelpe situasjonens påtrengende problem: anerkjenne og tilegne seg Høyres politikk. Ytterligere kan vi avgrense dette til de historiske leserne som har stemmerett, og som dermed også trenger informasjon om partiens politikk. Det retoriske publikummet kan også tillegges den borgerlig konservative *doxa*. Trolig er det de historiske leserne som til en viss grad svarer til denne *doxa* som har *vilje* til å gi sin tilslutning til programmene. På grunnlag av dette vil jeg her beskrive det retoriske publikummet som *de borgelig konservative velgerne*.

Modell 6.2. viser hvordan den retoriske situasjonen i Høyres programmer 1894-1906 kan se ut. Også her er det koherens mellom situasjonens forskjellige elementer. Forholdet mellom partiet på den ene siden og velgeren på den annen side svarer til situasjonens påtrengende problem¹: *Å kunngjøre og informere om partiets politikk*. Publikum kan gi sin tilslutning til dette ved å stemme på partiet ved valget. Jeg har derfor tilført et påtrengende problem²: *Å vinne velgere og mobilisere stemmer til stortingsvalget*. Dette er en sannsynlig perlokusjonær funksjon av å kunngjøre og spre informasjon om partipolitiske standpunkter i forbindelse med et valg.



Tabell 6.2. Retorisk situasjon: Høyre 1894-1906

Den historiske konteksten: 1890-årenes valgkamper

Sammenlignet med den retoriske situasjonen som programmene inngår i før 1894, er forskjellene betydelige. Aktørene er endret fra partiledelse og partimedlemmer til parti og

velger. Sett i forhold til den historiske konteksten, er også dette i tråd med de generelle tendensene i offentlighetens utvikling: Partiorganisasjonenes styrkes og valgkampene tilspisses. Sttingsvalgene i denne perioden betydde i praksis vinn eller forsvinn for høyrepartiet. Dette gjorde 1890-tallets valgkamper spesielt intense, og disse første fremstøtene for å mobilisere og verve flest mulig velgere med oppslutning til et etablert politisk parti, preget også den politiske retorikken.

En forenklet beskrivelse av Høyres valgkampstrategi i 1880- og 1890-årene er at partiet fokuserer på å samle og engasjere de velgerne som allerede regnes for å være sikre sympatisører. Høyre motsatte seg i stor grad Venstres initiativer om å utvide stemmeretten, og innenfor rammene av tidens valgordning var da *mobilisering* av sympatisører det viktigste arbeidet i forbindelse med valget. Tilgjengelig statistisk materiale indikerer at partienes mobilisering før valgene «først og fremst hadde funnet sted innenfor de gruppe av menn som på et eller annet tidspunkt i sitt liv hadde tatt bryet med å gå igjennom de formalia som skulle til for å aktivisere kvalifikasjonene, uten dermed alltid å ha deltatt i valgene».²²⁷ Det var med andre ord om hjemmesitterne kampen stod. Dette arbeidet ble *kraftig intensivert* under valgkampen i 1894 — til den grad at den knapt kan kalles særlig demokratisk. På oppfordring fra sentralstyret utarbeidet lokalforeningene lister over antatte konservative velgere i distriktene som medlemmene skulle oppsøke på valgdagen for å trekke med til urnene. I en valgkampsinstruks fra sentralstyret oppfordres medlemmene til å «Gaa igjennem *samtlig*e gaarder fra kjælder til loft! Sørg for, at *samtlig*e mandspersoner over 25 aar *afgiver sin stemme* i dag!».²²⁸ I et annet skriv oppfordres medlemmene til å dra rundt på gårder og bevitne at folk var syke slik at de kunne få en gyldig sykemelding, og dermed avlevere sin stemme ved en senere anledning. Det er ingen grunn til å tro at Venstre var mindre aggressive. I tidligere valgkamper hadde utsendinger fra partiet, blant dem også Johan Sverdrups egen sønn, reist på turne rundt i landet for å kjøpe stemmerettsjord som ble delt ut i bytte mot mottakerens støtte til partiet.²²⁹ Innen 1890-tallet var «myrmandsvæsenet», som denne praksisen ble kalt, ikke lenger aktuell, men partiet fortsatte en innbitt kamp for å utvide sitt naturlige velgersegment, gjerne ved å oppsøke stemmerettskvalifiserte borgere og sørge for at de ble sverget inn.

²²⁷ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 64f

²²⁸ NB-biblioteket småtrykksavdelingen Boks nr. 325

²²⁹ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 34ff

Partienes innsats mot hjemmesitterne viste seg å være svært effektiv. Mellom 1891 og 1894 økte valgdeltakelsen med ca 63,200 personer. Til sammenligning økte den fra 1894 til 1897 med bare 700 personer.²³⁰

Det er imidlertid ikke bare blant kjernevelgerne partiene driver agitasjon i valgkampene på 1890-tallet. Fra perioden 1893 til 1897 ser vi også en økning i propagandamaterialet. Arkivene fra denne perioden er i beste fall mangelfulle, men de indikerer at særlig Høyre på denne tiden intensiverte sin produksjon og distribusjon av politiske trykksaker. I et internt skriv til Nordlands venstreforening beklager Venstres sentraladministrasjon seg over at «Opraabs og andre Høyreskrifter ere udbredt i 1000vis i vore Bygder!» Fra perioden etter 1893 utgis det både flere og mer aggressive politiske pamfletter og flygeblad fra Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri. Pamfletter med titler som *Hvad betyder almindelig Stemmeret paa Venstreforeningens Program?* (1894) og *Til Norges Vælgere!* (1896) er tydelig ment til bruk i valgkampssammenheng. Partiets kommunikasjon — om vi her ser bort fra de talløse talene vi kan anta representantene må ha holdt — er altså ikke lenger begrenset til å være fra sentralstyre til lokalforening. Partiet jobber nå mer intensivt med å nå alle som har mulighet og vilje til å avhjelpe situasjonens påtrengende problem: Å velge Høyres representanter inn på Stortinget (påtrengende problem²).

Borgerlig konservative velgere

For det første medførte valgkampene en økning i de gruppene som *tidligere* utgjorde programmenes *retoriske publikum*, altså «de engere konservative Foreninger». I forkant av valget 1894 iverksetter Høyre en storstilt mobilisering av både medlemmer og velgere. Som følge av dette ble antallet grunnlovsforeninger ganske nøyaktig doblet, fra 151 i 1885 til 305 i 1897.²³¹ På grunn av manglende statistisk data er det umulig å gi noen detaljert beskrivelse av denne utviklingen, men det er all grunn til å tro at de fleste nye foreningene etableres i forbindelse med valgene i 1894 og 1897. Etter den forrige store organisasjonsoffensiven i 1882-1884 var det politiske klimaet heller rolig, og det er lite aktivitet særlig i lokalforeningene.²³² Samtidig var det i 1894 og 1897 et nært valgsamarbeid mellom Høyre på den ene siden og Centrum og Moderate Venstre på den annen. Disse representerte etter valget i 1891 ca. 20 % av velgerne, men anså det som mest hensiktsmessig å samarbeide med Høyre for å styrke fronten mot Venstres radikale unionspolitikk. På 1890-tallet ble det også dannet

²³⁰ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 64

²³¹ Kaartvedt (1984): 210ff

²³² Kaartvedt (1984): 210ff

en rekke Ynge Konservative Foreninger (YKF).²³³ YKF-foreningene var ikke ungdomspartier i streng forstand — noe som synes i den rause øvre aldersgrensen på 50 år — foreningene var heller et resultat av næringslivets krav om økt representasjon i politikken som følge av den ekspansive handels- og industrikapitalistiske utviklingen på slutten av 1800-tallet.²³⁴ De representerte en ny generasjon høyrepolitikere: menn som var mindre opptatt av politisk idékamp og mer interessert i praktisk politiske spørsmål og særlig næringspolitikk. Innenfor valget i 1894 stod altså Emil Stang og hans sentralstyre i spissen for en sterkt utvidet, men også veldig ideologisk splittet, valgallianse. Ytterst til høyre stod de strengt konservative YKF-foreningene, på venstre fløy stod representantene fra Centrum og De moderate, og i midten stod en allerede fragmentert samling grunnlovsforeninger.

I perioden utvides også *det retoriske publikummet*. At programmene fungerer som en kunngjøring i forbindelse med valget — hva jeg her har beskrevet som programmenes påtrengende problem¹ — vedrører i prinsippet alle som har evne og mulighet til å stemme ved valget. I 1884 er dette et mindretall av den mannlige befolkningen over 25 år. I perioden før det parlamentariske gjennombruddet var dette anslått til å være ca. 7,5 % av landets befolkning, i 1876 ca. 140,000 personer.²³⁵ Etter revisjon av valgloven i 1884 steg antall stemmeberettigede noe, og i 1891 var antall stemmeberettigede nådd ca. 198,000. I prinsippet var stemmeretten fra 1884 kun begrenset av en minsteinntekt, men kravet om at alle stemmeberettigede måtte avlegge ed la en demper på den reelle utviklingen. I perioden 1884 til 1891 ligger tallet på innsvorne og stemmeberettigede nordmenn forholdsvis stabilt mellom 100,000 og 130,000. I 1894 er det samlede tallet ca. 166,000, mens det i 1900, etter at allmenn stemmerett har blitt innført for menn i 1898, har steget til ca. 235,500. Det er denne gruppen som har mulighet til å realisere tekstens intensjonalitet gjennom å stemme ved valget, og slik akseptere programmet som en form for garanti eller løfte om fremtidig handling.

Det umiddelbare inntrykket er at økningen i antall stemmeberettigede gjør partiprogrammenes kommisive funksjon mer relevant i løpet av perioden. Særlig gjelder dette 1898 og de påfølgende valgene. Selv om ikke antall stemmerettskvalifiserte økte radikalt mellom 1891 og 1894, representerer også disse årene en økning i det vi kan beskrive som programmenes retoriske publikum. Programmene trykkes fra nå i avisene, samtidig med at partiet driver en

²³³ Se Kaartvedt (1984):117ff

²³⁴ Se Sejerstedt «De nye menn i 90-årenes politikk» i Sejerstedt (2002): 244ff; Se også Fuglum «Det nye næringsliv» i Fuglum (1978) og Danielsen, Rolf (1962) «Samlingspartiet og Unionen» i *Historisk Tidsskrift* Nr. 4/1962

²³⁵ Se Det statistiske Centralbureau *NOS, C. No. 14, 1877*

massiv kampanje for å mobilisere flere potensielle velgere, og andelen *historiske lesere* har trolig økt betraktelig.

Partiet Høyre

På 1890-tallet vokser altså partiet kraftig, samtidig som organisasjonsstrukturen konsolideres og styrkes. Dette gjør både partiprogrammenes gamle funksjon, som *direktiver* til lokale medlemmer, og ikke minst den gamle kommunikasjonssituasjonen, mellom sentralstyre og lokalforening, mindre relevant. Fra 1890-årene kan programmene leses som en måte for et samlet parti å adressere en stadig større gruppe velgere (påtrengende problem²).

I den politiske balansegangen Høyre utførte i 1894, kan programmet ha fungert som en slags felles erklæring. At unionssaken — valgsamarbeidets ankerpunkt — er viet nesten halve programteksten i 1894 (3-7), understreker denne funksjonen til teksten. Men disse endringene i sjangeren som sosial handling er gjeldende også utover dette året. Etter det dramatiske valget i 1894 fortsetter Høyre å styrke partistrukturen. I løpet av 1890-tallet er det mer kommunikasjon mellom sentralstyret og de lokale grunnlovsforeningene, også i form av sterkere økonomiske bånd og mer utveksling av personer.²³⁶ I 1899 etableres representantskapet og finanskomiteen, begge viktige instanser for å styrke forholdet mellom sentralkomiteen og lokalforeningene. Endringene i avsenderrollen i partiprogrammene eksemplifiserer dette tydelig. I 1891 er det *partiledelsen* som er tekstens avsender, i 1894 er denne endret til *Det konservative Landsmøte*, i 1897 til *Det konservative Parti*, og endelig i 1900 til *Høyre*. Den retoriske avsenderen endres altså ettersom den historiske avsenderens rolle i partiet endres. Selv om de historiske personene som fører programmet til pennen er de samme, er deres rolle som *retorisk avsender* endret — de uttaler seg nå på vegne av det samlede høyrepartiet.

IV. Fra sirkulærskriv til valgkampmaterieell

Med utgangspunkt i tekstenes intensjonalitet, deres avsenderfunksjon, modelleser og den historiske konteksten har jeg her forsøkt å gi en beskrivelse av den retoriske situasjonen Høyres programmer inngår i. Analysen har vist at denne situasjonen endres ganske grunnleggende fra midten av 1890-tallet. Dette er som forventet. Programmene endrer da format fra sirkulærskriv til avisnotiser og flygeblader, noe som i seg selv tyder på at den retoriske situasjonen oppfattes forskjellig, eller at *de retoriske vilkårene* endres betraktelig.

²³⁶ Kaartvedt (1984): 210ff

Analysen har vist at både den retoriske avsenderen, det retoriske publikum og situasjonens påtrengende problem — både påtrengende problem¹ og påtrengende problem² — endres i løpet av 1890-tallet: fra instruksjer og partibygging mellom partiledelse og medlemmer i 1884-1891 til politiske erklæringer og velgerappeller mellom parti og velger i 1894-1906. Situasjonen som ligger til grunn for partiene som «typifisert sosial handling» — som en egen sjanger — endres altså ganske omfattende i perioden, i sammenheng med at partiorganisasjonen styrkes og utvides, og at valgkampen på midten av 1890-tallet intensiveres kraftig.

V. DNA 1887-1888

Dominerende talehandling

I likhet med de tidligste programmene fra Høyre, inngår DNAs tidligste programmer i tekster som er distribuert internt i organisasjonen, i dette tilfellet i møtereferater. Analysen av tekstenes materialitet indikerte at DNAs tidligste programmer også hadde mye til felles med de instrumentelle skriftpraksisene, og at de derfor trolig hovedsakelig har fungert som *informasjon om partiets ståsteder*.

Som med Høyres programmer er det her vanskelig å finne noen sikre indikasjoner på hva som har vært tekstenes dominerende talehandlinger. *Iste landsmøte i Arendal* er preget av organisasjonsvedtekter og resolusjoner. Disse fungerer hovedsakelig som direktiver, eventuelt som deklarasjoner: befestning av partiets lover og regler, og instruksjer til hvordan medlemmer og grupper skal opptre innenfor organisasjonen. Selve programteksten, som i dette tilfellet er veldig kort (30-34), er utgjort delvis av nominalfraser (31-32), en setning uten ansvarlig subjekt (33) og en setning med ansvarlig subjekt — «Arbeiderorganisasjonen» (34). *2det landsmøte i Kristiania* er også utformet av nominalfraser (8-10, 12-14) og setninger med styrende verbal, men uten ansvarlig subjekt (11). Selve programpunktene kan i konteksten forstås som *kommisive* språkhandlinger, da de retter seg mot fremtidige handlinger av avsenderen. Teksten har ingen verb som styrer talehandlingene, og punktene utgjør isolert sett veldig lite tekst. Hva som er programmenes dominerende talehandling, er derfor veldig avhengig av kontekstuell vurdering, men det er tydelig at tekstene kan fungere som en form for *kunngjøring og informasjon*.

Avsenderfunksjon

Den mest fremtredende avsenderen i disse programmene er *Arbeidermøtet* eller *landsmøtet*. Denne avsenderfunksjonen er eksplisitt til stede gjennom hele tekstene (1887: 20-21,28, 69,77,79, 1888: 1,20,22). Et interessant punkt ved denne avsenderfunksjonen er at denne tydelig *distanserer seg fra partiledelsen*: «Landsmøtet paalægger hovedbestyrelsen ... » (1888: 22). Avsenderen er heller ikke omgitt av personlige pronomen eller eiendomspronomen. At referat forekommer, er tydelig i setningsinnledninger som «Arbeidermøtet uttaler ...», «Arbeidermøtet vedtar ...», «Møtet paalægger» og «Landsmøtet overdrager». Den dominerende avsenderfunksjonen er slik sett *informerende*.

Modelleser

Den mest fremtredende lesestrategien i de tidligste DNA-programmene er også nært knyttet til tekstens eksplisitte sjangerreferanser. Møtereferat distribueres primært til organisasjonens medlemmer eller andre som møtet angår. I dette tilfellet kan modelleseren derfor kalles *den organiserte arbeideren*, en som berøres av arbeiderpartiets interne lover og vedtekter.

I motsetning til Høyres tidligste programmer bestemmes denne modelleseren i større grad av sosial klasse enn verdier og holdninger. Direkte referanser til klasse eller klassekamp forekommer imidlertid ikke, men «Arbeider» — og «kropsarbeider», «Arbeiderforeninger» m.m. — er veldig sentralt i tekstene. *Iste landsmøtet fra Arendal* har noen verdiladede ord og begreper — som «det nuværende økonomiske systems fordærvselighed» — som vi kan regne med må svare til leserens holdninger og oppfattelser av samfunnet. Totalt sett er teksten preget av mer etos- enn patosappell, moderat modalitet og lite verdiladet språk. Sett opp mot konteksten (1887) kan teksten sies å være enkel i formen, med tydelig disposisjon, korte og høyretunge setninger, lite innskutte leddsetninger osv. I samtiden må dette språket kunne kalles lett tilgjengelig og moderne. Tekstenes *doxa* legger altså tydelig opp til en leser som sympatiserer med, eller også identifiserer seg med, arbeiderklassen. Disse tekstene krever også betraktelig mindre kunnskap enn Høyres tekster fra samme tid. Samtidig krever de kjennskap til, og til en viss grad også holdninger til, saker som «arbeiderbeskyttelseslov med normalarbeidsdag», «nødvendighetsartikler» og «entreprenant- og anbudsvæsenet».

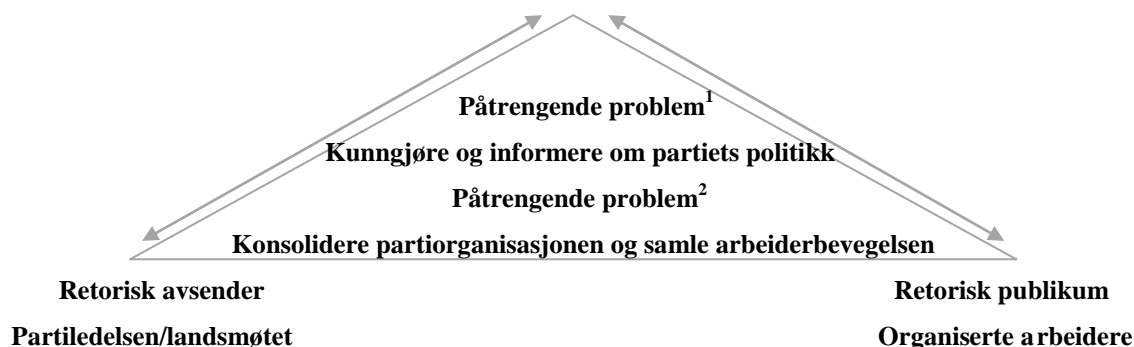
Den retoriske situasjonen

Jeg vil her beskrive det *påtrengende problemet* som *kunngjøring* og *informasjon om partiets politikk*. Partiet er helt nystartet, fortsatt med få medlemmer, og behovet for å kunngjøre og spre kunnskap om de viktigste sakene partiet ønsker å arbeide for, er tydelig til stede.

På tross av referenten som avsenderfunksjon, vil jeg her beskrive *den retoriske avsenderen* som *partiledelsen*. Selv om det tydelig er landsmøtet som står bak programmenes innhold, regner jeg med at det er partiledelsen som har interesse og ansvar for å spre denne informasjonen. Det er altså partiledelsen som tolker situasjonens påtrengende problem som et behov for kunngjøring og informasjon om det gryende partiets standpunkter.

Videre kan *det retoriske publikummet* antas å svare til den historiske leseren, og ha mulighet og vilje til å realisere tekstens intensjonalitet. Fra oppstarten heter det i DNAs vedtekter at «Adgang til at slutte sig til Det forenede norske arbeiderparti har enhver kropsarbeider samt arbeider-, samholds- eller fagforening, der anerkjender partiets program» (§2). Det er denne gruppen som har muligheten til å gi sin tilslutning til partiets vedtekter og sin anerkjennelse til programmet. Denne gruppen svarer også til tekstenes mest fremtredende modelleser. Jeg vil derfor betegne det retoriske publikummet som *organiserte arbeidere*. Tekstens overordnede målsetning synes ikke å være å få leserne til å stemme ved valget, men å få leserne til å akseptere og slutte seg til det nystiftede partiets vedtekter og program. Arbeidere som slutter seg til programmet, har dermed muligheten til å realisere tekstens intensjonalitet som partikonstruerende og – konstituerende.

Modell 6.3. viser hvordan den retoriske situasjonen kan skisseres med utgangspunkt i tekstenes intensjonalitet, forfatterfunksjon og modelleser. Her har jeg også lagt til påtrengende problem² som en perlokusjonær funksjon ved tekstene: *Å konsolidere partiorganisasjonen og samle arbeiderbevegelsen*.



Tabell 6.3. Retorisk situasjon: DNA 1887-1888

Den historiske konteksten: Det tidlige arbeiderpartiet

Dette er en plausibel forståelse av programmenes retoriske situasjon i den aktuelle historiske konteksten. Den nye offentligheten som organisasjonssamfunnet representerte, innebar altså at folk samlet seg i foreninger og organisasjoner. De nye aktørene, som arbeiderne, var ikke først og fremst privatfolk, men organisasjons- eller foreningsmedlemmer i offentligheten. I denne sammenheng har det vært behov for å etablere felles standpunkter, gjerne i form av politiske manifeste og lignende, som kan samle den politiske bevegelsen.

Organiserte arbeidere

De organiserte arbeiderne, som jeg her har kalt situasjonens *retoriske publikum*, var en gruppe som vokste fort på slutten av 1800-tallet. I samtiden er det kanskje en streng avgrensning å si at det retoriske publikummet er de *organiserte* arbeiderne. Med dette mener jeg ikke nødvendigvis bare de som var medlem av, eller betalte kontingent til, en bestemt fagforening, men alle de som hadde en tilhørighet til og følte fellesskap med arbeiderbevegelsen. Ikke minst avhenger dette av hvorvidt de selv identifiserte seg som arbeidere. I *Arbeiderklassen blir til* drøfter Edvard Bull betydningen av «klassebevissthet» i siste halvdel av 1800-tallet.²³⁷ I følge Bull er det denne klassebevisstheten som i stor grad utgjør arbeiderklassen: at de identifiserte seg som en avgrenset sosial klasse, hvis interesser står i motsetning til arbeidskjøpernes interesser. I løpet av 1800-tallet hadde endringer i produksjonsforholdene og de gamle stenderne ført til at stadig flere gjorde lønnsarbeid i industrien og håndverksbransjene. Dette er arbeiderklassens historiske aktører, men klassens bevissthet var også et resultat av deres offentlige rolle: «De ble utsatt for mange slags agitasjon, indoktrinering, påvirkning utenfra, i religiøse, konservative og radikale retninger. Men ut fra

²³⁷ Bull (1985): 241ff

egne erfaringer og egen tankekraft valgte de hva de ville tro på, og hvordan de ville handle».²³⁸ De tidligste programmene fra DNA kan leses som en slik form for agitasjon.

Organiserte arbeidere i 1880-årene kan altså forstås som en heller vid gruppe. Noen var allerede vel organisert i fagforeninger — som trykkeriarbeiderne var under ledelse av Holtermann Knudsen — andre frekventerte ved arbeidersamfunnene, var medlemmer i industrisamfunnenes generelle arbeiderforeninger eller fikk hånd på den sosialistiske litteraturen som begynte å bli spredt på denne tiden. De sentrale er at de har vilje og mulighet til å slutte seg til en politisk bevegelse som er eksklusiv for arbeiderklassen.

Landsarbeidermøtet ble avholdt både i 1880, 1882 og 1885, før stiftelsesmøtet i Arendal i 1887. Dette var de mest engasjerte og ivrige fra byenes arbeidersamfunn. Dette betydde imidlertid ikke at dette var møter mellom arbeidere. Bare 10-15 % av representantene ved disse møtene kan regnes som arbeiderklasse. Resten var alt fra lærere og funksjonærer til kjøpmenn og sakførere. Arbeidersamfunnene hadde blitt en arena for politisk kamp i løpet av 1870-årene, og arbeiderklassen ble neste skjøvet ut av lokalene.²³⁹ Målet med møtet i Arendal var at de «virkelige arbeiderforeninger her i landet slutte seg sammen» (1887: 3). Dette betydde altså at de borgerlige medlemmene i landets arbeidersamfunn ikke var blant målgruppen. *De historiske leserne* av det første landsmøtoreferatet fra Arendal, var trolig medlemmer av Den Socialdemokratiske Forening i Kristiania og Bergen, Arbeidernes Understøttelsesforening i Kristiansand («Støtta», som den ble kalt av arbeiderne), tre fagforeninger i Kristiania (blant disse boktrykkerne) og tre Samholdsforeninger i Arendal (som sprang ut av den store arbeidsledighetsbølgen som rammet Arendalsområdet på midten av 1880-tallet). Det var disse foreningene som først meldte seg inn i partiet — og medlemmene var selvbevisste medlemmer av arbeiderklassen. Selve programpunktene ble også distribuert til flere, ikke minst gjennom Holtermann Knudsens avis (ca. 30 000 lesere i Kristiania), og i tidens agitasjonsånd. Som analysen av tekstenes materialitet indikerte, er arbeiderklassen mer og mer mottakelig for denne typen skriftpraksis mot slutten av 1800-tallet.

Organiserte arbeidere som *retorisk publikum* svarer altså til en gruppe *historiske lesere* som avgrenses av sin sosiale stilling og identitet. Disse historiske aktørene finnes i 1800-tallets

²³⁸ Bull (1985): 244

²³⁹ Bull (1985): 356ff

industri- og håndverksarbeidere som i løpet av siste halvdel av 1800-tallet på et eller annet vis tilknyttet arbeiderbevegelsen.

Partiledelsen/landsmøtet

Den retoriske avsenderen er det lettere å identifisere i en historisk kontekst. Hvis vi ser bort fra referenten, er det her ledelsen av arbeidermøtet det er snakk om. I 1887, og trolig også i 1888, er dette menn som Christian Holtermann Knudsen, Anders Andersen og Carl Jeppesen. Disse må kunne sies å utgjøre kjernen i partiet allerede fra starten. Disse var også de tre første lederne i partiet (samt den heller ukjente skredderen H. Jensen som var formann i 1888, da Holtermann Knudsen var ordfører). Uten at disse er tydelig til stede i teksten, er dette historiske personer som svarer til situasjonens *retoriske avsender*. Som initiativtakere til det nystartede partiet, er det de som har grepet tak i situasjonens påtrengende problem.

Når dette er situasjonens aktører, er også påtrengende problem¹ og påtrengende problem² rimelige. Det nystartede partiet stilte ikke til valg, og medlemmene hadde ikke nødvendigvis stemmerett. At hensikten med programmet er å samle stemmer, er dermed lite trolig. De tidligste programmene til DNA er altså *ikke* knyttet til Stortingsvalgene slik som Høyres programmer er det. I den historiske konteksten er det mer trolig at programmene skal *kunngjøre og informere om det nye partiets politikk* (påtrengende problem¹). Videre kan vi anta at avsenderen med dette har ønsket å *samle arbeiderbevegelsen om det nye partiet* (påtrengende problem²).

For å oppsummere: Den retoriske situasjonen som de tidligste programmene til DNA skriver seg inn i, tyder på at tekstene har fungert som kunngjøring og informasjon om det nystartede arbeiderpartiets standpunkter, mellom partiets kjerne og deres medlemmer. Denne gruppen har i praksis vært liten, og programmene har også hatt potensial til å rette seg mot alle som har en tilknytning til arbeiderbevegelsen — det vil si alle organiserte arbeidere.

VI. DNA 1891-1906

Dominerende talehandling

Analysen så langt har vist at DNAs programmer endres betydelig i 1891. Tekstene har frem til da hatt en tydelig instrumentell funksjon, og inngår i møtereferater fra partiets landsmøter,

men ligner fra 1891 og fremover mer på de argumenterende og pedagogiske skriftbrukspraksisene.

Det er betraktelig mer skrift i programmene etter 1891, og det er lettere å identifisere tekstenes intensjonalitet og dominerende talehandlinger. Først og fremst har disse programmene en tydelig innledning med påstander og erklæringer (konstativer) om samfunnet og partiets politiske standpunkter (1891: 6-14, 1894: 3-11, 1900: 2-10, 1903: 4-9, 1906: 2-9). I likhet med de tidligere programmene er selve programpunktene (1891: 16-43, 1894: 13-40, 1900: 12-38, 1903: 10-24, 1906: 11-47) utgjort delvis av nominalfraser (1891: 16-27,36-42, 1894: 13-24,33-39, 1900: 12-23,32-37, 1903: 10-11,13-15,18-22,24, 1906: 11-34,36,38-47), delvis av setninger uten styrende subjekt (1891: 28-35,43, 1894: 25-32,40, 1900: 24-31,38, 1903: 12,16,23, 1906: 35,37) og med «staten» som styrende subjekt (1903: 17). Det kommer tydelig frem i teksten at punktene skal forstås i forlengelse av sitatene «Partiet kjemper derfor i øjeblikket for:» (1894, 1900, 1906), «Følgende Program vedtoges:» (1891) eller «Som nærmest liggende Opgaver for Lovgivningsmagten vil Landsmødet pege paa:» (1903). På grunnlag av dette er det nærliggende å lese programmene som *kvalifiserende* talehandlinger — som politiske erklæringer, av typen «Dette står partiet for!».

Alternativt kan programmene også leses som politiske krav (direktiv). Innledningen gir en vurdering av samfunnsforholdene, mens selve programpunktene tilbyr en løsning eller et krav på grunnlag av denne vurderingen. I denne sammenheng kan tekstene leses som direktiv talehandling: «Vi krever!» Med andre ord som et *politisk manifest*.

Avsenderfunksjon

I likhet med Høyres programmer, endrer DNAs programmer avsender fra partiledelsen til selve partiet samtidig med at programmene går over til et nytt format. Fra og med 1891 er det «Arbeiderpartiet» som er den tydelige avsenderen av programmene. Dette kommer tydelig frem i overskrift/tittel og i selve programteksten: «Det norske arbeiderparti tilstræber ...», «I erkjendelse herav erklærer Det norske arbeiderparti sig ...». Denne avsenderfunksjonen forutsettes ofte å snakke på vegne av arbeiderklassen, med tydelige referanser til «arbeiderklassens befrielse» og «arbeidernes interesser», og alltid på vegne av partiet. Avsenderfunksjonen kan også sies å være noe distansert. Det er ikke bruk av personlige pronomen i programmene, men alltid «partiet», «arbeiderpartiet» eller «Det norske arbeiderparti».

Modelleseren

I sammenheng med tekstenes topikk innebærer programmenes *doxa* en forståelse av politikken som sosial sfære, hvor klasseinteresser og sosiale forhold spiller en dominerende rolle. Programmenes *doxa* innebærer også en rekke verdier og holdninger til den kapitalistiske økonomien, arbeiderklassens sosiale og demokratiske forhold og arbeidsforhold. Særlig innledningene rommer et svært markant samfunnssyn, og kan enkelt beskrives som sosialistisk propaganda eller agitasjon. Uttrykk som «arbeiderklassens befrielse» (1891: 7, 1894: 4, 1900: 3, 1903: 4, 1906: 3), «klassebevisste arbeidere» (1891: 12, 1894: 9, 1900: 8), «arbeidernes sammenslutning og solidaritet» (1891: 16, 1894: 13, 1900: 12, 1906: 11) m.m. legger opp til en modelleser som identifiserer seg med den internasjonale, organiserte arbeiderbevegelsen og dens politiske prosjekt.

For å dvele litt ved tekstenes innledning, kan man også peke på høy modalitet, lite garderinger og mye bruk av patosappell. Mottakeren antas å besitte de samme verdier, og det er lite eller ingen spor av noen kritisk modelleser i tekstene. Modelleserne har også kunnskap om særlig arbeiderklassens kår og sosiale forhold. Tilstanden til «arbeiderboliger», «arbeidsplasser» og «arbeiderbeskyttelseslovgivning» antas leseren å kjenne til og vurdere på samme måte som avsenderen. Generelt sett forutsetter tekstenes lesestrategi både kjennskap og holdninger til forhold i arbeidslivet — hva som tidligere har blitt omtalt som et «arbeiderperspektiv».

Den retoriske situasjonen

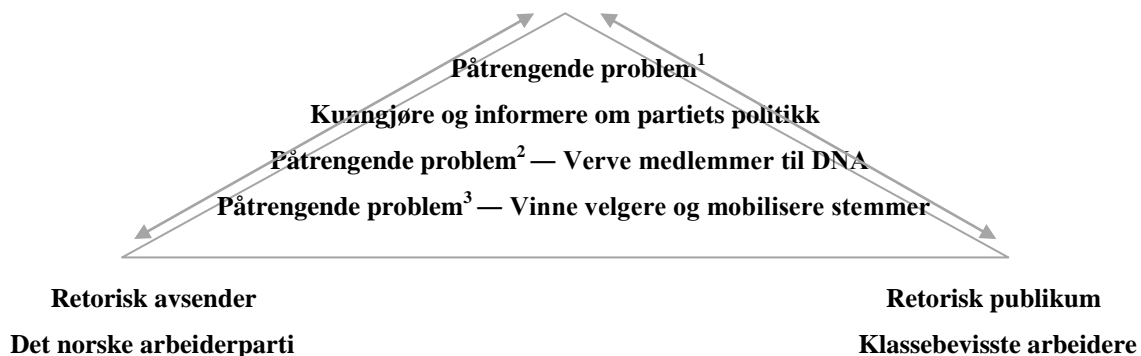
Det påtrengende problemet som DNAs programmer 1891-1906 svarer på, vil jeg også her, på bakgrunn av tekstenes dominerende talehandlinger, beskrive som *å kunngjøre og informere om partiets politiske standpunkter* (påtrengende problem¹). I situasjonen kan tekstene også antas å ha mer indirekte (perlokusjonær) funksjoner: *Å verve medlemmer eller mobilisere stemmer til partiet* (påtrengende problem²) — noe publikum gjør ved å stilles seg bak programmene som politisk manifest.

På grunnlag av tekstens avsenderfunksjon vil jeg her beskrive den *retoriske avsenderen* som *Det norske arbeiderparti*. Det er denne rollen som motiverer den historiske avsenderen til å tolke og respondere på situasjonens påtrengende problem.

Videre kan *det retoriske publikummet* antas å svare til historiske lesere, og ha mulighet og evne til å avhjelpe situasjonens påtrengende problem. Her vil jeg beskrive *det retoriske publikummet* som *klassebevisste arbeidere*. Historiske lesere som passer innen denne

kategoriene antas også å svare til tekstenes dominerende modeller: De har kjennskap og holdninger til arbeiderklassens arbeidsdag, sosiale forhold og demokratiske rettigheter. De er også mer tilbøyelige til å ha sosialistiske verdier. Klassebevisste arbeidere kan stille seg bak programmet — realisere tekstens intesjonalitet — ved å verve seg i partibevegelsen eller stemme på programmet ved valget.

Modell 6.4. viser hvordan den retoriske situasjonen som er til stede i selve tekstene, kan se ut. Som denne enkle modellen viser, er det koherens mellom situasjonens forskjellige elementer. At partiledelsen handler på grunnlag av et behov for *informasjon og instruksjoner i partiorganisasjonen i valgsammenheng* (påtrengende problem¹), og at de gjennom dette vil *verve medlemmer* (påtrengende problem²) og *vinne stemmer til partiet* (påtrengende problem³), er på ingen måte usannsynlig. Dette er også påtrengende problem som det retoriske publikummet gjennom sin stilling kan løse, og en situasjon som er tilbakevendende, ved at det påtrengende problem(ene) er konstant eller oppstår hver gang det er valgkamp.



Tabell 6.4. Retorisk situasjon: DNA 1891-1906

Den historiske konteksten: Partiorganisasjonen vokser

I likhet med Høyres programmer er aktørene her endret fra partiledelse og partimedlemmer til parti og velger. Den generelle utviklingen har altså likhetstrekk, men i den historiske konteksten artet dette seg ganske forskjellig. Ikke minst fordi Høyre og DNA i perioden var svært ulike organisasjoner.

DNA var ikke aktuelle ved valgene på 1890-tallet slik Høyre var det, men de var heller ikke stillestående. Det partiet som ble startet i 1887 hadde ikke vokst noe nevneverdig de første

årene. Arbeiderne i Arendal var godt organisert etter nedgangstiden på 1880-tallet, men denne velorganiserte gruppen var i oppløsning ettersom nedgangstidene vedvarte og flere og flere arbeidere emigrerte til Amerika. DNA etablerte seg derimot kraftigere i Kristiania-området, og i den grad partiet vokste, var det hovedsakelig som politisk organisasjon for det økende antallet fagforeninger i hovedstadsområdet.

Gjennombruddet kommer nærmere 1890-årene. På slutten av 1880-årene var det gjennomført en rekke større streiker — som også resulterte i solidaritetsaksjoner fra andre bransjer og foreninger — og behovet for en strengere organisering av arbeiderbevegelsen viste seg. I denne perioden etableres også mange av de store fagforeningene, som Jern og Metall (1891) og Norsk Arbeidsmannsforbund (først Det norske Vei- og Jernbanearbeiderforbund (1895)), og flere paraplyorganisasjoner og landssammenslutninger. I 1890 blir De centraliserede Fag- og Arbeiderforeninger stiftet, i tillegg til Fagforeningernes Sentralkomité (1883), og i 1899 opprettes Arbeidernes Faglige landsorganisasjon (LO). Fortsatt var det håndverkerne, og ikke industriarbeiderne, som utgjorde kjernen i arbeiderbevegelsen, og det var også disse foreningene som var representert i landssammenslutningene, deriblant DNA.

Klassebevisste arbeidere

I sammenheng med at arbeiderbevegelsen vokser, vokser også andelen klassebevisste arbeidere. I løpet av perioden skulle de også bli en reell politisk maktfaktor — noe som har stor påvirkning på bevegelsens formål.

Som nevnt øker velgermassen kraftig i løpet av perioden. Dette skulle få særlig stor betydning for arbeiderklassen. På 1870-tallet var ca. 7000 stemmeberettigede (5 %) klassifisert som «arbeiderklasse».²⁴⁰ Lønnsarbeiderne var de store vinnerne etter valgreformene i 1884 (stemmerett ble satt etter en minsteinntekt) og antallet arbeidere med stemmerett økte i løpet av 1880-tallet (11 % i bygdene, 28 % i byene). I 1898 fikk endelig alle voksne menn stemmerett. Veien mot formell politisk makt stod da åpen for arbeiderklassen. DNA fikk også sin første stortingsplass ikke lenge etter. Veien dit var imidlertid en prosess — noe som også reflekteres i programmenes bruksområde.

Edvard Bull beskriver landsarbeidermøtet i Hamar i 1888 som et vendepunkt i politiseringen av arbeiderbevegelsen:

²⁴⁰ Det statistiske Centralbureau NOS, C. No. 14, 1877

Det var ikke lenger bare tale om å *ønske* alminnelig stemmerett for menn, nå gjaldt det å stille krav og øve hardt press mot Venstre. Arbeiderne burde overalt organisere seg som «et politisk parti der stod ferdig til å opptre på egen hånd», sa Oluf Johansen. Bare i *de* valgkretser hvor Venstre programfestet alminnelig stemmerett, skulle arbeiderne «selvfølgelig» gå sammen med Venstre. ... Siden en god del av arbeiderklassen i byer og industristrøk hadde fått stemmerett i 1884, måtte trusselen om å opptre på egen hånd ved valg bli tatt alvorlig.²⁴¹

I denne sammenheng er påtrengende problem² relevant. Ved å slutte seg til organisasjonen, kan *det retoriske publikummet* gi sin tilslutning til manifestet, og dermed «stille krav til Venstre». Ved det samme møte stilte arbeiderne også opp 8-timers dag, forbud mot barnarbeid og ekspropriasjon av jord som krav til neste valg — punkter som også kom med på DNAs programmer fra 1891 (se topikken). Samtidig utarbeidet arbeidernes fellesstyre og styret i DNA et felles politisk manifest: *Til Norges arbeidere!* Denne teksten har mange likhetstrekk med *Manifest! Et alvorsord til norske arbeidere fra repræsentanterne ved det norske Arbeiderpartiets 5.aarsmøte!*²⁴² Tekstene har en klar målsetning: Å få arbeidere med stemmerett til å registrere seg og stemme på grunnlag av DNAs program.

Det er det, det gjelder, derfor føler vi det som en pligt i de arbeideres navn, vi repræsenterer, at stille en indtrængende appel til eder: Gjør eder stemmeberettiget enhver, som har betingelser, møt frem, naar valgdagen kommer, og stem paa de mænd, som vil almindelig stemmeret.

De sociale spørsmåls løsning maa bli arbeidernes verk, derfor tilroper vi enhver stemmeberettiget norsk arbeider i de utestængtes, i de undertryktes, i de ulykkeliges navn: Gjør din pligt!²⁴³

Fra ca. 1890 retter DNA seg tydeligere mot selve valgene, men fortsatt er det heller urealistisk at partiet skal spille noen selvstendig, betydelig rolle i valget. Allerede ved stiftelsen i 1887 er det nedfelt i partiets lover «Ved alle valg saavel til storting som kommunebestyrelse kun stemme paa kandidater, som vil virke for gjennomførelse av arbeiderpartiets program» (§ 1c). Dette var å anse som et krav til de venstremenn som i valgsamarbeid gav sin tilslutning til arbeidernes interesser. Fra landsarbeidermøtet i Hamar er det derimot også tydelige signaler om at arbeiderne bør stille egne representanter:

For øvrig oppfordres alle arbeidere å melde seg ut av de lokale venstreforeninger og — såfremt ikke Norges Venstreforening i første landsvenstremøte oppsetter alminnelig stemmerett som *partiets* første valgprogramsak — da å handle som parti og oppstille egne kandidater i alle valgkretser.²⁴⁴

²⁴¹ Bull (1985): 477

²⁴² Se *Vi Vil!*

²⁴³ *Manifest! Et alvorsord til norske arbeidere fra repræsentanterne ved det norske Arbeiderpartiets 5.aarsmøte!*

I 1894 vedtar DNA at de vil stille egne valglister i de distrikter det er mulig. Men det er ikke før alminnelig stemmerett ble innført at det var realistisk å oppnå noen egen arbeiderrepresentasjon. Når stemmerett er en realitet for alle arbeiderne, og DNA stiller egne lister i langt større grad, innebærer dette at *den retoriske situasjonen* — nå med «partiet» som retorisk avsender — knyttes nærmere til selve valget. Nå er det *et påtrengende problem* å kommunisere sin politikk for å mobilisere velgere til valg (påtrengende problem³). Programmet fra 1903 tilbyr her et tydelig eksempel. Ikke minst fordi programmet trykkes sammen med en innføring i stemmerett (se materialiteten). At den retoriske situasjonen har endret seg, kommer også frem i programmets innledning:

Arbeiderklassens Frigjørelse og Reisning, kan kun gaa til Valg paa sit eget Partiprogram og kan i taktisk henseende intet foretage, som kan være skikket til at forklutre Arbeidernes Sammenslutning og Solidaritet (1903: 4)

Programmet presiserer videre at:

[Landsmøtet ikke vil] modsætte sig Valgsamarbeide med Venstre, naar dette tilbydes; dette dog kun paa Betingelse, at derved nogen for for Arbeiderklassen sandsynlig politisk eller socialøkonomisk Fordel kan paavises, at vore Partiafdelinger paa vedkommende Steder betinges fuld Raadighed over sit eget Valgprogram og faar Repræsentation i Forhold til sit Stemmatal, hvorfor Partistyret paa Forhaand maa sanktionere enhver Aftale om mulig Valgsamarbeide (7-8)

Det er tydelig at programmene brukes på en annen måte: Mens de tidligere var punkter på et landsmøtereftrat, er de nå tekster som har en direkte funksjon i politisk sammenheng. De skal vinne velgere og mobilisere stemmer for DNA. *Det retoriske publikummet* i situasjonen er kanskje de samme *historiske leserne*, men de har nå, som følge av sin nyervervede stemmerett, mulighet og evne til å avhjelpe det nye påtrengende problem³ som oppstår når DNA stiller egne lister i stadig flere valgkretser. Inntil da er de begrenset til å slutte seg programmene som politiske manifeste ved å melde seg inn i organisasjonen (påtrengende problem²).

Det norske arbeiderparti

Den historiske avsenderen som stod for selve utformingen av programmet var trolig den samme kretsen som hadde skrevet de første partiprogrammene. Partihistorien forteller om en heller liten krets — med Holtermann Knudsen, Jeppesen, Meyer, Nissen m.fl. — som var

²⁴⁴ Fra landsarbeidermøtet på Hamar i 1888, sitert i Bull (1985): 478f

partiets ledelse og elite. Dette er trolig personene som har ført pennen når programtekstene ble formulert. Den sosialistiske, eller sosialdemokratiske,²⁴⁵ tonen i programmenes innledning skal ha blitt innført som en taktisk vurdering etter anmodning fra Sophus Phil og Bergens Socialistiske Arbeiderforening.²⁴⁶ Her finnes det også tydelige intertekstuelle referanser til tidligere programmer fra Den Socialdemokratiske forening:

Arbeidet er Kilden til al Rigdom og Kultur, og derfor bør hele Udbyttet tilfalde dem som arbeider.

I det nuværende Samfund er Arbeidsmidlerne Kapitalisternes Monopol. Afhængigheden fra Arbeiderklassens Side ligeovenfor dem som har tilegnet sig Udbyttet af Aartuseners Arbeide er Aarsagen til Nøden og Elendigheden, som bestandig tynger paa Arbeiderstanden, Samfundets nyttigste Medlemmer.²⁴⁷

Trolig har dette blitt formulert av Holtermann Knudsen og hans nærmeste samarbeidspartnere. Det interessante i dette tilfellet er imidlertid ikke hvilke historiske personer som stod bak programformuleringene, men den rollen de inntar som *retorisk avsendere* i situasjonen. Som analysen har vist, endres denne fra partiledelsen til parti. Dette må ses i sammenheng med at nye påtrengende problem — eller snarere muligheter — oppstår. Det er tydelig at DNAs programmer fra siste halvdel av denne perioden også utfyller en funksjon i forbindelse med valgene (påtrengende problem³), ettersom de blir et *konstituert politisk parti med mulighet for demokratisk representasjon*.

VII. Fra møtereferrat til politisk manifest

Med utgangspunkt i tekstenes intensjonalitet, deres avsenderfunksjon, modelleser og den historiske konteksten har jeg her forsøkt å gi en beskrivelse av den retoriske situasjonen DNAs programmer inngår i. Analysen har vist at denne situasjonen endres gradvis fra 1891 og fremover. Programmene endrer format fra interne møtereferrerater til pamfletter, noe som i seg selv tyder på at den retoriske situasjonen oppfattes forskjellig, eller at *de retoriske vilkårene* endres betraktelig. Analysen har vist at både den retoriske avsenderen, det retoriske publikum og situasjonens påtrengende problem endres i løpet av perioden: fra informasjon og partibygging mellom partiledelse og medlemmer i 1887-1888, til politiske manifeste arbeiderklassen kan slutte seg til, og endelig velgerappeller mellom parti og velger ettersom stemmeretten utvides. I likhet med Høyres programmer i samme periode, endres situasjonen

²⁴⁵ Når jeg her har kalt det ideologiske grunnlaget «sosialistisk» er det i moderne betydning. I samtiden var det heller «socialdemokratisk» som beskrev den radikale arbeiderideologien.

²⁴⁶ Dette poenget er hentet fra Bull (1985): 401

²⁴⁷ Programmet for Den Socialdemokratiske Forening 1885

som ligger til grunn for partiene som «typifisert sosial handling» — som en egen sjanger — ganske omfattende i perioden. Dette er sammenfallende med at partiprogrammene etableres som egen sjanger i denne perioden.

VIII. Diakrone trekk — kommunikativ og strategisk handling

For å beskrive den diakrone utviklingen i de retoriske situasjonene som etablerer partiprogrammene som sosial handling, vil jeg se dem i lyset av Jürgen Habermas' kommunikative handlingsteori. For å fokusere på de elementene som har direkte følger for denne analysen, vil jeg her konsentrere meg om Habermas' utvikling av talehandlingsteorien i sin kommunikasjonsorienterte samfunnsteori, og den påfølgende spaltningen av språklig samhandling i *kommunikativ og strategisk handling*.²⁴⁸

Kommunikativ handling vil si «å handle for å oppnå eller på grunnlag av en allerede oppnådd gjensidig enighet med andre aktører om hva som skal være målet for handlingen».²⁴⁹ Dette innebærer at aktørene i *felleskap* forsøker å avstemme sin forståelseshorisont og sin situasjonsforståelse for at kommunikasjonen skal være vellykket. Dette forutsetter igjen at man gjensidig aksepterer et sett gyldighetskrav — objektiv sannhet, normativ riktighet og subjektiv sannferdighet — som implisitt føyes til de relevante ytringene. Disse gyldighetskravene ligger til grunn for talehandlingenes illokusjonære kraft. Aktørene vil ikke bare forholde seg til disse gyldighetskravene, men også handle i overbevisning om at andre følger dem. Rasjonalitetsbegrepet utvides da fra å omfatte *effektiv* tilpasning av handlinger som midler til et kjent mål i forhold til faktiske saksforhold (*objektiv gyldighet*), til også å omfatte *moralsk* tilpasning av handlinger i forhold til samfunnets verdier og normative imperativer (*sosial gyldighet*) og *etisk* tilpasning av handlinger som sannferdige og autentiske i forhold til en indre opplevelse (*subjektiv gyldighet*). I henhold til Habermas' *formalpragmatikk* — som først og fremst innebærer en slik begrepsbefestning av verbale ytringers implisitte elementer — forplikter aktørene seg rasjonelt til *både* objektiv sannhet, normativ riktighet og subjektiv sannferdighet for at utsagnene og meningsinnholdet skal tas på alvor og fungere handlingskoordinerende. Ved dette vil Habermas vise at «menneskelig kommunikasjon er et medium som har en rasjonelt forpliktende karakter, og dermed evne til å fungere handlingskoordinerende, det vil si at aktørers handling i ulike situasjoner vil avhenge

²⁴⁸ De norske uttrykkene er hentet fra Eriksen og Weigård (1999). Alternativt bruker Are Eriksen begrepene *forståelsesorientert handling* og *resultatrettet handling* i sin oversettelse: Habermas, Jürgen (1999) *Kraften i de bedre argumenter*, Gyldendal forlag, Oslo

²⁴⁹ Eriksen og Weigård (1999): 76

av gyldigheten i andre aktørers utsagn». ²⁵⁰ *Kommunikativ handling* kan følgelig beskrives som handling hvor aktørene betingelsesløst følger illokusjonære mål. ²⁵¹ Denne dimensjonen av språklig samhandling er altså genuint *konsensus-* og *forståelsesorientert* ved at aktørene i fellesskap avgrensner pretensjonene og opptrer forpliktende i forhold til samhandlingen, uten egne agendaer eller skjulte baktanker som kommunikasjonens *egentlige* mål.

Strategisk handling er da den dimensjonen av språklig samhandling som kan beskrives som *resultatrettet handling*. Aktørenes forståelse og gjensidig forpliktelse til talehandlingenes illokusjonære mål er her å anse som et middel mot et bakenforliggende *perlokusjonært mål*. Strategisk handling er dermed primært å betrakte som *formålsrasjonell* handling. Den kommunikative rasjonaliteten basert på talehandlingenes gyldighetskriterier som er skissert ovenfor, har her bare en funksjonell betydning. Med andre ord kan den strategiske handlingen beskrives som handling hvor kommunikasjonens vellykkethet ikke skyldes preg ved kommunikasjonen i seg selv, men hvorvidt den viste seg effektiv for å oppnå et mål i den objektive verden.

Habermas kan da gi følgende beskrivelser av forholdet mellom kommunikativ og strategisk handling:

Samhandlingstypene skiller seg først og fremst fra hverandre med hensyn til mekanismen for handlingskoordinering, fremfor alt ut fra hvorvidt det naturlige språket kun brukes som medium for overføring av informasjon eller også som kilde til sosial integrasjon. ²⁵²

[...]

Kommunikativ handling skiller seg altså fra strategisk handling ved at en vellykket handlingskoordinering ikke baseres på individuelle handlingsplaners formålsrasjonalitet, men på forståelsesinnsatsenes rasjonelt motiverende kraft; altså på en rasjonalitet som manifesterer seg gjennom betingelsene for kommunikativ oppnådd enighet. ²⁵³

Dette skillet faller i hovedtrekk sammen med skillet mellom illokusjonære og perlokusjonære handlinger. «Vellykket handlingskoordinering» er for den kommunikative handlingens vedkommende basert på oppnåelse av gyldighetskriteriene for illokusjonære talehandling, mens det for den strategiske handlingens vedkommende er basert på individuelle perlokusjonære måls gjennomføringsevne, og dermed på formålsrasjonalitet.

²⁵⁰ Eriksen og Weigård (1999): 15

²⁵¹ Habermas (1999): 143

²⁵² Habermas (1999): 142

²⁵³ Habermas (1999): 143

Det er imidlertid grunn til å problematisere dette skillet. Inndelingen, slik den er skissert her, legger opp til en forståelse av kommunikatív handling som vanskelig lar seg forene med resultatorientert samhandling i faktisk møte mellom mennesker. Ikke minst legger kravet om sosial eller normativ gyldighet opp til en konsensus på bekostning av positiv dissens. Her vil jeg derfor betrakte denne dikotomien som en spaltning av språklig samhandling i to *idealisererte ytterpunkter*, hvorpå konkrete ytringen kan beskrives ut fra en gradinndeling av disse ytterpunktene. Dette betyr at tekstene komparativt kan beskrives som mer kommunikatív eller mer strategisk innrettet etter visse kjennetegn. Den kommunikative polen kjennetegnes da av at avsenderen ikke handler på bakgrunn av egosentriske mål, av at mottakeren får en forpliktende rolle i kommunikasjonen og av at aktørene er innrettet mot konsensus og innbyrdes forståelse. Den strategiske polen kjennetegnes hovedsakelig av at avsenderen har et spesielt mål med kommunikasjonen, av at mottakerne gjøres til instrumenter for avsenderens egen handlingsfremgang, og av at språket i denne sammenheng også kan brukes taktisk.²⁵⁴

Fordelene med dette perspektivet er at det fremhever hvor nært knyttet tekster er til institusjonell og sosial praksis, og at det legger opp til en beskrivelse av slik praksis gjennom tekstanalyse. Når målet er historieskrivning, kan perspektivet være en forklaringsmodell for generelle utviklingstrekk. I denne sammenheng kan skillet være en nyttig markering av mobiliserende propaganda og innsiktsorientert debatt.

Partiprogrammene — fra kommunikatív til strategisk handling

Med utgangspunkt i de påtrengende problemene¹⁻³, som her er beskrevet etter tekstenes intensjonalitet og den historiske konteksten, vil jeg her hevde at partiprogrammene i perioden 1884-1906 gjennomgår et skifte fra kommunikatív til mer strategisk innrettet handling.

De tidligste partiprogrammene skriver seg inn i en retorisk situasjon mellom partiledelse og partimedlemmer, hvor hensikten er å instruere og/eller informere om partiets politikk (påtrengende problem¹), med mulighet for å konsolidere og styrke partiorganisasjon (påtrengende problem²). Den retoriske situasjonen oppheves her gjennom *kommunikativ konsensusbasert måloppnåelse*. De påtrengende problemene løses gjennom *enighet* mellom aktørene. Det er ikke dermed sagt at situasjonen ikke kan romme et skjevt maktforhold mellom aktørene, men at kommunikasjonen hovedsakelig er innrettet mot illokusjonære mål — påtrengende problem¹. Hvis aktørene i situasjonen svarer til påtrengende problem¹, vil

²⁵⁴ Formuleringen er lånt av Josephson (1996): 41

påtrengende problem² nødvendigvis følge: Felles forståelse av partiets politiske standpunkter vil styrke organisasjonen.

De senere partiprogrammene skriver seg derimot inn i en retorisk situasjon mellom parti og velger, hvor hensikten er å kunngjøre og informere om partiets politikk (påtrengende problem¹), for gjennom dette å vinne medlemmer eller velgere til partiet (påtrengende problem²⁺³). Den retoriske situasjonen oppheves her gjennom *strategisk handlingsbasert måloppnåelse*. De påtrengende problemene avhenger av *forståelse* mellom aktørene, men er i hovedsak innrettet mot perlokusjonære mål — at mottakeren som følge av kommunikasjonen skal gi sin tilslutning til programmene som politiske manifeste eller gi sin stemme til partiet ved valget. Den illokusjonære måloppnåelsen — påtrengende problem¹ — er her å betrakte som et middel for å oppnå den perlokusjonære funksjonen — påtrengende problem².

Det kan argumenteres for at DNAs programmer inntil århundreskiftet ikke har noen videre strategisk funksjon. At partiprogrammene potensielt kan bidra til verving til partiet, kan også kalles et forsøk på å etablere enighet og konsensus mellom aktørene. Da arbeiderklassen også får stemmerett, og DNA stiller til valg i flest mulig valgkretser, er den strategiske funksjonen likevel til stede. Den generelle utviklingen er altså fortsatt tydelig: I løpet av perioden 1884-1906 endres partiprogrammene fra kommunikativ konsensusbasert samhandling til strategisk samhandling.

Dette stemmer også overens med de andre analyseleddene. At programmene endres fra organisasjonsinterne til massedistribuerte tekster — at den *romlig/mellompersonlige* og *handlingsbaserte distansering* øker — og at topikken etableres som innholdsmessige sjangernormer — at politikken som *sosial sfære* utvides og forsterkes — legger også opp til en offentlighet som i større grad er preget av strategisk og målbevisst handling.

IX. Oppsummering — Programmenes retoriske situasjon

Dette analysekapittelet har beskrevet programmene som situasjonell kommunikasjon med utgangspunkt i en beskrivelse av *den retoriske situasjonen*. Analysen har fokusert på forholdet mellom aktørene i situasjonen og på partiprogrammenes funksjon, med bakgrunn i tekstene selv og den historiske konteksten.

Generelt sett kan man også i denne analysen påpeke et brudd i løpet av 1890-årene. De tidligste programmene skrives inn i en skriftpraksis mellom partiledelse og partimedlemmer,

hvor målet er å informere og instruere om partiets politiske standpunkter. Høyres programtekster har her en tydeligere instruerende funksjon, mens DNAs programmer trolig har fungert mer som en kunngjøring av informasjon om politiske standpunkter. Begge partiene retter seg mot lesere som har en tilknytning til organisasjonen, enten som medlemmer i en rekke konservative foreninger, eller som «medlemmer» i arbeiderbevegelsen. Sett i lys av den historiske konteksten har trolig Høyres programmer fungert som instruksjoner fra sentraladministrasjonen til forskjellige lokallag, om hvilke punkter de skal agitere for i valgkampen. DNAs programmer, som ikke er direkte knyttet til valget, fungerte heller som samlende politiske manifeste, som kjernen i den politiske bevegelsen ønsket at flest mulig arbeidere skulle stille seg bak.

Fra 1891-1894 endres både aktørene i kommunikasjonssituasjonen og programmene funksjon. Tekstene skriver seg nå inn i en skriftpraksis mellom parti og velger, hvor det endelige målet er å mobilisere velgere til stortingsvalget. Sjangeren norske partiprogrammer oppstår nå som en gjenkjennelig historisk sjanger. Denne overgangen er særlig tydelig i Høyres programmer. Valgkampene i 1894 og 1897 var særs aggressive og intense fra Høyres side, noe som medførte store endringer i partiorganisasjonen og i den retoriske praksisen. Fra og med 1894 er det tydelig at Høyres partiprogrammer brukes i valgkampøyemed, som politiske standpunkter den borgerlige koalisjonen stiller seg bak. DNAs programmer endrer også funksjon i denne perioden, men i sammenheng med den historiske konteksten, foregår denne endringen mer gradvis. Innen 1906, da DNA er et parti som sikter mot stortingsrepresentasjon, er det tydelig at også disse programmene skal mobilisere velgere til partiet. Samtidig er det relevant å si at særlig DNAs programmer har hatt en samlende funksjon i arbeiderbevegelsen. Programmene er kanskje først og fremst politiske erklæringer som leseren inviteres til å gi sin tilslutning til, og gjennom dette bli med i den politiske bevegelsen.

Med utgangspunkt i Habermas' kommunikative handlingsteori har jeg beskrevet dette forløpet som en utvikling fra kommunikativ til strategisk handling. Til den grad innsikter fra partiprogrammene som sjanger viser en tendens i den generelle skriftkulturen, tyder dette på at partienes retoriske praksis blir mer formålsrettet og taktisk i perioden. Ettersom partiorganisasjonene vokser og blir mer strukturert, og ettersom valgkampene blir mer offentlige, med flere velgere og flere kanaler for politisk kommunikasjon, endres den politiske retorikken: fra konsensusorientert kommunikasjon innrettet mot overtalelse til mer strategisk

og taktisk kommunikasjon innrettet mot mobilisering — en overgang fra deliberasjon til agitasjon.

Erfaringer fra analysen

Partiprogrammene 1884-1906 — En sakprosasjanger blir til

I dette kapittelet vil jeg samle noen av de sentrale innsiktene fra tekstanalysen. Jeg vil også presentere en definisjon av sjangeren norske partiprogrammer anno 1906. Denne definisjonen kan tydeliggjøre endringene i sjangeren i perioden, og peker også helt klart frem til sjangtrekkene for partiprogrammer i moderne tid. Videre vil jeg komme med noen refleksjoner over hvilke konsekvenser en teksthistorisk analyse av partiprogrammene kan ha.

I. Definisjon av sjangeren norske partiprogrammer

På grunnlag av tekstanalysen vil jeg foreslå følgende definisjon av sjangeren norske partiprogrammer anno 1906:

Punktvis oppstilte erklæringer fra et konstituert politisk parti om dets standpunkter på bestemte politiske områder, som er gjort offentlig kjent med den hensikt å mobilisere tilslutning til standpunktene gjennom demokratisk valg.

Denne definisjonen kan tilby et nyttig perspektiv på sjangeren også i dag.²⁵⁵ Definisjonen tar utgangspunkt i noen konstituerende trekk ved sjangeren som helst ikke bør fravikes. Det er her altså snakk om *kvalifiseringsnormer* for sjangeren norske partiprogrammer. For det første er den typografiske organiseringen i punkter et klart sjangertrekk som er til stede i alle partiprogrammer både før og etter 1906. For det andre rommer definisjonen en avgrensning av programmenes avsender: «et konstituert politisk parti». Dette innebærer at avsenderen må være en organisasjon — ikke en enkeltperson eller en stat — og at denne organisasjonens formål er politisk representasjon etter gjeldende demokratiske rammer. Definisjonen gir også en svært vid bestemmelse av normer som kvalifiserer sjangerens tematiske og mediale krav. Formuleringen «bestemte politiske områder» er ment å skulle reflektere den til en hver tid gjeldende forståelse av hva som er innenfor politikken som samfunnsfære. Lignende skal formuleringen «gjort offentlig kjent» reflektere foranderlighet både i offentligheten og i tekstkultur: hvordan og til hvilken grad en tekst er «offentlig» vil variere med tid og sted. Videre rommer definisjonen både illokusjonære og perlikusjonære mål: «erklæringer» som

²⁵⁵ Se blant annet Vatnøy, Eirik (2009) *Politikk og Retorikk*, Civitanotat Nr.11/2009; og Tvedten, Hilde Marie (2010) *Partiprogrammet som flerstemmig tekst — En retorisk genreanalyse av Arbeiderpartiets partiprogram 2009-2013 på bakgrunn av forslag som kom inn til programmet*, MA-oppgave, ILN, Universitetet i Oslo

skal «vinne tilslutning til standpunktene gjennom demokratisk valg». Dette innebærer et krav til avsenderens sannferdighet, og innforståttighet med dennes strategiske intensjon.

Denne definisjonen fanger imidlertid ikke alle de mulige bruksområdene og funksjonene partiprogrammene har hatt gjennom tiden. Analysen har vist at programmene kan ha flere funksjoner: Blant annet kan de ha en organisasjonsbyggende funksjon; de kan virke samlende innenfor en bredere politisk koalisjon; de brukes som grunnlag for politisk diskusjon og debatt m.m. Som sakprosattekster har partiprogrammene mange potensielle bruksområder, og det er umulig å fange alle disse i en enkelt definisjon.

Tekstanalysen har tatt for seg et utvalg av de tidligste tekstene som kan kategoriseres innenfor sjangeren norske partiprogrammer. Analysen har vist at sjangeren i sine tidligste år ikke svarer til den definisjonen som er foreslått ovenfor, men at denne forståelsen av sjangeren kommer til i løpet av perioden. Oppgaven har altså vært en analyse av *hvordan en sakprosasjanger blir til*.

Målet med dette konklusjonskapittelet er å oppsummere de viktigste erfaringene fra analysen, og se dem i forhold til de problemstillingene som presenteres i begynnelsen av denne oppgaven: sjangerens etablering og dens forhold til den partipolitiske tekstkulturen.

II. Gjensyn med problemstilling 1

Hvordan oppstår og utvikles sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884-1906?

Denne problemstillingen vedrører selve sjangeren, og er utgangspunktet for tekstanalysen i oppgaven. For å svare på denne problemstillingen har analysen fokusert på både diakrone og synkrone trekk i perioden: både på hvordan sjangeren forandres i løpet av de drøyt 20 årene, og på hvilke forskjeller og variasjoner som finnes mellom Høyre og DNA. Jeg vil peke på noen funn som særlig sentrale i analysen:

Omfattende endringer i tekstene som sosial handling i begynnelsen av 1890-tallet

Både Høyres og DNAs programmer endres ganske betraktelig i første halvdel av 1890-tallet. Disse endringene vedrører både materialiteten, innholdet og den mellompersonlige dimensjonen. Det er derfor relevant å snakke om at *sjangeren* etableres og konsolideres i denne perioden.

Analysen av tekstenes materialitet har vist at både DNAs og Høyres programmer går fra å være en intern tekstpraksis til å bli massedistribuerte — i form av avisnotiser, flygeblader eller pamfletter — i løpet av første halvdel av 1890-tallet. Dette innebærer en overgang fra organisasjonsintern til massedistribuert tekstpraksis. Disse endringene er varige.

I tråd med dette har analysen av tekstenes topikk vist at det i løpet av perioden utvikles normer for hva som kan og bør inkluderes i en tekst innenfor sjangeren norske partiprogrammer. Selv om det er store forskjeller i det perspektivet de forskjellige partiene har til temaene, er selve temaene sammenfallende. Forskjellene mellom de tidligste og de seneste programmene i korpuset er tydelige: De første programmene følger få eller ingen normer for hvilke temaer programmene skal behandle, mens de seneste programmene alle behandler temaer som sosialpolitikk, økonomisk politikk og demokratiske og konstitusjonelle spørsmål.

Også analysen av programmene som situasjonell retorikk peker på store endringer i begynnelsen av 1890-tallet. Samtidig som programmene blir massedistribuert, endres avsenderen og mottakeren fra partiledelse og partimedlem til parti og velger. Dette innebærer også endringer i programmenes *funksjon*: De tidligste programmene har trolig fungert som informasjon og instruksjoner mellom partiledelse og medlemmene, mens de senere programmene heller har fungert som valgkampsmateriell — skal mobilisere velgere — eller som medlemsmaterieell — skal verve medlemmer til den politiske bevegelsen — mellom partiet og potensielle velgere.

Mot en strategisk og taktisk politisk retorikk

I sammenheng med de omfattende endringene i offentligheten — strukturforandringen av den norske offentligheten — som har vært den viktigste kontekstuelle rammen i denne analysen, kan disse forandringene i partiprogrammene som sjanger, beskrives som *etableringen av og utviklingen mot en mer strategisk og taktisk politisk retorikk*. Denne endringen består hovedsakelig i en endring av mottaker og bruksområde: fra deliberasjon mellom representanter til agitasjon overfor velgere. Vi ser med andre ord endringer i tekstnormene — de normative kravene samfunnet klassifiserer og vurderer tekster etter — i tråd med at sjangerne får nye mottakergrupper og nye bruksområder. Denne utviklingen er beskrevet i alle tre analysekapitlene.

Overgangen fra organisasjonsintern til massedistribuert skriftpraksis innebærer grunnleggende endringer i distansen mellom aktørene og samhandlingen i den situasjonelle konteksten. Både

den romlige/mellompersonlige distanseringen og den handlingsbaserte distanseringen øker i de forskjellige formatene. Dette betyr mindre mulighet for leserne til å gi respons og en større distanse til den sentrale handlingen — stemme ved valget — som programmene knytter seg til. Samtidig har analysen av den mellompersonlige funksjonen i tekstene pekt på at de senere programmene i større grad er innrettet mot tekstenes perlokusjonære effekt: Det er ikke lenger *informasjon* eller *instruksjon*, men *mobilisering* som er programmenes pragmatiske mål. Denne utviklingen kan betraktes som en overgang fra kommunikativ til strategisk handling. Ettersom partiorganisasjonene vokser og blir mer strukturert, og ettersom valgkampene blir mer offentlige, med flere velgere og flere kanaler for politisk kommunikasjon, endres den politiske retorikken: fra konsensusorientert kommunikasjon innrettet mot overtalelse til mer strategisk og taktisk kommunikasjon innrettet mot mobilisering. Det gjennomføres en overgang fra deliberasjon til agitasjon.

På samme tid utvides tekstenes topikk. Tendensen er at politikkenes felt utvider seg i perioden, og at konstitusjonelle, demokratiske, sosiale og økonomiske spørsmål etableres som obligatoriske felter for partiprogrammene. Dette kan betraktes som en utvidelse av hva som regnes innenfor politikken som samfunnssfære.

Betydelige synkrone forskjeller i sjangeren

På tross av denne diakrone utviklingen mot en etablert sakprosasjanger, som er beskrevet med utgangspunkt i begge partiene, er det fortsatt mulig å peke på noen betydelige synkrone forskjeller i de tre analyseleddene.

DNA's program trykkes etter 1891 som heftede pamfletter, mens Høyres programmer fra 1894 trykkes som flygeblader og avisnotiser. Dette betyr at programmenes funksjon trolig har vært noe forskjellig i de enkelte partiene. Den materielle analysen indikerer at DNA's programmer trolig har spilt en viktig rolle som medlemshefter. De trykkes nesten alltid sammen med partiets vedtekter, og er trykket i et format og en kvalitet som tyder på at leseren har beholdt teksten i noen tid. Høyres programmer er derimot nærere knyttet til selve valget. De har kort levetid, og er gjerne trykket i partiets «egne» aviser.

Det er også store forskjeller i perspektivet som knyttes til de enkelte temaene i programmene. Generelt sett kan man si at Høyre ofte har et næringslivsperspektiv, eller et økonomisk perspektiv, på de enkelte topoi, mens DNA som oftest har et arbeiderperspektiv. Dette sammenfaller også med tekstenes modellesere. I tillegg til at de legger opp til forskjellig

praktiske bruksområder — og slik sett forskjellige lesestrategier — forholder de to partiene seg også til en svært forskjellig *doxa*. Selv når programmene blir massedistribuert, er det tydelig at de er rettet mot lesere med felles ideologiske og politiske overbevisninger.

Den mellompersonlige analysen avdekker også betydelige forskjeller mellom de enkelte partiene, og i hvilken praktisk og sosial funksjon tekstene har hatt. Sett i lys av den historiske konteksten, har trolig Høyres programmer før 1894 fungert som instruksjoner fra sentraladministrasjonen til forskjellige lokallag om hvilke punkter de skal agitere for i valgkampen. DNAs programmer, som ikke er direkte knyttet til valget, fungerte heller som samlende politiske manifeste, som kjernen i den politiske bevegelsen ønsket at flest mulig arbeidere skulle stille seg bak. Også etter 1891 er det relevant å si at DNAs programmer — i større grad enn Høyres programmer — har hatt en samlende funksjon i arbeiderbevegelsen. Programmene er kanskje først og fremst politiske erklæringer som leseren inviteres til å gi sin tilslutning til, og gjennom dette bli med i den politiske bevegelsen. Programmene fungerer slik sett også som et politisk krav til de venstremenn som formelt sett representerer arbeiderstemmene. I forhold til den historiske konteksten er også dette en sannsynlig lesning. DNA var ikke en reell kandidat til stortingsrepresentasjon før etter århundreskiftet. Tilpasningen av programmene som valgmateriell skjedde derfor mer gradvis i dette partiet.

Selv om norske partiprogrammer fremstår som en samlet og avgrenset sjanger innen utgangen av perioden, er det altså fortsatt store forskjeller i hvordan tekstene brukes, og hvilken betydning de har, innenfor de forskjellige partiene.

III. Gjensyn med problemstilling 2

Hvordan forholder partiprogrammene seg til den partipolitiske tekstkulturen i perioden 1884-1906?

Den partipolitiske tekstkulturen i perioden 1884 til 1906 er et lite utforsket felt innen partienes historie, og analysen har lite referansepunkter. For å svare på denne problemstillingen har jeg forsøkt å sette partiprogrammene i sammenheng med de andre tekstene som trykkes ved partienes trykkerier eller som distribueres i partiorganisasjonene på denne tiden. Jeg forutsetter også at innsikter om partiprogrammene til en viss grad kan generaliseres, og at de kan bidra til å beskrive tekstkulturen i sin helhet. Noen punkter ved analysen er særlig viktige for å svare på denne problemstillingen:

Økt skriftkultur i partiene

Mellom 1884 og 1906 øker partienes skriftpraksiser både i antall og omfang. Med etableringen av egne trykkerier — som Holtermann Knudsens trykkeri i tilknytning til DNA — eller økt bruk av allerede eksisterende trykkerier — som Johannes Bjørnstads boktrykkeri i tilknytning til Høyre — og med styrket samarbeid mellom parti og avis, var det en massiv økning i både politiske og organisatoriske skriftpraksiser. Den politiske lederartikkelen, referanser fra Stortinget og andre politiske reportasjer og artikler, deriblant reportasjer fra valgkampene, oppstår for første gang i avisene. Samtidig øker partienes egen tekstproduksjon. Dette omfatter både instrumentelle tekster, som møteinnkallelser og referater; pedagogiske tekster, som trykte foredrag og pamfletter; og agiterende tekster, som trykte taler, politiske pamfletter og flygeblader. Til sammen fører den økte tekstproduksjonen til at *partiene blir mer skriftlige*.

Partiprogrammene sentrale i partienes tekstkultur

Erfaringer fra denne analysen tyder også på at partiprogrammene har hatt en sentral plass i partienes tekstkultur. DNAs partiprogrammer blir som sagt trykket sammen med partiets lover og vedtekter. Hvis de bevarte arkivene kan gi noen indikasjon — programmene er svært godt representert i arkivene — er det tydelig at disse heftede pamflettene har vært viktige og sentrale tekster innenfor den tidlige partiorganisasjonen. Analysen har indikert at disse tekstene kan ha utfyllt en viktig funksjon som medlemshefte, eller en form for «medlemsbok», som de fleste medlemmene hadde og tok vare på. Høyres partiprogrammer ble i utgangspunktet distribuert til det enkelte medlem i flygebladsformat, og senere hovedsakelig distribuert som notiser i avisene. Begge disse distribusjonskanalene tyder på at programmene har vært ansett som en viktig skriftpraksis for partiet. Det er svært lite skriftlig kommunikasjon mellom partistyret og medlemmene, og det er ikke mange tekster i avisen hvor partiet står som den viktigste avsenderen.

Videre er det også mange intertekstuelle referanser koblet til programmene. De ligger til grunn for undervisning og diskusjon i forskjellige samtale- og debattlag; punktene utredes og drøftes i pamfletter og i avisartikler, m.m. Videre har analysen av tekstenes materialitet vist at programmene var tekster som forholdsvis tidlig ble trykket i et format egnet for massedistribusjon, noe som igjen tyder på at de har vært ansett som sentrale og viktige tekster.

Betydelige synkrone forskjeller i partienes tekstkultur

Det er altså mulig å peke på noen generelle trekk ved partienes tekstkultur — og ved partiprogrammenes rolle i denne tekstkulturen — i perioden. På tross av dette avdekker analysen også synkrone forskjeller i partienes tekstkultur.

Generelt kan man si at tekstkulturen i det tidlige høyrepartiet er en forlengelse av den politiske tekstkulturen i Norge før partidannelsene på 1880-tallet. Partiorganisasjonen var ganske løselig sammensatt på denne tiden, og den løselige strukturen gjenkjennes i tekstkulturen. Den er ikke strengt sentrert rundt et trykkeri, slik DNAs tekstkultur er det i samme periode. For det første hadde Høyre ikke problemer med å få spredt sitt politiske budskap, og benyttet seg også av de eksisterende media: pamfletter, avisdebatter, flygeblader osv. For det andre var deres medlemsmasse allerede innlemmet i den borgerlige offentligheten. Særlig avisen var da en viktig kanal mellom de borgerlige velgerne og det konservative partiet.

Det som er interessant i Høyres tilfelle, er at partiets tekstkultur endres radikalt i forbindelse med valgkampene i 1894 og 1897. Dette betyr blant annet at antallet argumenterende og instrumentelle tekster skyter i været, og at partiet fremstår som en samlet avsender av tekstene. Partiprogrammene tilbyr et godt eksempel: I 1894 endres disse fra å være instruerende tekster mellom sentralstyret og medlemmer i de konservative foreningene, til å være valgkampsmateriell mellom parti og velger. Dette har i analysen blitt beskrevet som en overgang fra deliberasjon til agitasjon.

DNAs tidlige tekstkultur var i stor grad sentrert rundt det nystartede trykkeriet og avisen til Christian Holtermann Knudsen og hans partnere. Trykkeriet produserte i perioden 1884 til 1906 alt fra 17.mai-hefter til partiprogrammer, og er helt sentralt i det grynende arbeiderpartiets skriftkultur. Det var ikke mulig for arbeiderbevegelsen å få trykket politisk stoff ved de etablerte trykkeriene, og opprettelsen av et eget arbeidertrykkeri var helt nødvendig for at arbeiderbevegelsen skulle bli skriftlig. Dette betydde også en rekke nye skriftpraksiser, flere lesere og på sikt også mange flere instrumentelle, pedagogiske og argumenterende tekster.

I motsetning til Høyre betyr ikke 1890-årenes valgkamper noen stor omveltning for DNAs tekstkultur. Partiet er ikke noen selvstendig aktør i stortingsvalgene, og deltar derfor ikke i valgkampene på samme måte. I DNA ser vi heller en gradvis utvidelse av tekstkulturen,

kombinert med en gradvis tilpasning til en strategisk og agiterende kommunikasjon. Igjen tilbyr partiprogrammene et godt eksempel: I lang tid fungerer disse kanskje først og fremst som en form for medlemstekster, hvis mål er å verve medlemmer til partiet og styrke partiorganisasjonen, og det er ikke før nærmere århundreskiftet det er relevant å omtale DNAs partiprogrammer som valgkampsmateriell.

IV. Analysens betydning

Hvilke nye innsikter kan så denne analysen tilby? Først og fremst kan analysen tilby innsikter i selve sjangeren, men den har også ført med seg innsikter om de tidligste norske valgkampene, organisasjonssamfunnets offentlige ordskifte og ikke minst skriftkulturen i de tidlige partiorganisasjonene — innsikter som kan ha betydning når historien skal skrives videre.

Som jeg har indikert i den innledende teoretiske drøftingen, kan denne analysen forutsettes å ha en forholdsvis sterk intern validitet, som også kan favne om hele sjangeren, mens den eksterne validitet — mulighet for generalisering — må ses i forhold til et heller lite korpus innenfor et fortsatt temmelig utforsket felt. Jeg vil derfor ikke tilby noen konklusjon, men heller komme med noen refleksjoner over hvordan en bedre forståelse for partiprogrammene som sjanger kan gi nye perspektiver på partienes historie og på den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall i Norge.

Programmene som uttrykk for offentlighetens strukturforandring

Den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall — overgangen fra selveierdemokratiets resonnerende offentlighet til organisasjonssamfunnets massedistribuerte og institusjonaliserte kommunikasjonspraksis — har vært den viktigste historiske forståelsesrammen i denne MA-oppgaven. Dette har blitt fremhevet som en viktig forutsetning for partienes dominerende rolle innenfor den politiske offentligheten, og dermed også for utviklingen av partiprogrammer som sjanger. Men analysen av partiprogrammene er også et konkret og håndfast eksempel på *hvordan* de enkelte tekster og skriftpraksiser var i endring.

Etableringen og utviklingen av norske partiprogrammer som sjanger følger flere av de trinnene som kjennetegner «offentlighetens forfall» i sin helhet:

- Endringer i publisiteten, fra organisasjonsintern kommunikasjon innenfor privatsfæren — partiprogrammene til Høyre har eget navn- og adressefelt — til massedistribusjon gjennom pamfletter, flygeblad og avisnotiser
- Utvidelse av det retoriske publikum, fra meningsfeller og organisasjonsmedlemmer til velgere generelt
- Overgang fra kommunikativ konsensusorientert deliberasjon til taktisk og strategisk agitasjon
- Konsolidering av partiorganisasjonen, noe som betyr at *partiet* fremstår som retorisk avsender og en autonom størrelse i offentligheten
- Endelig representerer partiprogrammene også en utvidelse og systematisering av politikken som samfunnssfære.

Til sammen kan analysen tilby en konkret og detaljert beskrivelse av hvordan en sakprosjanger vokser frem i sammenheng med «offentlighets forfall», og et konkret uttrykk for den repolitisering av sosialsfæren som organisasjonenes og interesseorganisasjonenes retoriske praksis representerer.

Periodens betydning for norsk politisk retorikk

Perioden som denne MA-oppgaven forholder seg til, er ansett som en svært viktig periode i norsk sakprosa- og norsk politisk historie. Ikke minst beskrives den som et veiskille for norske politisk retorikk. Blant annet skriver Kjell Lars Berge om denne periodens betydning:

... typisk for den politiske retorikken i Norge — og Norden — er den spesielle retorikken som blir utviklet av folkebevegelsene mot slutten av 1800-tallet. Denne retorikken hadde to ulike kjennetegn: Den ene var emosjonell, forenkling og mobiliserende. Den ble kalt «propaganda», og ble på sitt beste fremført av politikere som Martin Tranmæl. Den andre var fornuftsbasert, kunnskapsorientert, kompleks og overbevisende, og er utviklet som en slags retorisk sedelære i Einar Gerhardsens innflytelsesrike lærebok «Tillitsmannen» fra 1930. Mens propagandaen forsvant som anstendig retorisk tradisjon etter 1945, forble den saklige og nøkterne retorikken som Gerhardsen presenterer i «Tillitsmannen», den dominerende retorikken i Norge i mange år etter krigen.²⁵⁶

I følge denne analysen er det ikke gitt at partiprogrammene kan plasseres i noen av disse to kategoriene. Som sakprosa med et bredt bruksområde, også utenom det rent retoriske, er de

²⁵⁶ Berge, Kjell Lars: «Politikk og Retorikk» i *Ideer* i Dagbladet 29.8.2009, Se også Johansen og Kjeldsen (2005)

heller ikke representative for den type retorisk virksomhet Berge her sikter til. Men sitatet peker på et viktig aspekt ved perioden sjangeren utvikles i. Den politiske retorikken som ble utviklet i kjølvannet av 1800-tallets store samfunnsomveltninger, skulle legge grunnlaget for det politiske ordskiftet helt frem til vår egen tid. Den retoriske praksis som skisseres i *Tillitsmannen*, bygger i stor grad på selve organisasjonsformen og organisasjonenes interne retoriske praksis. I *Tillitsmannen* gir Einar Gerhardsen også en historisk begrunnelse for dette retoriske idealet:

Det var viktig for hele arbeiderbevegelsen å trekke enkeltmennesket med. Derfor skulle organisasjonstilhørigheten styrkes. Organisasjonene skulle i vesentlig grad bære preg av individenes muligheter til å få innflytelse på egne liv og på organisasjonens generelle syn på samfunnsproblemer. Da ble det viktig at møter, grupper og komiteer fikk en arbeidsform som ga alle tilstedeværende rett og muligheter til å uttale seg, og som sørget for at avgjørelsene fanget opp meningen til flertallet av dem som var til stede på møtene.²⁵⁷

Som analysen har vist, var partiprogrammene en sentral del av dette arbeidet innenfor arbeiderbevegelsen. De var helt sentrale i bevegelsens tidlige tekstkultur, både som medlemshefter med vedtekter, lover og politiske standpunkter samlet i et; som topikk over de samfunnsområder som bevegelsen var rettet mot; og som situasjonell retorikk som styrket organisasjonstilhørigheten og vervet nye medlemmer.

I denne sammenheng kan MA-oppgaven peke på særlig to områder hvor teksthistorisk analyse av sjanger kan tilby nye perspektiver på historien: Den understreker skriftkulturens betydning for arbeiderbevegelsens fremvekst, og den fremhever 1890-årene som et vendepunkt i norske politisk retorikk.

Skriftkulturens betydning for arbeiderbevegelsens fremvekst

Analysen kan reise et nytt perspektiv på hvilken betydning skriftpraksiser og skriftkulturen har hatt for arbeiderbevegelsens fremvekst. Særlig de instrumentelle skriftpraksisenes betydning er marginalisert i historieskrivningen, men nettopp disse skriftpraksisene er viktig for å forstå hvorfor og hvordan arbeiderbevegelsen fra 1880-tallet og fremover førte frem til politisk makt. De tidligere arbeiderbevegelsene, som Thrane-ria noen tiår tidligere, hadde ikke noen veletablert skriftkultur. Dette er en sentral forskjell mellom Thranes bevegelse og den politiske mobiliseringen rundt Arbeiderpartiet, som fortsatt ikke er tilstrekkelig historisk

²⁵⁷ Gerhardsen, Einar (2008) *Tillitsmannen*, Gyldendal Norsk forlag, Oslo: 15f

gransket. Den langsiktige suksess til den andre samlingen av arbeiderbevegelsens — DNA og LO — må delvis tilskrives deres evne til å gjøre organisasjonen skriftlig.

I denne sammenheng kan også partiprogrammene ha spilt en avgjørende rolle. For det første betydde massedistribueringen av programmene som medlemshefter at organisasjonens politiske standpunkter var kjent og anerkjent av alle organisasjonens medlemmer. Sosialistisk teori og ideologisk propaganda var lite utbredt i den norske arbeiderbevegelsen. Det er lite som tyder på at de faktiske medlemmene var noe videre opptatt av de filosofiske og sosiologiske betraktningene som lå bak den politiske retningen. Arbeiderne var opptatt av hverdagslige og konkrete spørsmål om arbeidskår og sosiale vilkår, og det var denne typen spørsmål som ble diskutert på arbeidermøtene. Det som samlet den politiske bevegelsen rundt DNA, var heller en rekke konkrete politiske krav fremfor ideologisk overbevisning. Programmet var nettopp slike konkrete politiske krav.

Vel og merke hadde også Thrane-ria et program, kjent som «petisjonen til kongen». Dette var et politisk dokument som ble underskrevet av 13 000 arbeidere før det ble oversendt Kong Oscar I. Arbeidere over hele landet gav sin tilslutning til petisjonen, men utover dette hadde de lite befatning med den. De var simpelthen ikke målgruppen. Edvard Bull skriver blant annet om petisjonen at:

Det er vanskelig å tro at innholdet ble godt oppfattet. Juristen Paul Hjelm Hansen utformet den i en kunstferdig språkdrakt, som passet i en søknad til kongen, men som måtte være svært vanskelig å oppfatte når den ble lest opp for ulærte mennesker.²⁵⁸

En historisk lesning av denne teksten vil naturlig sette den i forhold til 1600- og 1700-tallets supplikktradisjon. Altså som en form for «klagebrev til kongen». I motsetning til dette kommuniserte DNAs programmer til arbeiderne. Analysen har vist at det gjennom hele perioden er de organiserte arbeiderne eller arbeiderklassen som er partiprogrammenes retoriske publikum. Innenfor arbeiderbevegelsen ble programmet ofte også brukt som et utgangspunkt for diskusjon og undervisning, som en slags topikk over organisasjonens politiske basis. Denne bruken av programmet kan ha vært avgjørende for at den voksende medlemsmassen har bevart en felles forståelse av hva som er organisasjonens formål. Dette var mulig ikke minst siden partiprogrammene fra begynnelsen av 1890-tallet ble massedistribuert, trykket som tekster som var lett å distribuere og trolig hadde lang levetid.

²⁵⁸ Bull (1985): 44

For det andre må utviklingen av en egen skriftkultur anses som et helt sentralt ledd i arbeiderbevegelsens organisasjonsbygging. At de instrumentelle skriftpraksisene blir utviklet i perioden, kan tyde på at arbeiderbevegelsen blir bedre organisert. Men det kan også forstås som en forutsetning for denne organiseringen. Uten skriftlig kommunikasjon er det vanskelig å bygge en velfungerende organisasjonsstruktur. Ikke minst er det vanskelig å opprettholde en forpliktende og deltagende medlemskapsmodell. I denne sammenheng kan også partiprogrammet ha spilt en betydningsfull rolle. Som medlemshefte kan partiprogrammet ha betydd svært mye for organisasjonstilhørigheten. At programmet ble trykket sammen med partiets vedtekter og lover støtter dette: Tilslutning til programmet innebar også en forventning om medlemskap i partiet, med de forpliktelser og goder dette medførte.

1890-årene som et vendepunkt for norsk politisk retorikk

Denne analysen kan altså plassere partiprogrammene sentralt i forandringen av den politiske offentligheten i Norge på 1800-tallet. Selv om forandringen av offentligheten skjedde svært gradvis i løpet av 1800- og 1900-tallet, har analysen vist at de fundamentale endringene i korpuset — her omtalt som etableringen av sjangeren partiprogrammer — skjer i løpet av få år: fra 1891 til 1894. Analysen har også fremhevet en rekke kontekstuelle faktorer i dette tidsrommet som har påvirket sjangeretableringen. Med utgangspunkt i denne MA-oppgaven er det mulig å betrakte 1890-årene som et viktig vendepunkt for norsk politisk retorikk.

Som analysen av tekstenes mellompersonlige dimensjon indikerte, representerer valgkampen i 1894 et vendepunkt i Høyrepartiets historie. En mulig hypotese er at valgkampen, organisasjonsoffensiven og de medfølgende endringene i organisasjonsstrukturene førte til endringer i partiets kommunikasjon — at de nå konsentrerte seg om å spre programpunktene til en videre velgergruppe, noe som betydde at budskapet måtte være representativt for et samlet parti, ikke kun sentralstyret. De aggressive valgkampene på 1890-tallet betydde altså ikke bare «vinn eller forsvinn for høyrepartiet», som partihistoriker Alf Kaartvedt har beskrevet det,²⁵⁹ de betydde også at Høyre ble etablert som det partiet vi kjenner i dag.

Videre var det i begynnelsen av 1890-årene en utvidelse av antall stemmeberettigede, og andre mer praktiske endringer i valgordningen, som hadde stor betydning for partienes rolle i demokratiet. I korte trekk innebærer dette at partiene blir de dominerende aktørene i valgene og at kommunikasjonen mellom parti og velger dermed blir den politiske retorikkens dominerende form. 1880- og 90-årene er en periode hvor nominasjonsprosessen går fra å være

²⁵⁹ Kaartvedt (1984)

et åpent lokalt anliggende på nominasjonsmøter, til å bli mer og mer styrt fra partienes sentraladministrasjon. 1894 representerer i denne forbindelse et lite vendepunkt. Fra og med dette valget blir partienes valglister regnet som standard nominasjonsprosess, samtidig med at det lempes på kravet om «lydelig» lesning. I praksis innebærer dette at valgmennene bindes til et bestemt parti og at valgmannskollegiets betydning svekkes. Dette er et langt skritt på veien mot å sikre partiene formell rett til å nominere representanter som stiller til valg — og på sikt innføre direkte valg.²⁶⁰ Det er også et langt skritt på veien til å etablere en politisk retorikk basert på forholdet mellom parti på den ene siden og velger på den annen. Direkte valg ville «skape bedre kontakt mellom velgere og representanter og gjøre slutt på et formynderi overfor urvelgerne».²⁶¹ Den gradvise utviklingen av valgordningen som ledet opp til revisjonen av valgloven i 1905, la altså opp til mer direkte kommunikasjon mellom parti og velger.²⁶²

V. Fortsatt behov for forskning på teksthistorien

Det er flere mulige forskningsoppgaver som ligger i forlengelse av denne analysen. For det første er det fortsatt mange interessante analyseobjekter innenfor sjangeren norske partiprogrammer. Sjangeren har vært sentral i partiene i nær 130 år, og har fortsatt å utvikle seg i tråd med politikken som samfunnsfære. I denne sammenheng kan det være interessant å studere hvordan sjangeren endrer seg i perioder med politisk polarisering og turbulens, som mellomkrigstiden eller perioden fra 1970 til i dag. Et langsiktig diakront perspektiv på sjangerens utvikling kan også tilby viktige innsikter om politikken og partienes utvikling. Den massive utvidelsen av programtekstene fra 1950 til i dag (se *Vi Vil!*), kan indikere at politikken har blitt stadig mer skriftlig. Det kan også indikere at politikken felt har blitt utvidet. I disse tilfellene kan et teksthistorisk perspektiv på partiprogrammene som sjanger tilby viktige innsikter.

Videre vil det være interessant å se hvordan sjangeren som sosial handling preges av mediale endringer. I løpet av de siste årene har internett blitt den viktigste distribusjonskanalen for partiprogrammene, noe som har stor betydning for distribusjon, lesesituasjon, levetid osv. I løpet av de to siste stortingsperiodene har også flere av partiene endret internettformatet på

²⁶⁰ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 77

²⁶¹ Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964): 23

²⁶² I retrospeksjon synes dette som den mest opplagte konsekvensen av revisjonen av valgloven, men dette var ikke nødvendigvis oppfatningen i samtiden. Det var også en regjerende tanke (særlig fra Michelsen og hans allierte) at direkte valg ville forhindre partienes makt, og heller føre til at velgerne nominerte sine egne kandidater direkte.

partiprogrammene, fra scannede pdf-filer til intertekst.²⁶³ Hva dette har å si for sjangeren og dens funksjon, kan være et interessant utgangspunkt for videre forskning.

Oppgaven har fremhevet betydningen av tekstkulturen i de tidlige partibevegelsene. En måte å bygge videre på denne tekstanalysen, er å utvide analyseobjektet og studere flere sjangere som oppstår og/eller endres innenfor denne tekstkulturen. De hypotesene jeg har fremmet i dette konklusjonskapittelet, er fortsatt uprøvde. Flere og grundigere tekst- og sjangeranalyser kan *prøve ut* disse hypotesene. Hvis det viser seg at den samlede skrift- og tekstkulturen i partiorganisasjonene har forandret seg betraktelig i perioden, kan dette gi oss nye verdifulle perspektiver på partienes tidligste historie. Denne MA-oppgaven antyder dette, men én enkelt sjangeranalyse er ikke tilstrekkelig for å trekke generelle slutninger om partienes samlede tekstkultur. I denne sammenheng anser jeg det som særlig interessant å studere de *instrumentelle* skriftpraksisene i partiene. Denne bruksprosaen har trolig hatt en stor betydning for partiorganisasjonenes utvikling, men har fortsatt ikke vært gjenstand for historisk granskning.

Videre har oppgaven vist det praktiske bruksområdet til en teksthistorisk metode. Analysen kan betraktes som et forslag til hvordan pragmatiske, retoriske og etnometodologiske perspektiver kan nyttes i møtet med historiske tekster. Potensialet som ligger i denne tilnærmingen til tekster og historien, er imidlertid ikke fullt utnyttet. Det er fortsatt behov for gode analyser som kan utvikle teksthistoriske metoder, og videreutvikle de tverrfaglige perspektivene som møtet mellom tekst og historie gir.

²⁶³ Se for eksempel FrPs programside: http://www.frp.no/no/Vi_mener/ (23.07.2010)

Appendiks 1 — Tekstkorpus nummerert

| | |
|----|---|
| | DNA's program — 1887 |
| 1 | 1ste landsmøte i Arendal 21. og 22. august 1887. |
| 2 | Dagsordenen var: |
| 3 | "1. Bør ikke de virkelige arbeiderforeninger her i landet slutte sig sammen til en fælles organisation for enkelte hovedsakers vedkommende?" |
| 4 | 2. Bør ikke de norske arbeidere hurtigst mulig indgaa til statsmagterne med en fælles forestilling om gennemførelse av almindelig stemmeret, forandring i toldbeskatningen og andre nødvendige reformer?" |
| 5 | 3. Bør ikke arbeiderne ved kommende stortingsvalg optræde som selvstændigt parti?" |
| 6 | 3. Bør ikke arbeiderne ved kommende stortingsvalg optræde som selvstændigt parti?" |
| 7 | Denne foreløbige dagsorden var opsat av "Samhold" i Arendal. |
| 8 | Hertil kom da "Socialdemokratisk forening"s dagsorden som følger: |
| 9 | 1. Hvorledes bør arbeiderorganisationens forhold være til et enkelt fag eller en enkelt faggruppe under en eventuel streike?" |
| 10 | 2. Bør ikke en arbeiderbeskyttelseslov i tilslutning til det av fagforeningerne med flere i 1886 til stortinget fremsatte forslag søkes gennemført ?" |
| 11 | Møtet aapnedes av hr. K. Fostvedt. |
| 12 | Til dirigent valgtes lærer O. Johnsen |
| 13 | Til debatten gaves dagsordenens punkt 1 følgende form: |
| 14 | "A. Er samarbeide mellem vort lands fag- og arbeiderforeninger nødvendig?" |
| 15 | B. Paa hvilken maate kan og bør samarbeide tilveiebringes ?" |
| 16 | Beslutninger. |
| 17 | Referenter |
| 18 | for pressen tilstedtes adgang til møtet uten forbehold. |
| 19 | Organisationen. |
| 20 | Arbeidermøtet uttaler, at for at fremme arbeidernes fællesinteresser er en nøie sammenslutning nødvendig." |
| 21 | "a) Arbeidermøtet vedtar, at de bestaaende arbeider-, samholds- og fagforeninger sammensluttes ved en centralisert hovedledelse. |
| 22 | b) Hovedledelsen maa stedse være i besiddelse av de nødvendige materialier til bedømmelsen av de foreliggende situationer; |
| 23 | derfor maa der utveksles beretninger mellem hovedledelsen og arbeiderforeningerne saa ofte det bestemmes i loven. |
| 24 | c) Det ansees for nødvendig, at der med passende mellemrum avholdes landsarbeidermøte; at hovedledelsen, naar midler dertil gives, sender dygtige medlemmer landet rundt; deres opgave skal være at danne arbeider- og fagforeninger. |
| 25 | d) Av største betydning for samarbeidet er et eller flere blade, der virker paa samme grundlag, og gjør arbeiderne bekjendt med nødvendigheten av at gjennomføre de i programmet nævnte punkter, samt sprede opplysning om det nuværende økonomiske systems fordærvethet, og endelig lede den socialpolitiske arbeiderbevægelse." |
| 26 | Stemmeretten. |
| 27 | Følgende adresse vedtoges til masseunderskrift: |
| 28 | "Til Norges storting ! I bevisstheden om, at den almindelige stemmeret er den grundvold, hvorpaa ethvert lands lovgivning maa hvile, hvis samfundets utvikling skal gaa rolig for sig |

| | |
|----|---|
| | , uttaler arbeidermøtet i Arendal sig for nødvendigheten av den almindelige stemmerets indførelse. |
| 29 | Undertegnede norske borgere gir ved vore underskrifter denne resolution vor tilslutning." |
| 30 | Program. |
| 31 | "1. Almindelig stemmeret. |
| 32 | 2. Indførelse av en arbeiderbeskyttelseslov med normalarbeidsdag. |
| 33 | 3. Al told paa nødvendighetsartikler ophæves og direkte skat efter stigende skala indføres. |
| 34 | 4. Arbeiderorganisationen vil støtte berettigede og anerkjendte arbeidsnedlæggelser." |
| 35 | Love. |
| 36 | § 1. Det forenede norske arbeiderparti har til opgave at virke for gjennomførelsen av partiets program. |
| 37 | I dette øiemed skal partiet : |
| 38 | a) Utsende dygtige medlemmer for at organisere landets arbeidere i fag- og arbeiderforeninger. |
| 39 | b) Saavidt gjørlig søke utgit arbeiderblade, flyveblade, arbeiderskrifter og lignende, der skal virke paa grundlag av nævnte program og sprede opplysning om det nuværende økonomiske systems fordærvelighet. |
| 40 | c) Ved alle valg saavel til storting som kommunebestyrelse kun stemme paa kandidater, som vil virke for gjennomførelsen av arbeiderpartiets program. |
| 41 | § 2. Adgang til at slutte sig til Det forenede norske arbeiderparti har enhver kropsarbeider samt arbeider-, samholds- eller fagforening, der anerkjender partiets program. |
| 42 | § 3. Enhver arbeider og forening, der slutter sig til denne organisation forpligter sig til efter evne at støtte ved frivillige bidrag til gjennomførelsen av sit opsatte program samt til gjennomførelsen av en inden et enkelt i denne organisation repræsenteret fag- eller faggruppe opstaaende berettiget og anerkjendt arbeidsnedlæggelse. |
| 43 | Tillike skal enhver forening, der tiltreder denne organisation, ved sin tiltrædelse erlægge 5 fem kroner til fællesorganisationen. De paa denne maate indkomne midler anvendes til bestridelse av de løpende utgifter for hovedbestyrelsen. |
| 44 | § 4. Til ledelse av Det forenede norske arbeiderparti vælger de inden partiet organiserte foreninger et utvalg eller representantskap i følgende forhold : |
| 45 | Enhver arbeiderforening har adgang til at vælge 1 - 3 representanter, likesom den har adgang til, forsaavidt den har grupperet fagforeninger inden sin virkekreds, at vælge 1 representant for hver saadan. |
| 46 | Enhver tiltrædende stedlig, selvstændig fagforening vælger likeledes 1 representant, likesom flere saadanne har adgang til at slutte sig sammen om 1 eller flere representanter. |
| 47 | En centraliseret fagforening vælger 1 - 3 representanter. |
| 48 | Repræsentanten vælges for 1 aar ad gangen. |
| 49 | § 5. De valgte representanter sammentræder til et landsmøde 1 gang aarlig og vælger da inden sin midte en hovedbestyrelse, bestaaende av 6 medlemmer, der har at administrere og bringe til utførelse de av representanterne vedtagne forholdsregler eller bestemmelse i partiets interesse. |
| 50 | Tillike vælges 3 suppleanter. (50)Likeledes har representantskapet hvert aar at vælge 3 revisorer til gjennomgaaelse av hovedbestyrelsens regnskap. |
| 51 | Ordstyrer og sekretær vælges ved direkte valg, mens bestyrelsen velger kasserer. |
| 52 | Utgifterne ved disse representantmøter utlignes av hovedbestyrelsen paa de forskjellige foreningers representanter. |
| 53 | Landsmøtet bestemmer for hvert aar, hvor hovedbestyrelsen skal ha sit sæde. |
| 54 | § 6. De inden organisationen repræsenterte foreninger skal hvert kvartal indsende til hovedbestyrelsen beretning om foreningens virksomhet samt statistik over arbeidslønnen for de forskjellige fag, meddelelser om sykepleien og dens aarsaker og de sanitære forhold paa de forskjellige arbeidssteder (fabrikker og verksteder) inden distriktet. |
| 55 | § 7. Saasnant hovedbestyrelsen har mottat de forskjellige indberetninger fra fællesforeningerne, skal den utarbeide en |

| | |
|----|--|
| | saavidt mulig fyldestgjørende statistikk, hvilken den da tilstiller representanterne tillikemed regnskap over de indkomne frivillige bidrag og deres anvendelse, likesom statistikken bekjendtgjøres i de til partiets raadighet staaende blade, for derigjennem at opplyse om de sande årsaker til den nu herskende nød og elendighet i samfundet. |
| 56 | § 8. Saasnart en forening inden et bestemt distrikt har vedtat eller anerkjendt arbeidsnedleggelse inden distriktet, skal den vedkommende representanter eller representant straks, forinden arbeidet nedlægges, til hovedbestyrelsen indsende beretning derom tillikemed nøiagtig opgave angaaende årsaken og omfanget av den mulige arbeidsnedleggelse samt meddelelser om de førte forhandlinger til en fredelig løsning. |
| 57 | Hovedbestyrelsen skal da straks ekspedere de indkomne oppgaver og meddelelser til samtlige representanter og foreninger inden partiet og tillike ledsage disse meddelelser med et opprop til at indsamle pengebidrag til understøttelse av arbeidsnedleggelsen. |
| 58 | Likeledes skal hovedbestyrelsen av yderste evne virke for støtte gjennom de til partiets raadighet staaende blade. |
| 59 | En stedlig fagforening, som ikke har sluttet sig til de centraliserte fagforeninger av samme fag, maa dog ha den lokale arbeiderforenings eller, hvor saadan ikke findes, hovedbestyrelsens samtykke til arbeidsnedleggelsen, førend den er at betrakte som anerkjendt. |
| 60 | § 9. Arbeidsnedleggelse bør ikke foretas av arbeidere, som ikke er organisert i en fagforening, og der bør ikke gripes til arbeidsnedleggelse, før alle fredelige midler, som staar til raadighet, er blit forsøkt uten resultat. |
| 61 | Partiet bør derfor kun understøtte saadanne arbeidsnedleggelses, som er iverksatte av en fagforening, efterat det har vist sig umulig at komme til en fredelig løsning. |
| 62 | § 10. Forandringer i disse bestemmelser kan kun foretas paa et almindelig representantmøte." |
| 63 | Taktikken. |
| 64 | Som svar paa det stillede spørsmål: |
| 65 | "Bør man optræde som selvstændig parti ved kommende stortingsvalg ? " |
| 66 | vedtoges det kun at stemme paa de kandidater, som anerkjendte arbeiderpartiets program. |
| 67 | Almindelige resolutioner. |
| 68 | 1. <i>By- og landarbeidere:</i> " |
| 69 | Arbeidermøtet uttaler sig for nødvendigheten av dannelse av fagforeninger blandt landarbeiderne, hvilket det bør være enhver landsdels centralkomites pligt at tilse samt utøve den nødvendige ledelse, for at byernes og landets arbeidere kan bli solidariske med hverandre og organiserte saaledes, at de kan optræde som et bestemt parti for at vareta hinandens fællesinteresser." |
| 70 | 2. <i>Direkte valg og valgdagen:</i> |
| 71 | Møtet uttalte sig for direkte valg og for at valgdagen skulde være fridag. |
| 72 | 3. <i>Kvindestemmeretten:</i> |
| 73 | Møtet uttalte sig for almindelig stemmeret for kvinder som mænd. |
| 74 | 4. <i>Akkordarbeidet :</i> |
| 75 | Møtet uttalte sig for akkordarbeidets avskaffelse. |
| 76 | 5. <i>"De forenede norske arbeidersamfund":</i> |
| 77 | "Arbeidermøtet uttaler nødvendigheten av, at Det norske arbeiderparti representeres saa talrig som mulig ved det av fællesstyret for De norske arbeidersamfund paatænkte møte paa Hamar næste sommer for om mulig at faa anerkjendt arbeiderpartiets program." |
| 78 | 6. <i>Fabriklovgivning :</i> |
| 79 | "Arbeidermøtet uttaler sig for nødvendigheten av en normalarbeidsdagslov, forbud mot børnearbeidet, samt indskrænkning av kvinders og unge menneskers arbeide i fabrikker og verksteder." |
| 80 | (Tilstilles arbeiderkommissionen.) |
| 81 | 7. <i>Pressen:</i> |
| 82 | "Man anser det uheldig, at der eksisterer mere end et partiorgan i |

| | |
|----|--|
| | hver by, og man tilraader en sammenslutning av de to arbeiderblade: |
| 83 | "Arbeideren" og "Social-Demokraten« i Kristiania." |
| 84 | 8. Utskrift av det paa møtet vedtagne program tilligemed resolutionene, forsaavidt de vedkom statsmagterne, besluttedes tilstillet den norske regjering. |

| | |
|----|--|
| | DNA's program — 1888 |
| 1 | 2det landsmøte i Kristiania 13. og 14. juli 1888. |
| 2 | Beslutninger. |
| 3 | Program. |
| 4 | Et spørsmål : |
| 5 | "Bør programmet utvides?" |
| 6 | besvarede med ja. |
| 7 | Følgende program vedtoges : |
| 8 | 1. Indførelse av almindelig stemmeret med direkte valg og valg paa fridag. |
| 9 | 2. Indførelse av en arbeiderbeskyttelseslov med normalarbeidsdag. |
| 10 | 3. Human alderdomsforsørgelse for ubemidlede og ved staten. |
| 11 | 4. Al told paa nødvendighetsartikler ophæves og direkte skat efter stigende skala indføres. |
| 12 | 5. Fri og fælles undervisning i stats- eller kommuneskoler. |
| 13 | 6. Gratis og offentlig retspleie. |
| 14 | 7. Entreprenant- og anbudsvæsenets avskaffelse." |
| 15 | Der faldt beslutning for, at punkt 4 paa det forrige program om støtte av streiker skulde strykes, idet den ansaaes overflødig. |
| 16 | Almindelige resolutioner. |
| 17 | 1. <i>Arbeidssykekasser:</i> |
| 18 | Hvorledes kan man forhjælpe arbeidssykekasserne i vort land? |
| 19 | Besluttedes: |
| 20 | „Landsmøtet overdrager hovedbestyrelsen at foranstalte avholdt et fællesmøte av Kristiania og omegns sykekasseforeninger til drøftelse av sykekassevæsenet." |
| 21 | 2. <i>Akkordsystemet:</i> |
| 22 | "Landsmøtet paalægger hovedbestyrelsen at sørge for, at der i de forskjellige fagforeninger holdes foredrag og diskuteres om akkordsystemets indflydelse paa arbeidslønnen." |
| 23 | (I tilslutning til programmets punkt 7.) |

| | |
|----|---|
| | DNA's program — 1891 |
| 1 | 5te landsmøte i Kristiania 1. og 2. august 1891. |
| 2 | Dagsordenen bestod foruten de kurante saker kun i fastsettelse av program og love. |
| 3 | Beslutninger. |
| 4 | Program . |
| 5 | Følgende program vedtoges: |
| 6 | "Grundaarsaken til den sociale elendighet, aandelige underkuelse og politiske avhengighet er det forhold, at arbeidsmidlerne (grund, jord, bjergverker, gruber, samfærdselsmidler, maskiner og verktøi) er overgaaet til at bli et faatal samfundsmedlemmers enebesiddelse. |
| 7 | Det norske arbeiderparti, som har sat sig arbeiderklassens befrielse som maal, tilstræber derfor arbeidsmidlernes overgang til samfunnets fæleseiendom og produktionen forandret fra kapitalistisk til socialistisk. |
| 8 | Med den saakaldte statssocialisme, der sætter staten i den private arbeidskjøpers sted, har arbeiderpartiet intet at bestille. |
| 9 | I alle lande med kapitalistisk produktionsmaate har arbeiderne samme interesser; |
| 10 | med verdenssamkvemmets og verdensmarkedets utvidelse blir arbeidets stilling i hvert land bestandig mere avhengig av arbeidernes stilling i andre lande; |
| 11 | arbeiderklassens befrielse er derfor ikke en national, men en social opgave, til hvilken arbeidernes interesser i alle kulturlande er knyttet i like høi grad. |
| 12 | I erkjendelse herav erklærer Det norske arbeiderparti sig ét med de klassebevisste arbeidere i alle øvrige lande. |
| 13 | Arbeiderpartiet kjæmper for like rettigheter og like pligter for alle uten hensyn til kjønn og for ophævelse av al |

| | |
|----|---|
| | klasseforskjel; |
| 14 | i denne kamp staar det som repræsentant ikke blot for lønsarbeidere, men for alle undertrykte, for alle fordringer, som er egnet til at forbedre folkets stilling i almindelighed og arbeidernes i særdeleshed. |
| 15 | Partiet kjæmper derfor i øieblikket for: |
| 16 | I. Arbeidernes sammenslutning og solidaritet. |
| 17 | II. Almindelig, like og direkte stemmeret til alle stats- og kommune- institutioner for alle i landet hjemmehørende personer, som har fyldt 21 aar, med valg paa en fridag og hemmelig avstemning. |
| 18 | III. Folkets direkte deltagelse i lovgivningen ved, at der hjemles det forslags- og forkastelsesret. |
| 19 | IV. En virksom arbeiderbeskyttelseslovgivning paa følgende grundlag: |
| 20 | a. Forbud mot anvendelse av barn under 14 aar til arbeide i fabrikker og paa verksteder. |
| 21 | b. Forbud mot natarbeide, undtagen i saadanne industrigræne, som efter sin natur, av tekniske grunde eller av hensyn til den offentlige velfærd kræver det. |
| 22 | c. Fastsættelsen av en maksimalarbeidsdag paa 8 timer. |
| 23 | d. En uavbrutt hvilepause paa 36 timer om uken. |
| 24 | e. Forbud mot anvendelse av giftige eller andre arbeidernes helbred ødelæggende stoffer i produktionen, hvor dette ikke er absolut nødvendig. |
| 25 | f. Tilsyn med arbeidspladse, gruber, skibe, fabrikker og verksteder ved personer valgte av arbeiderne. |
| 26 | g. Sundhetskontrol med arbeiderboliger, tyendes og sjøfolks soverum m. v. |
| 27 | V. Avskaffelse av alle love og vedtægter, som indskrænker den frie meningsytring, forenings- og forsamlingsfrihet. |
| 28 | VI. Sjøfolk, landarbeidere og tjenesteyende likestilles med industriarbeidere; |
| 29 | alle love og bestemmelser saasom sjøfarts-, husmands- og tyendeloven der stiller arbeiderne i disse brancher i et særforhold, ophæves. |
| 30 | VII. Alle bidrag av offentlige midler til kirkelige og religiøse formaal ophører. |
| 31 | De kirkelige samfund blir at betragte som private foreninger. |
| 32 | VIII. Skolen er konfessionsløs. |
| 33 | Undervisningen i de offentlige folkeskoler er tvungen. |
| 34 | Undervisningen i alle offentlige læreanstalter er gratis. |
| 35 | Det offentlige paatar sig opdragelsen av forældreløse og saadanne barn, hvis forældre ikke kan eller vil opdrage dem i overensstemmelse med tidens krav. |
| 36 | IX. Oprettelsen av internationale voldgiftsdomstole. |
| 37 | Militarismens avskaffelse og indførelse av almindelig folkevæbning. |
| 38 | X. Gratis retspleie og retshjælp. |
| 39 | XI. Gratis lægehjælp og lægemidler. |
| 40 | XII. Human forsørgelse for alle gamle, svage og arbeidsinvalidere. |
| 41 | XIII. Avskaffelse av alle indirekte skatter. |
| 42 | Gradvis stigende indtægtskapital- og arveskat til bestridende av alle offentlige utgifter. |
| 43 | XIV. Anbuds- og licitationssystemets anvendelse ved offentlige arbeiders utførelse - ophører. |

| | |
|----|---|
| | DNAs program — 1894 |
| 1 | "DET NORSKE ARBEIDERPARTIS" (SOCIALISTERNES) PROGRAM |
| 2 | Grundaarsagen til den sociale Elendighed, aandelige Underkuelse og politiske afhængighed er det Forhold, at Arbeidsmidlerne (Grund, Jord, Bjergværker, Gruber, Samfærdsmidler, Maskiner og Værktøi) er overgaaet til at blive et Faatal Samfundsmedlemmers Enebesiddelse. |
| 3 | Det norske Arbeiderparti, som har sat sig Arbeiderklassens Befrielse som Maal, tilstræber derfor Arbeidsmidlernes Overgang til Samfundets Fælleseiendom og Produktionen forandret fra kapitalistisk til socialistisk. |
| 4 | Med den saakaldte Statssocialisme, der sætter Staten i den private Arbeidskjøbers Sted, har Arbeiderpartiet intet at bestille. |
| 5 | I alle Lande med kapitalistisk Produktionsmaade har Arbeiderne samme Interesser; |
| 6 | med Verdenssamkvemets og Verdensmarkedets Udvidelse bliver Arbeidets Stilling i hvert Land bestandig mere afhængig af Arbeidernes Stilling i andre Lande; |
| 7 | Arbeiderklassens Befrielse er derfor ikke en national, men en social Opgave, til hvilken Arbeidernes Interesser i alle Kulturlande er knyttet i lige høi Grad. |
| 8 | I Erkjendelse heraf erklærer Det norske Arbeiderparti sig ét med de klassebevidste Arbeidere i alle øvrige Lande. |
| 9 | Arbeiderpartiet kjæmper for lige Rettigheder og lige Pligter for alle uden Hensyn til Kjøen og for Ophævelse af al Klasseforskjel; |
| 10 | i denne Kamp staar det som Repræsentant, ikke blot for Lønsarbeidere, men for alle Undertrykte, for alle |

| | |
|----|---|
| | Fordringer, som er egnet til at forbedre Folkets Stilling i Almindelighed og Arbeidernes i Særdeleshed. |
| 11 | Partiet kæmper derfor i Øieblikket for: |
| 12 | 1. Arbeidernes Sammenslutning og Solidaritet. |
| 13 | 2. Almindelig, lige og direkte Stemmeret til alle Stats- og Kommuneinstitutioner for alle i Landet hjemmehørende Personer, som har fyldt 21 aar, med Valg paa en Fridag og hemmelig Afstemning. |
| 14 | 3. Folkets direkte Deltakelse i Lovgivningen ved, at der hjemles det Forslags- og Forkastelsesret. |
| 15 | 4. En virksom Arbeidsbeskyttelses-Lovgivning paa følgende Grundlag: |
| 16 | a. Forbud mod Anvendelse af Barn under 14 Aar til Arbeide i Fabriker og paa Værksteder. |
| 17 | b. Forbud mod Natarbeide, undtagen i saadanne Industrigrene, som efter sin Natur af tekniske Grunde eller af Hensyn til den offentlige Velfærd kræver det. |
| 18 | c. Fastsættelsen af en Maksimalarbejdsdag paa 8 Timer. |
| 19 | d. En uafbrudt Hvilepause paa 36 timer om Ugen. |
| 20 | e. Forbud mod Anvendelse af giftige eller andre Arbeidernes Helbred ødelæggende Stoffer i Produktionen, hvor det ikke er absolut nødvendigt. |
| 21 | f. Tilsyn med Arbejdspladse, Gruber, Skibe, Fabriker og Værksteder ved Personer, valgte af Arbejderne. |
| 22 | g. Sundhedskontrol med Arbejderboliger, Tyendes og Sjøfolks Soverum m. v. |
| 23 | 5. Afskaffelse af alle Love og Vedtægter, som indskrænker den frie Meningsytring, Forenings- og Forsamlingsfrihed. |
| 24 | 6. Sjøfolk, Landarbeidere og Tjenestetyende ligestilles med Industriarbejderne; |
| 25 | alle Love og Bestemmelser, saasom Sjøfarts-, Husmands- og Tyendeloven, der stiller Arbejderne i visse Brancher i et Særforhold, ophæves. |
| 26 | 7. Alle Bidrag af offentlige Midler til kirkelige og religiøse Formaal ophører. |
| 27 | De kirkelige Samfund bliver at betragte som private Foreninger. |
| 28 | 8. Skolen er konfessionsløs. |
| 29 | Undervisningen i de offentlige Folkeskoler er tvungen. |
| 30 | Undervisningen i alle offentlige Lærestalter er gratis. |
| 31 | Det offentlige paatager sig Opdragelsen af forældreløse og saadanne Børn, hvis Forældre ikke kan eller vil opdrage dem i Overensstemmelse med Tidens Krav. |
| 32 | 9. Oprettelsen af internationale Voldgiftsdomstole. |
| 33 | Militarismens Afskaffelse og Indførelse af almindelig Folkevæbning. |
| 34 | 10. Gratis Retspleie og Retshjælp. |
| 35 | 11. Gratis Lægehjælp og Lægemidler. |
| 36 | 12. Human Forsørgelse for alle Gamle, Svage og Arbeidsinvalidier. |
| 37 | 13. Afskaffelse af alle indirekte Skatter. Gradvis stigende Indtægts-, Kapital- og Arveskat til Bestridelse af alle offentlige Udgifter. |
| 38 | 14. Anbuds- og Licitationssystemets Anvendelse ved offentlige Arbejders Udførelse ophører. |
| 39 | (Ovenstaaende Program er vedtaget for flere Aar siden. |
| 40 | Der er Udsigt til, at det snart vil undergaa nogle Redaktionsforandringer. |
| 41 | Til det i 1900 forestaaende Valg er Socialisterne og de radikale Arbejdersamfund blevne enige om det paa Side 5 optrykte Program, i det Socialisterne dog samtidig i særlige Resolutioner har fremholdt sine mere vidtgaende Fordringer.) |
| 42 | DE FORENEDE ARBEJDETSAMFUNDS (de radikale Arbejderes) PROGRAM. |
| 43 | 1900 |
| 44 | 1. Eget norsk Udenrigsstyre og eget norsk Konsulatvæsen. |
| 45 | Beslutning angaaende Konsulatsagen fattes i Løbet af denne Valgperiode. |
| 46 | 2. Arbeide for Fred, Voldgift og Neutralitet. |
| 47 | 3. Forsikring mod Erhvervsudygtighed, omfattende hele det norske Folk. |
| 48 | 4. Videre Statsforanstaltning for at skaffe Arbejderne lettere og billigere Adgang til at erholde Jord og egne Hjem. |
| 49 | 5. Indførelse af 8 Timers Arbejdsdag ved Statens Arbejder og i alle sundhedsfarlige Bedrifter. |
| 50 | Det overlades hver enkelt Valgkreds at ordne sig med Hensyn til Fordeling af Repræsentationen, idet Forudsætningen er, at Arbejderne i alle Valgkredse, hvor de er organiseret, faar Andel i denne. |

| | |
|---|---|
| | DNA's program — 1903 |
| 1 | SOSIALISTERNES PROGRAM |
| 2 | 1903 |
| 3 | Det norske Arbejderparti, der har sat sig som Maal : |
| 4 | Arbejderklassens Frigjørelse og Reisning, kan kun gaa til Valg paa sit eget Partiprogram og kan i taktisk |

| | |
|----|---|
| | henseende intet foretage, som kan være skikket til at forkludre Arbeidernes Sammenslutning og Solidaritet. |
| 5 | Skjønt Venstre som Parti i den seneste Tid mere end nogensinde har dokumenteret sin reaktionære Karakter, vil Landsmødet desuagtet |
| 6 | - i Henhold til Partiets hidtidige Taktik - |
| 7 | ikke modsætte sig Valgsamarbejde med Venstre, naar dette tilbydes ; |
| 8 | dette dog kun paa Betingelse, at derved nogen for Arbejderklassen sandsynlig politisk eller socialøkonomisk Fordel kan paavises, at vore Partiafdelinger paa vedkommende Steder betinges fuld Raadighed over sit eget Valgprogram og faar Repræsentation i Forhold til sit Stemmetal, hvorfor Partistyret paa Forhaand maa sanktionere enhver Aftale om mulig Valgsamarbejde. |
| 9 | Som nærmest liggende Opgaver for Lovgivningsmagten vil Landsmødet pege paa : |
| 10 | 1. Foreningsretten beskyttet ved Lov. |
| 11 | 2. Almindelig Stemmeret i Stat og Kommune saavel for Kvinder som Mænd over 21 aar. |
| 12 | 3. En Valgordning med saavidt muligt lige store Enmandkredse, direkte Valg og Omvalg. Bostedsbaandet ophæves, og Folkeafstemning i vigtigere Lovsager indføres. |
| 13 | 4. Begrænset Arbeidstid gennemført ved Lov. |
| 14 | 5. En almindelig Folkepension i Forbindelse med Sygepleien ført over i Beskatningen. |
| 15 | 6. Omlægning af Toldskatterne til Indtægts-, Formues-, og Arveskat og disse gjort gradvis stigende. |
| 16 | Selvangivelse indføres. |
| 17 | Staten overtager lønnede produktive Virksomheder. |
| 18 | 7. Reform i Landboforholdene i Henhold til Partiprogrammet. |
| 19 | Alle offentlige Arbeiders Udførelse i Landet. |
| 20 | 8. Oprettelse af internationale Voldgiftsdomstole. |
| 21 | Militarismens Afskaffelse og Indførelse af almindelig Folkevæbning. |
| 22 | 9. Folkeskolen udviklet til en fælles Skole for alle Samfundets Barn. |
| 23 | Saavel Minimums- som Maximumslæsetiden forhøies, og Landsskolens bragt i høide med Byskolens. |
| 24 | 10. Jagtlovens Ophævelse. |
| 25 | Unionsagen. |
| 26 | Da det norske Venstre |
| 27 | - foranlediget ved svenskernes modstand mod konsulsatsagen og ved de storsvenske krigstrusler - |
| 28 | gik med paa at gjøre unionsagens løsning til et magtspørmaal, reiste Det norske arbeiderparti protest herimod. |
| 29 | Den rustningspolitik, der blev følgen af venstres taktik, vakte fra første stund socialdemokratiets højeste misbilligelse; |
| 30 | vi anbefalede som modsætning en politik, der tog sigte paa at tilveiebringe grundlag for en fredelig og for Norge tilfredsstillende løsning. |
| 31 | Naar nu et saadant grundlag synes at være skabt, hilser vi det derfor med tilfredshed, og erklærer at ville støtte en fortsat værdig og venskabelig forhandlingspolitik. |
| 32 | Hvem har stemmeret? |
| 33 | Ved stortingsvalget har de norske borgere stemmeret, der har fyldt 25 aar, har været besat i landet i 5 aar og opholder sig der. |
| 34 | Det er nok, naar man fylder 25 aar paa selve valgdagen. |
| 35 | Der kræves ikke længer nogen aflæggelse af konstitutionsed. |
| 36 | Heller ikke ser stemmeretten afhængig af betalt skat. |
| 37 | Om De aldrig har betalt skat, er De alligevel stemmeberettiget. |
| 38 | Enhver stemmeberettiget skal indføres i mandtal. |
| 39 | Man behøver ikke længere at melde sig for at bli indført. |
| 40 | Naar mandtallet er istandbragt af mandtalsføreren, og gennemgaat af nævnden, skal det udlægges til almindelig eftersyn i mindst 18 dage. |
| 41 | Da bør alle se efter, om de er indført og hvis ikke indgi klage derover og saaledes sørge for at komme med. |
| 42 | A t v æ r e b o s a t |
| 43 | vil si, at man har sin faste bopæl her; om man foretar enkelte reiser, og opholder sig kortere tid i udlandet forrykker ikke dette forholdet. |
| 44 | O p h o l d e r s i g h e r i l a n d e t |
| 45 | betyder, at man har fast ophold her. |
| 46 | Om man er paa reise i udlandet, skal man alligevel optages i mandtallet, og kan man ogsaa indsende sin stemmeseddel fra udlandet. |
| 47 | S t e m m e r e t t e n t a b e s |
| 48 | Den, som har været dømt til fængsel for en vanærende forbrydelse, som omhandles i straffelovens kapitler om mened, tyveri, røveri eller bedrageri, taber sin stemmeret. |

| | |
|----|--|
| 49 | Altsaa ikke den, der har været dømt til fængsel for almindelig legemsfor nærmelse eller lignende. |
| 50 | Stemmerettens b e s m i d l e r t i d i g v e d: |
| 51 | 1. Umyndiggjørelse. |
| 52 | 2. Opbud eller fallit, der ikke er foraarsaget ved ildsvaade eller andet utilregneligt og bevisligt uheld |
| 53 | 3. At nyde eller i sidste aar før valgdagen ha nydt fattigunderstøttelse. |
| 54 | 4. Anklage for saadanne forbrydelser, som ovenfor er omtalt. |
| 55 | Den, som af disse grunde er suspenderet, kan altsaa ikke afgi stemme, men skal alligevel indføres i mandtallet med angivelse af grunden for suspensionen. |
| 56 | Norsk statsborgerret. |
| 57 | Udlændinger kan erholde saadanne efter ansøgning til justitsdepartementet. |
| 58 | Hvis man har boet i en kommune uafbrudt i fem aar før 29. august 1896 kan statsborgerret erholdes uden synderlig vanskeligheder. |
| 59 | Men efter ovennævnte dato traadte en lov i kraft, hvori der paabydes, at ansøgeren skal stille mindst 2 aars garanti for at ikke han eller hans familie i denne tid skal trænge det offentlige tilhjælp. |
| 60 | En saadan garanti er selvfølgelig yderst vanskelig for ikke at si umulig at skaffe for ubemidlede folk. |

| | |
|----|---|
| | DNA's program 1906 |
| 1 | Det principielle program. |
| 2 | Grundaarsagen til fattigdommen, folkets aandelige og økonomiske undertrykkelse og den sociale nød ser partiet deri, at de naturlige rigdomskilder (jord, grund, gruber), arbejds- og samfærdselsmidler (bygninger, maskiner redskaber, skibe), materialier og livsfornødenheder er tillatt at bli enkeltes ene-eie og fordelingen av arbeidets utbytte overlatt til individernes interessekamp uten almen kontroll. |
| 3 | Det norske arbeiderparti, som har sat sig den norske arbeiderklassens frigjørelse og reisning som sit maal, tilstræber overfor jordens, arbejds- og samfærdselsmidlernes overgang til fælleseie, overførelse av produktionens ledelse til samfundet og en retfærdig fordeling av nationens arbeidsutbytte derigjennem varetat av det offentlige som en samfundsopgave. |
| 4 | I alle lande med privat-kapitalistisk produktionsmaate har det arbeidende folk de samme interesser. |
| 5 | Med udvidelsen av verdenssamkvemmet og vareutbygningen mellem landene blir arbeidets stilling i det enkelte land av bestandig større betydning for arbeidernes stilling i andre lande. |
| 6 | Arbeiderklassens befrielse er derfor ikke alene en national sak, men en opgave, hvortil arbeidernes interesser i alle kulturlande er knyttet i like høi grad. |
| 7 | I erkjendelse herav erklærer Det norske arbeiderparti sit formaals sammenhæng med broderpartiernes bestræbelser i andre lande. |
| 8 | Den økonomiske usikkerhet og undertrykkelse, som følger av den privatkapitalistiske produktion, gjør, at ikke bare lønarbeidere, men ogsaa alle mindre bemidlede handelsfolks, industridrivendes og jordbrukeres interesser falder sammen med socialdemokratiets bestræbelser, |
| 9 | og idet partiet kjemper for befolkningens likhet i rettigheter og pligter uten hensyn til kjønn, staar det som representant for alle undertrykte, for alle fordringer, som tilsigter sunde og harmoniske livsvilkaar. |
| 10 | Ut fra dette grundsyn kjemper partiet for tiden for: |
| 11 | 1. Arbeidernes sammenslutning og solidaritet. |
| 12 | 2. Beskyttelse ved lov av arbeidernes yrings- og valgfrihet, forenings- og forsamlingsret. |
| 13 | 3. Statsborgerlig og kommunal stemmeret for alle i landet hjemmehørende kvinder og mænd, som har fylt 21 aar. Valg paa en fridag. |
| 14 | 4. En valgkredsindelning med større hensyntagen til de stemmeberettigedes antal. Ophævelse av bostedsbaandet. |
| 15 | 5. Folkets direkte deltagelse i lovgivningen ved forslags- og forkastelsesret. |
| 16 | 6. Forandring i de nuværende regler for erhvervelse av hjemstavns- og statsborgerret saaledes, at der blir praktisk adgang hertil ogsaa for indvandrede utlændinge tilhørende arbeiderklassen. |
| 17 | 7. En skjærpet arbeiderbeskyttelseslovgivning. |
| 18 | Særlig fremhæves: |
| 19 | a. Forbud mot anvendelse av barn under 14 aar til arbeide i fabrikker, paa verksteder, ved bergverker eller nogen anden sundhetsfarlig og anstrengende bedrift. |
| 20 | Avskaffelse av det paa utbygning beregnede hjemmearbeide. |
| 21 | b. Indskrænkning av natarbeide til industrier eller tilfælde, hvor tekniske grunde, hensynet til den offentlige velfærd eller tvingende undtagelsesforhold kræver det. |
| 22 | c. Fastsættelse av en maksimalarbejdsdag paa 8 timer. |
| 23 | d. En ukentlig uavbrutt hvilepause paa 36 timer. |

| | |
|----|---|
| 24 | e. Forbud mot anvendelse av giftige eller for arbeidernes helbred ødelæggende stoffe i produksjonen, hvor saadan ikke er absolutt nødvendig. |
| 25 | f. Lovbestemt kontrol med fartøiers sjødygtighet samt mot overlastning (lastelinje). |
| 26 | g. Effektiv sundhetskontrol med tyendes soverum, sjøfolks lugarer samt med arbeidernes boliger. |
| 27 | Gjennomførelsen herav forutsætter, at det offentlige (stat eller kommune) tilveiebringer tilstrækkelig av sanitært forsvarlig husrom for arbeiderbefolkningen, hvor saadant mangler. |
| 28 | h. Arbeidervalgt tilsyn med beskyttelseslovgivningens haandhævelse. |
| 29 | 8. Ophævelse av husmandsforholdet. |
| 30 | Tidsmessige forandringer i lovgivningen om tjenere og sjøfolk, sigtende til at sikre visse klasser av arbeidere mot overgrep fra husbønders og overordnedes side. |
| 31 | 9. En forbedret og konfessionsløs folkeskole, beregnet paa at tjene som eneste barneskole for barn av alle samfundsklasser. |
| 32 | Undervisning i alle offentlige læreanstalter uten skolepenge. |
| 33 | Opdragelse av forældreløse og vanskjøttede barn ved samfundet (stat eller kommune). |
| 34 | 10. Retspleie og adgang til retshjælp ved offentlige eller kommunale sakførere uten direkte betaling. |
| 35 | 11. Lægehjælp, lægemidler og pleie tilsikres alle syke gjennom stats- og kommunal ordning uten direkte betaling. |
| 36 | Tuberkulosens bekjæmpelse ved opprettelse av offentlige kur- og pleieanstalter. |
| 37 | 12. Forsvarlig underhold tilsikres alle arbeidsinvalidider. |
| 38 | 13. Størst mulig innskærnkning av det indirekte skattesystem. |
| 39 | En forholdsmæssig anvendelse av de paa arbeiderbefolkningen faldende indirekte skatter til forbedring av dennes livsvilkaar. |
| 40 | Ophævelse av beskyttelsestoldsatser, hvorved befolkningen beskattes til fordel alene for enkelte virksomhetsgrene eller næringsdrivende. |
| 41 | Forøket indtægts-, formues- og arveskat og disse gjort gradvis stigende. |
| 42 | Beskatning av jord, ogsaa udyrket, efter dens naturlige værdi for dyrkning og i byerne en forøket beskatning av ubebygget grund. |
| 43 | Statens og kommunens successive overtagelse av produktive virksomheter, hvorved de offentlige indtægter kan forøkes eller befolkningens utgifter formindskes. |
| 44 | Særlig fremhæves: |
| 45 | de store fiskerier, dampskibsruiter (indenrikske og utenrikske), tobaksbedrift, træmasseindustri, indkjøp av korn og kul. |
| 46 | 14. Offentlige arbeiders utfærelse direkte ved det offentlige selv og uten mellemkomst av kontraktører. |
| 47 | 15. Militarismens avskaffelse. Opprettelse av internationale nøitralitets- og voldgiftsavtaler. |
| 48 | 16. Jordspørsmålet. |
| 49 | a. Jordens uutømmelige rigdomskilder skal paa betryggende vilkaar aapnes for alle, som vil arbeide, hvorved fattigdom, utvandring og avfolkning av landdistrikterne undgaes. |
| 50 | Begrænsning av den omsiggripende beaaening av jorden og samfundsmæssig beskyttelse til produksjonsmidlernes besiddelse samt til eiendommen av arbeidsutbyttet. |
| 51 | Da socialismen medfører ophævelse av det nuværende gjælds- og rentesystems lumske utplyndringer, bør jordbruket, som mest lider herunder, litt efter litt frigjøres ved, at privatkapitalismens mangeartede og ukontrollerte utsugninger vanskeliggjøres. |
| 52 | b. Av visse grunde maa: |
| 53 | 1. Intet bortsalg av offentlig eiendom finde sted. |
| 54 | 2. Stat og kommune bør efterhvert opkjøpe billige og under tvangsalg staaende jordeiendomme og andre grundherligheder som: skog, vandfald, gruber etc. |
| 55 | 3. Kommunerne skal aapnes adgang til at ekspropriere - særlig udyrket, men dyrkbar jord - efter en takst, der er bygget paa eiendommens virkelige avkastning; |
| 56 | dog maa erstatningen aldrig overstige gjennemsnittet av de sidste 10 aars skattetakst. |
| 57 | 4. Saadan eiendom skal enten drives av det offentlige eller overdrages til fælles- eller enkeltmands eiendomsbruk mot lav avgift og fornøden kontrol. |
| 58 | Utbytning av arbeidskraft tillates ikke. |
| 59 | 5. Stats- og kommunehjælp ydes til indkjøp av eller avbetaling paa hus og jord til bruk eller eie, men skal det offentlige ha forkjøpsretten like efter nærmeste arvinger. |
| 60 | 6. Al saadan eiendom med avling og nødvendige bruksmidler skal ved lov sikres mot eksekusjoner, private panteheftelser og i det hele mot ethvert indgrep fra private kreditorer. |
| 61 | 7. Denne beskyttelse skal ogsaa omfatte nuværende besiddere av hus og jord i saa stor utstrækning, at der gives plads for vedkommendes egen og families arbeidskraft. |
| 62 | c. Endvidere bør stat og kommune støtte og ved lov fremelske alle kooperative foretagender som: |
| 63 | slagterier, vareomsætningskontorer for kjøp og salg, samt fællesdrift i alle former, som tar bestemt sigte paa at øke |

| | |
|----|--|
| | producenternes utbytte ved overflødiggjørelse av mellemmænd og fremmed kapital. |
| 64 | d. For alle større jordbruk, som drives med husmænd, tjenere og anden leiet arbeidskraft, skal der ved lov fastsættes mindsteløn og maksimalarbejdsdag avpasset efter de stedlige forhold. |

| | |
|----|--|
| | Høyres program — 1884 |
| 1 | Cirkulærskrivelse No. 1 fra de konservative Foreningers Centralstyrelse. |
| 2 | Den Forringelse i Antal, Valgene i 1882 bragte det konservative Parti i Stortinget i Forbindelse med den Maade, hvorpaa det radikale Parti har benyttet Rigsretten, har foranlediget Kongemagten til at omgive sig med et af de radikale Partis Fører dannet Raad. |
| 3 | Ved dette betydningsfulde Skridt, hvis Rækkevidde maaske endnu ikke fuldt ud kan overskues, i Forbindelse med de sanktionerede Grundlovsbeslutninger om Statsraadernes Deltagelse i Stortingets Forhandlinger om Stemmerettens Udvidelse, er vort offentlige Liv bragt inn i et nyt Stadium og under væsentlig nye former. |
| 4 | Vistnok ere nogle af de Tvistepunkter, der i de senere Aar have været i Forgrunden som den ydre Foranledning til Striden mellem Statsmagterne, nu løfte eller skubte tilside; |
| 5 | men det maa med den hos det radikale Partis Førere raadende Opfatning af Grundloven af 1814 som alene betegnende et tilbakelagt Stadium paa Udviklingens Vei og af Unionen med Sverige som snarere en Hemsko paa vor nationale Udvikling end et Gode, som det er verd at gjøre noget for at bevare, |
| 6 | - befrygtes, at det vil lykkes dem at føre Partiet med paa nye Reformers, der ville undergrave Grundpillerne for det norske Folks borgerlige Lykke. |
| 7 | Den udprægede Maade, hvorpaa flere af dette Partis Ledere og en Fraktion af dets menige Medlemmer have optraadt lige overfor Statskirken og den kristelige Skole, maa ogsaa vække alvorlig Bekymring. |
| 8 | De Anskuelse, der i det nye Ministeriums Formand og flere af dets Medlemmer have fundet Talsmænd, ere overhovedet i de fleste Retninger saa vidtgaaende, at de kunne betegnes som tilsigtende en Omdannelse af snart sagt alle vore Samfundsforholde. |
| 9 | Ved Partivalg til alle Landets Ombud tilsigtes der indført et for Landets Fred og Tilfredshed ulykkebringende Partistyre, hvorved Hensynet til Dygtighed og Fortjeneste af Landet skydes tilside for Hensynet til Partitroskab og fortjeneste af Partiet, og hvorved offentlig aflønnede Stillinger bruges som Løkkemiddel og Belønning for dem, der underkaster sig og tjener Partihøvdingerne. |
| 10 | Særlig paa Kirkens og Skolens Omraade vil denne Grundsætnings Gjennemførelse bringe bittre Frugter. |
| 11 | Det forargelige Misbrug af vore konstitutionelle Institutioner, som muliggjorde en saadan Sammensætning af Rigsretten, at den blev et Magtmiddel i et Partis Haand, de paa sidste Storting foretagne Valg paa Funktionærer ved Norges Bank |
| 12 | - og overhovedet den Maade, hvorpaa det radikale Parti saa ofte har ladet sin Handlen ligeoverfor den Enkelte bestemme af Sagen uvedkommende Hensyn til det politiske Partistandpunkt (Ansættelse af Pensioners Størrelse, Bevilgning af Gagetillæg, Negtelse eller Bevilgning af nye Poster o. lign.) afgive talende Vidnesbyrd om, hvad Landet i denne Henseende har at vente. |
| 13 | Ved den tilsigtede Indførelse af Jurydomstole efter utenlandsk Mønster istedetfor alene at skride til Utbedringer af vort nuværende Retssystem, efterhaanden som saadanne maatte vise sig ønskelige, vil Landet efter vor Opfatning blive paaført en mindre betryggende, meget besværlig og meget kostbar Retspleie. |
| 14 | Den Omhyggelighed, hvormed enhver, der ikke paa Forhaand har erklæret sig en Ven af denne Rettergangsform, af det radikale Parti er bleven udelukket fra al Deltagelse i sagens Forberedelse, viser, at der ikke er Tale om nogen alsidig og uhildet Undersøgelse af Spørqsmaalet, men alene om paa Bekostning af alle andre Hensyn at gjennemføre en forudfattet Mening. |
| 15 | Vor Arme agtes givet en Størrelse, som ikke staar i noget Forhold til Landets økonomiske Evne, og som gjør det umuligt at give den en tilfredsstillende Opøvelse og Udrustning. |
| 16 | Med den Indførelse af Særeie som Regel for Formuesforholdet mellem Ægtefeller, for hvilken en stor Del af det radikale Partis Ledere har udtalt sig, vil Familielivet komme under andre Vilkaar end de, hvori vort Folk gjennem Aarhundreder har levet sig ind og befundet sig vel. |
| 17 | Ved Behandlingen af Kirkens og Skolens Anliggender har der vist sig Tegn til, at en Aand, der ikke er stemmende med vor nedarvede kirkelige og kristelige Opfatning, har villet gjøre sig gjældende, ligesom man paa flere Hold ikke har kunnet tage Feil af Tendentsen til at tilsidesætte Kirkens og Skolens Tarv for at fremme politiske Formaal. |
| 18 | - Vi erindrer i saa Henseende særlig om Behandlingen af Dissenterloven og Almueskoleloven for Byerne. |
| 19 | Ved Gjennemførelsen af Stemmeretsutvidelsen er i selve Grundlovsbeslutningen intet Hensyn taget til at forhindre de forargelige Misbrug..... |
| 20 | Myrmandsvæsen, Proformaborgerskab og Proformabygsel. Derimod er der vistnok istandbragt private Love. Borgerbreve og Matrikuleringsvæsenet, men begge disse kunne som Privatlove lettelig forandres, og den sidste er |

| | |
|----|---|
| | derhos givet en saa snæver Affatning, at den kun vil hjælpe lidet. |
| 21 | Under Debatten i Anledning af Grundlovsforslaget om forandrede Stemmeretsregler, udtalte det nye Ministeriums Formand det som sin personlige Overbevisning, at Udviklingen vil føre i Retning af stadig Udvidelse af Stemmeretten, indtil Kredsen af alle myndige Mænd er inddragen under de Stemmeberettigedes Tal, og flere af Venstrepartiets fremskudte Mænd forklarede, at de ikke vilde blive staaende ved det vundne Resultat, men uden Ophold arbeide for en videregaaende Stemmeretsudvidelse. |
| 22 | En af de Mænd, der stærkest udtalte dette, er senere valgt til Formand i Bestyrelsen for Landets Venstreforening og denne Bestyrelse har som et muligt Formaal for Venstreforeningernes fremtidige Fællesvirken særlig henledet deres Opmærksomhed paa Spørgsmaalet om en yderligere Udvidelse af Stemmeretten. |
| 23 | I denne Retning foreligger der en Række Forslag, deriblandt endog et vedtaget af 16 Medlemmer af Stortinget, blandt hvilke ogsaa Venstreforeningens Formand, tilsigtende Indførelse af Stemmeretten for enhver norsk Borger, der har fyldt 25 Aar og ikke er eller i det sidste Aar før Valget har været Fattiglem. |
| 24 | Det maa befrygtes, at de hvilende Grundlovsforslag om yderligere udvidelse af Stemmeretten, hvis det radikale Parti fremdeles bliver ved Magten i Regjering og Storting, allerede i næste Valgperiode ville blive afgjorte og vistnok givne en Løsning, der tilsidesætter alle Hensyn til de nuværende Stemmeberettigede og fuldstændig forrykker det Grundlag, hvorpaa Grundloven af 1814 i saa Henseende er bygget. |
| 25 | Endnu mere at befrygte er Stemmerettens Udvidelse paa det kommunale Omraade, hvor simpel Majoritet i Stortinget er nok til at tilveiebringe en Lovbeslutning, der under de nuværende Forhold vistnok ikke vilde standses af Regjeringen. |
| 26 | Ved det nye Statsraads Dannelse er baade den Stortinget og den Kongemagten efter Grundloven tillagte Myndighed samlet i de radikale Partiføreres Hænder og saalænge dette Forhold vedvarer, er der i vore Institutioner intet, der kan standse det radikale Partis Omstøbningsplaner. |
| 27 | Landets Skjæbne ligger saalædes ganske i Vælgernes egne Hænder, og det er nødvendigere end nogensinde, at Landets uafhængige Borgere med Opmærksomhed følge de offentlige Anliggender, og at der gjøres alt for, at det af nye Valg fremgaaende Storthings Sammensætning kan saadan, at ikke vidtgaaende Partimænd kunne raade over en lydig Majoritet snart sagt til alt, hvad der forelægges. |
| 28 | Navnlig vil det være af Rigtighed, at det radikale Parti sættes ud af Stand til at forandre Grundloven i Strid med Grundsætningerne af 1814. |
| 29 | Vort Partis Program er i sine Principer givet. |
| 30 | Det er, hvad det var, før Niendejunibeslutningen bragte det konstitutionelle Spørgmaal i en ny og tidligere utænkt Stilling. |
| 31 | Det er Eidsvoldmændenes og tidligere Storthings Program: |
| 32 | Jevn og sindig Udvikling paa Forfatningens Grund. |
| 33 | Vi ville altsaa arbeide for ægte Folkefrihed i Modsætning til Demagogens Enevælde, for det politiske Livs Udvikling efter vort Folks hjemlige Sæd og Skik og ikke efter indførte udenlandske Doktriner, for den fra Fædrene nedarvede Kirke og Kristendom i Modsætning til en religiøs Radikalisme, der vil trænge Kirken ud af Folkets Liv og afkristne Skolen. |
| 34 | I vort Arbeide paa dette Grundlag vente vi Tilslutning ikke alene af Grundlovsforeningernes Mænd, men ogsaa af fædrelandssindede Mænd udenfor disses Kreds - |
| 35 | af Mænd, der enten have holdt sig udenfor den politiske Bevægelse eller som hidtil have været uenige med os, men som gennem Udviklingen tør have faaet Syn for Kirkens og Fædrelandets Fare. |
| 36 | Ligeoverfor det nye Ministerium ville vi tage alle de Hensyn, som vi forgjæves have forlangt at det radikale Parti skulde tage ligeoverfor tidligere Ministerier. |
| 37 | Hvor det nye Ministerium staar paa Forfatningens Grund og søger Fremskridt, der stemmer med vor Overbevisning, ville vi støtte det og holde os fjernt fra al af Partihensyn og dikteret Opposition - |
| 38 | den vi saa ofte og med saa megen Grund have dadlet hos det nuværende Ministerium Formand og hans Partifæller. |
| 39 | Derimod ville vi med hæderlige og loyale Vaaben paa Forfatningens Grund bekjæmpe alle radikale Omstøbningsplaner, værne om Forfatningen, bevare Statskirken og den kristelige Skole og holde Foreningen med Sverige i Agt og Ære som en af Betingelserne for vort Fædrelands Lykke og Trivsel. |
| 40 | Vi ere beredte paa, at enkelte, idet de ikke se Udsigt til en snarlig Seir, nu kunde fristes til at lægge Hænderne i Skjød. |
| 41 | Men intet vilde være uforsvarligere. |
| 42 | Vistnok er det saa, at de store Strømninger i Folkene ikke verle med korte Mellemlum. |
| 43 | Ligesom det radikale Parti har maattet arbeide i Aarækker for at komme til Magten, saaledes maa vi være beredte paa, at der kan komme til at gaa flere Valg, førend vi kunne fremvise en Majoritet i Stortinget, men dels maa denne Dag forberedes ved ihærdigt Arbeide og vil aldrig komme, hvis man intet vil gjøre, før man tror med det samme at kunne gripe Seierens Frugter, dels maa man ikke undervurdere, at ogsaa en Minoritet øver Indflydelse paa Sagernes Gang. |
| 44 | Skal Folket virkelig oplyses om den Maade, hvorpaa dets Anliggender skjøttes, da maa en grundig offentlig |

| | |
|----|---|
| | Diskussion mellem de forskellige Retninger finde Sted. |
| 45 | Denne Plads er fremfor alt i Stortinget og en dygtig og i Sandhed fædrelandssindet Minoritet vil ikke alene forberede denne Dag, da den bliver Majoritet, men ogsaa i Mellemtiden øve sin Indflydelse paa Landets Opinion og derigjennem paa Majoritetens Repræsentanter i Stortinget. |
| 46 | Skulde den politiske Opfatning, som i 1814 grundlagde vor selvstændighed og vor Forfatning, og som senere indtil de sidste Aar har været den ledende baade i Storting og i Regjering, nu i Haabløshed gaa ud af det offentlige Liv, vilde i Sandhed et alvorligt Slag være tilføjet vort Fædreland. |
| 47 | Allevegne ellers ved et Parti, der er kommet i Minoriteten, at dette kun bør være en fornyet Spore til Arbeide. |
| 48 | Anderledes maa heller ikke det konservative Parti i Norge opfatte sin Stilling. |
| 50 | Idet vi støtte os til den saaledes i Korthed fremstillede almindelige Opfatning af den nuværende politiske Stilling og af den Opgave, som paa Grund af denne er stillet det forfatningstro, konservative Parti, skulle vi i forening med de i Grundlovsforeningernes Fællesmøde den 25de - 27de August d. A. valgte Mænd: |
| 51 | Dhrr. Brugseier Chr. Anker, Rigsarkivar Birkeland, Konsul Kristiansen, Gaardbruger, Cand. theol. D. Sandberg og Brugseier Sæhlie i det følgende henlede de engere konservative Foreningers Opmærksomhed paa de Punkter, som efter vor Opfatning indbefatte de væsentligste Formaal for Grundlovsforeningernes Arbeide. |
| 52 | Naar vi blandt disse ikke nævne Indførelsen af Forholdstalsvalg og af den Appel til Folket, som ligger i den saakaldte Opløsningsret, tro vi at burde oplyse, at dette sker, fordi vi have Grund til at antage, at visse Spørgsmaal endnu ikke staa saa klare for vore Meningsfæller, at de ville kunne samle en tilstrækkelig Stemning om sig. |
| 53 | Dette haabe vi derimod vil være Tilfældet med efterfølgende Punkter: |
| 54 | 1. Opretholdelse af Grundloven af 1814 og de Principer, hvorpaa denne er bygget, samt Bevarelse af Foreningen med Broderriiget. |
| 55 | Varsomhed ved Spørgsmaal om Grundlovsforandringer; navnlig for tiden Motarbeidelse af yderligere Udvidelse af Stemmeretten. |
| 56 | Modarbeidelse af Stortingssessionernes vorende Varighed eller fremtidige Permanents gennem Indførelse af begrænsede Storthingsdiæter. |
| 57 | 2. Hævvelse af den Grundsætning, at Spørgsmaal vedkommende Kirke og Skole alene afgjøres efter disses eget Tarv, derimod ikke efter politiske Hensyn. |
| 58 | Saaledes Modstand mod, at Ansættelse af Kirkens og Folkeskolens Lærere gjøres afhængige af Partivalg samt mod Indsættelse af Dissentere i Skolekommissionen og som Lærere i fag, hvor deres religiøse Standpunkt kan gjøre sig gjældende. |
| 59 | 3. Modstand mod et ensidigt Partistyre. |
| 60 | Arbeide for, at Valg til kommunale og statsborgerlige Hverv foregaa under fortrinligt Hensyn til Hæderlighed, Dygtighed og Selvstændighed, men Modarbeidelse af, at Hensyn til Partistandpunkt skal være overveiende. |
| 61 | Modstand mod Myrmands- og Proformaborger-Væsen og andre Valgmisligheder. |
| 62 | 4. Arbeide for Udviklingen af Landets materielle Hjæpekilder i det Omfang, Landets evne til enhver Tid tillader. |
| 63 | Ved Siden deraf Arbeiden for en forstandig Sparsommelighed i Statshusholdningen, der er en Betingelse for Landets Fremgang. |
| 64 | Ogsaa fra dette Synspunkt Arbeide mod Statsmidlers Anvendelse i Partiøiemed eller til Belønning for Partifortjenester. |
| 65 | Arbeide for, at Skatten og Udredsler fordeles retfærdigen efter Enhvers Evne og saaledes Medvirken til en Revision af den nye Skattelov, saasart denne hensigtsmæssigen kan finde Sted. |
| 66 | 5. Saavel for Landets egen som for Unionens Skyld Udvikling af et effektivt Forsvarsvæsen uden at derved enten Statskassen eller de enkelte Borgere bebyrdes over Evne. |
| 67 | Som Følge deraf Modstand mod det Hjorth-Sverdrupske Armeeforslag. |
| 68 | 6. Ved Bedømmelsen af Forslag til Forandringer i Rettergangsvæsenet fastholdes som udelukkende alle andre Hensyn Ønsket om at tilveiebringe en sikker, hurtig og billig Retsafgjørelse. |
| 69 | Som Følge deraf Modstand mod Indførelse af Juryinstitutionen. |
| 70 | 7. Arbeide for alt hvad der kan gjøres til Oplysningens Fremme og til Lettelse af Arbeidsklassens og de økonomisk mindre vel stillede Samfundsklassers Kaar og til Modvirkning af de Samfundsonder, der for dem ere de mest trykkende. |
| 71 | 8. Arbeide for hvad der, uden Krænkelser af den Kvinden ved Skriften anviste Stilling i Familien og i Samfundet, kan tjene til at lette hende Erhvervelsen af Kundskab og selvhjulpen Stilling. |
| 72 | Derimod Modarbeiden af Indførelse af Særeie som almindelig Regel for Formuesforholdet mellem Ægtefæller. |
| 73 | Kristiania i de konservative Foreningers Centralstyrelse den 8de Oktober 1884. |
| 74 | Emil Stang. Carl Løvenskiold. Hersleb Vogt. Dr. Yngvar Nielsen. J. E. Heuch |

| Høyres program — 1888 | |
|-----------------------|--|
| 1 | Paa de konservative Foreningers Repræsentantmøde den 9de og 10de ds. vedtoges at henlede de engere konservative Foreningers Opmærksomhed paa efterfølgende Punkter som de væsentligste Formaal for Grundlovsforeningernes Arbeide. |
| 2 | 1. Opretholdelse af Grundloven og de Principer, hvorpaa denne er bygget, samt Bevarelse af Foreningen med Broderriget. |
| 3 | Varsomhed ved Spørgsmaalet om Grundlovsforandringer, navnlig for Tiden ingen yderligere Udvidelse af Stemmeretten. |
| 4 | 2. Arbeide for, at den Ligestillethed mellem de forenede Riger, der er Unionens Grundlag, ved Overenskomst mellem Broderrigene maa blive gennemført ogsaa ved Behandlingen af diplomatiske Sager. |
| 5 | 3. Arbeide for at indskrænke Storthingssessionernes Varighed gennem Indførelse af begrænsede Storthingsdiæter. |
| 6 | 4. Arbeide for at tilveiebringe et sandere Udtryk for de forskellige Meninger og Interesser i Stat og Kommune gennem Indførelse af Valg efter Forholdstal. |
| 7 | 5. Arbeide for tidsmæssig Udvikling af Landets Institutioner paa Grundlag af det Bestaaende og de hjemlige Forhold. |
| 8 | 6. Arbeide for Udviklingen af Landets materielle Hjælpemidler i det Omfang, Landets Evne til enhver Tid tillader. |
| 9 | Arbeide for ved hensigtsmæssige Midler at lette og ophjælpe Jordbruget og andre Næringer, samt for Kommunikationsvæsenets Udvikling. |
| 10 | 7. Arbeide for en forstandig Sparsommelighed i Statshusholdningen og for særlig Forsigtighed med at paabyrde Statskassens Udgifter til store og af Livets Krav ikke paakaldte Forandringer i nedarvede og efter Landets Forhold afpassede Institutioner. |
| 11 | Særlig Arbeide for, at Budgettet kan balanceres uden Indførelse af Indtægtsskat til Staten, saa længe saa betydelige Udgifter maa udredes af Kommunerne ved Udligning paa Formue og Indtægt. |
| 12 | 8. Arbeide for Lettelse i Arbeidernes, Sømændenes og de økonomisk mindre velstillede Samfundsklassers Kaar og til Modvirkning af de Samfundsonder, der for dem er de mest trykkende. |
| 13 | 9. Arbeide for alt hvad der kan gøres til Oplysningens Fremme, saaledes for en tidsmæssig og økonomisk overkommelig Udvikling af Folkeskolen uden Brud med de hidtil gjældende Hovedgrundsætninger for Skolevæsenets Ordning. |
| 14 | Som følge deraf Modstand mod de dele af de hvilende Skolelovsforslag, der ikke fuldestgjør disse Fordringer. |
| 15 | Kristiania i de konservative Foreningers Centralstyrelse den 11te Juli 1888. |
| 16 | Emil Stang. Alb. Bøhn. A. O. Berger. J. E. Heud. Carl Løvenskiold. Dr. Yngvar Nielsen. Hersleb Vogt. |

| Høyres program — 1891 | |
|-----------------------|---|
| 1 | Det konservative Landsmøde, samlet i Kristiania den 30te og 31te Januar 1894, vedtog følgende |
| 2 | Program : |
| 3 | Det konservative Landsmøde ser i Spørgsmaalet om Bevarelse af vor Grundlov og Foreningen med Sverige det store Skillemærke ved Valgene. |
| 4 | Vi vil et frit og selvstændigt Kongerige Norge, forenet med Sverige. |
| 5 | Vi vil fuld Ligestillethed i Unionen, en fælles Udenrigsminister, norsk eller svensk, konstitutionelt ansvarlig for begge Lande. |
| 6 | Vi vil fredelig Forhandling med Broderriget. |
| 7 | Vi vil ikke, at en Sag, der bør afgjøres under Hensyn til Næringsveienes Tarv, skal bruges til Strid mellem Landene. |
| 8 | Forøvrigt er vort Program : |
| 9 | Fremhjælp av Jordbruget, og andre Næringsveie. |
| 10 | En tidsmæssig Arbeiderlovgivning med Regler om Erstatning i Ulykkestilfælde. |
| 11 | Arbeide for en heldig Løsning af Spørgsmaalet om Forsørgelse af Gamle og Erhvervsudygtige. |
| 12 | En forstandig sparsommelighed i Statshusholdningen. |
| 13 | Afskaffelse af den direkte Statsskat, naar den finantielle Stilling tillader det uden trykkende Paalæg. |
| 14 | Bekjæmpelse af Drikkeondet gennem Lovgivning og Beskatning. |
| 15 | Stemmeret for fraværende Sjømænd. |
| 16 | Forholdstalsvalg. |
| 17 | Begrænsede Storthingsdiæter. |

| | |
|----|----------------|
| 18 | Opløsningsret. |
|----|----------------|

| | |
|----|---|
| | Høyres program — 1894 |
| 1 | Det konservative Landsmøde, samlet i Kristiania den 30te og 31te Januar 1894, vedtog følgende |
| 2 | Program : |
| 3 | Det konservative Landsmøde ser i Spørgsmaalet om Bevarelse af vor Grundlov og Foreningen med Sverige det store Skillemærke ved Valgene. |
| 4 | Vi vil et frit og selvstændigt Kongerige Norge, forenet med Sverige. |
| 5 | Vi vil fuld Ligestillethed i Unionen, en fælles Udenrigsminister, norsk eller svensk, konstitutionelt ansvarlig for begge Lande. |
| 6 | Vi vil fredelig Forhandling med Broderriget. |
| 7 | Vi vil ikke, at en Sag, der bør afgjøres under Hensyn til Næringsveienes Tarv, skal bruges til Strid mellem Landene. |
| 8 | Forøvrigt er vort Program : |
| 9 | Fremhjælp af Jordbruget, og andre Næringsveie. |
| 10 | En tidsmæssig Arbejderlovgivning med Regler om Erstatning i Ulykkestilfælde. |
| 11 | Arbejde for en heldig Løsning af Spørgsmaalet om Forsørgelse af Gamle og Erhvervsudygtige. |
| 12 | En forstandig sparsommelighed i Statshusholdningen. |
| 13 | Afskaffelse af den direkte Statskat, naar den finansielle Stilling tillader det uden trykkende Paalæg. |
| 14 | Bekjæmpelse af Drikkeondet gennem Lovgivning og Beskatning. |
| 15 | Stemmeret for fraværende Sjømænd. |
| 16 | Forholdstalsvalg. |
| 17 | Begrænsede Storthingsdiæter. |
| 18 | Opløsningsret. |

| | |
|----|---|
| | Høyres program — 1897 |
| 1 | Det konservative Partis Program, |
| 2 | vedtaget paa det konservative Landsmøde den 3die April 1897 : |
| 3 | 1. Fastholden af den paa Hamar ifjor fattede Beslutning, saalydende : |
| 4 | "De nye kommunale Stemmeretsregler er uheldige og uretfærdige. |
| 5 | De er tilblevne under ekstraordinære Forhold og under saa ringe Tilslutning i Folket, at en Udsættelse af Sagen havde været berettiget. |
| 6 | Det konservative Parti anser det derfor som en Pligt ved forestaaende Valg at arbejde for en Reform i Kommunallovgivningen, der under Opretholdelse af det kommunale Selvstyre varetager Samfundets og Skatteydernes Tarv." |
| 7 | I Tilslutning hertil kræves de nye Loves Betingelser for Stemmeret i kommunen bragt i Overensstemmelse med Grundlovens Betingelser for Stemmeret ved de statsborgerlige Valg. |
| 8 | 2. Uforstyrret Fortsættelse af de paagaende fredelige Forhandlinger mellem Norge og Sverige uden nogen bindende Afgjørelse paa det unionelle Omraade, inden Vælgerne har udtalt sig gennem senere Valg. |
| 9 | Det gamle norske Standpunkt fastholdes : |
| 10 | Et frit og selvstændigt Kongerige Norge, forenet med Sverige under een Konge. |
| 11 | Fuld Ligestillethed i Unionen. |
| 12 | En grundlovsmæssig fastslaet fælles Udenrigsminister, norsk eller svensk, konstitutionelt ansvarlig for begge Riger. |
| 13 | 3. Som en Hovedopgave for kommende Storting: |
| 14 | Fremme af Jordbruget og andre Næringsveie. Herunder indgaar efter Mellemrigslovens Ophør Arbejde for en lempelig Toldbeskyttelse, dog ikke øget Told paa Brødkorn. |
| 15 | 4. Arbejde for, at Stortinget i større udstrækning kommer til at bestaa af Mænd som ifølge sin Livsstilling er skikkede til at varetage Næringslivets Tarv. |
| 16 | 5. En forstandig Sparsommelighed i Statshusholdningen. |
| 17 | 6. En tidsmæssig Arbejderlovgivning. |
| 18 | 7. Arbejde for en heldig Løsning af Spørgsmaalet om Forsørgelse af Gamle og Ervervsudygtige. |
| 19 | 8. Bekjæmpelse af Drikkeondet gennem hensigtsmæssig Lovgivning og Beskatning. |

| | |
|----|----------------------------------|
| 20 | 9. Forholdstalsvalg. |
| 21 | 10. Begrænsede Storthingsdiæter. |
| 22 | 11. Opløsningsræt. |

| | |
|----|---|
| | Høyres program — 1900 |
| 1 | Høires Program |
| 2 | vedtaget paa det konservative Landsmøde den 17de Marts 1900: |
| 3 | I. Det konservative Parti ser i Foreningen med Sverige en væsentlig Betingelse for Bevarelsen af den Fred og Neutralitet, vort Land har nydt siden 1814. |
| 4 | Vi vil derfor arbeide for en snarlig Løsning af Unionsstriden paa Grundlag af: |
| 5 | Fuld Ligestillethed mellem Norge og Sverige, |
| 6 | En grundlovmæssig fastslaaet fælles Udenrigsminister, norsk eller svensk, konstitutionelt ansvarlig for begge Riger, |
| 7 | Reformer i Konsulatvæsenet efter Næringslivets Tarv uden Brud paa det nødvendige diplomatiske Fællesskab. |
| 8 | II. Det konservative Parti anser det for en Hovedopgave at værne den personlige Frihed og private Eiendomsret mod socialistiske Angreb. |
| 9 | Paa dette Grundlag vil vi arbeide for enhver Reform, der kan befordre et jevnt Fremskridt, saaledes for: |
| 10 | En heldig Løsning af Spørgsmaalet om Forsikring mod Erhvervsudygtighed. |
| 11 | En tidsmæssig Arbejderlovgivning og Haandhævelse af Arbeidets Frihed. |
| 12 | Fortsat Adgang til Hus- og Jordlaan for mindre Bemidlede. |
| 13 | Fremme af Ædruelighed gennem hensigtsmæssig Lovgivning og Beskatning. |
| 14 | Udvidet Forsorg fra Statens Side for Tæringssyge og Sindssyge. |
| 15 | Tidsmæssig Reform af den borgerlige Retspleie. |
| 16 | III. Paa det økonomiske Omraade vil vort Arbeide være rettet paa: |
| 17 | Fremme af Jordbruget og andre Næringsveie. |
| 18 | En planmæssig Finansforvaltning i Forbindelse med en forstandig Sparsommelighed i Statshusholdningen. |
| 19 | IV. Paa Forfatningslivets Omraade vil vi arbeide for: |
| 20 | Forholdstalsvalg eller en anden rettfærdig Valgordning. |
| 21 | Lettet Adgang for udenrigs Fraværende til at afgive Stemme. |
| 22 | Opløsningsræt. |
| 23 | Faste Storthingsdiæter. |

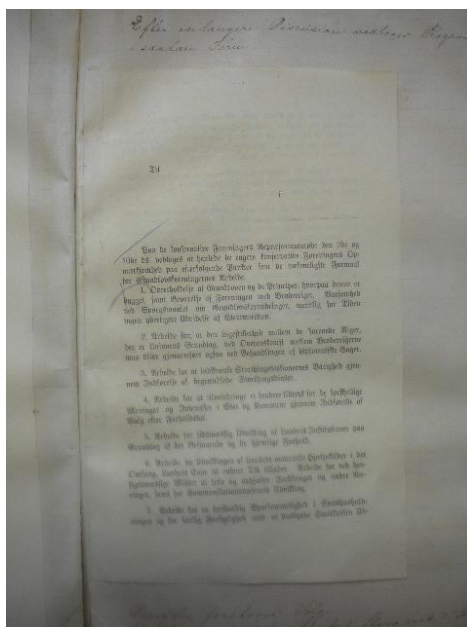
| | |
|----|--|
| | Høyres program — 1903 |
| 1 | HØIRES VALGPROGRAM |
| 2 | (vedtaget den 25de og 26de Mai 1903). |
| 3 | I Erkjendelse af at Statsgjælden i den senere Tid har udvist en Stigning, som maa vække Betænkelighed, og at Statsudgifterne har naaet en Høide, som staar i Misforhold til Landets økonomiske Evne, |
| 4 | at Skatter og andre Byrder hviler trykkende paa Landets Befolkning og virker hemmende paa Næringslivet, |
| 5 | at Udenrigsstyrets Ordning, hvorom Høire fastholder sit tidligere Standpunkt, af Hensyn til de paagaende Forhandlinger om konsulatsagen ikke bør optages paa Programmet for kommende Valgperiode, samt |
| 6 | at den gjældende Valgordning ikke svarer til Tidens Krav, og at Stortingets lange Samvær gjør det vanskeligt for det praktiske Livs Mænd at overtage Stortingshvervet, |
| 7 | opstiller det konservative Parti som sit |
| 8 | PROGRAM : |
| 9 | I. En kraftig og mere betryggende Finansledelse og en strengt gennemført Sparsommelighed i Statshusholdningen med Sigte paa en Indskrænkning af Udgiftsbudgettet. |
| 10 | Fortsat Udredning af Spørgsmaalet om Forsikring mod Erhvervsudygtighed og omhyggelig Prøvelse af den økonomiske Side ved denne og enhver anden ny Statsforfatning. |
| 11 | Fortsat Udredning af Spørgsmaalet om Selvpensionering for Statens Tjenestemænd og om muligt Foranstaltninger til Gjennemførelse deraf. |
| 12 | II. Arbeide for Jordbrug, Industri og andre Næringsveie. |
| 13 | Værn for den private Foretagsomhed og Arbeidets Frihed mod hemmende Indgripen fra Lovgivningens Side. |
| 14 | Hævdelse af den private Eiendomsret og Tilbagevisning af ethvert Forsøg paa at udnytte Statskassens og Kommunernes Midler til socialistiske Formaal. |
| 15 | Hævdelse af den indenlandske Produktions Fortrinsret ved Statens Andskaffelser. |

| | |
|----|---|
| 16 | Bekjæmpelse af Drikkeøndet. |
| 17 | III. Konsulatsagens Løsning ved fortsat Forhandling paa Grundlag af den mellem norske og svenske Regjeringsmedlemmer opnaaede Overenskomst om særskilt Konsulatvæsen for hvert Rige. |
| 18 | IV. Direkte Valg med Enmannskredse. Faste Stortingsdiæter. |

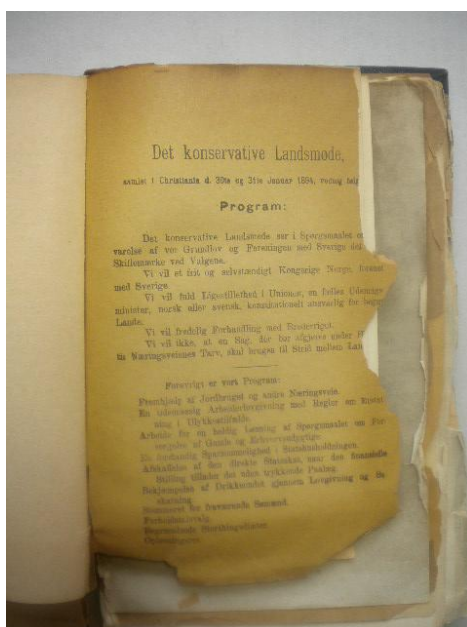
| | |
|----|--|
| | Høyres program — 1906 |
| 1 | Valgprogramer 1906. |
| 2 | Høirepartiets valgoppraab. |
| 3 | Norges selvstændighed udad blev i 1905 vunden gennem alle nordmænds trofaste samvirke. |
| 4 | Nu er opgaven for folket i enighed at samle sin kraft om at betrygge landets økonomiske uafhængighed. |
| 5 | Ved alle statsforanstaltninger maa bindende hensyn tages til de økonomiske følger. |
| 6 | Med dette for øie vil vi opfordre tilhængere af en liberal fremskridtspolitik til at gaa sammen til valg paa mænd, der vil arbeide for: |
| 7 | Støtte af næringslivet ved værn om det private arbeide og initiativ, ved forsigtighed i at paaføre kommunerne udgifter gennem nye love samt ved lovmæssig begrænsning af den kommunale beskatning. |
| 8 | Invalide- og aldersforsikring saaledes udredet, at sagen kan være moden til gennemførelse, naar invalidefondet |
| 9 | - der ikke maa benyttes til andre formaal - |
| 10 | har naaet en saadan størrelse, at man med fuld tryghed kan gaa til denne reform. |
| 11 | Under den forestaaende udredning medtages spørgsmaalet om en frivillig selvforsikring med statstilskud. |
| 12 | Udredning af spørgsmaalet om ulykkesforsikring for sjømænd. |
| 13 | Selvpensionering for statens tjenestemænd. |
| 14 | Voldgift og neutralitet. |
| 15 | Konstitutionelt ansvar ved udenrigske sagers behandling. |
| 16 | Afskaffelse af høstsessioner. |
| 17 | Forenkling af den offentlige administration. |
| 18 | Fremme af ædruelighed. |
| 19 | (--- Dette udkast blev for de fleste punkters vedkommende enstemmig, forøvrigt kun mod nogle faa stemmer, vedtat som høirepartiets valgoppraab). |

Appendiks 2 — Partiprogrammene bilder

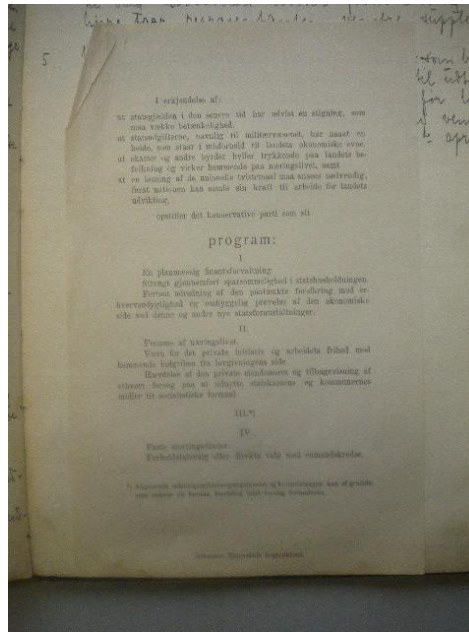
Høyres partiprogram — 1888



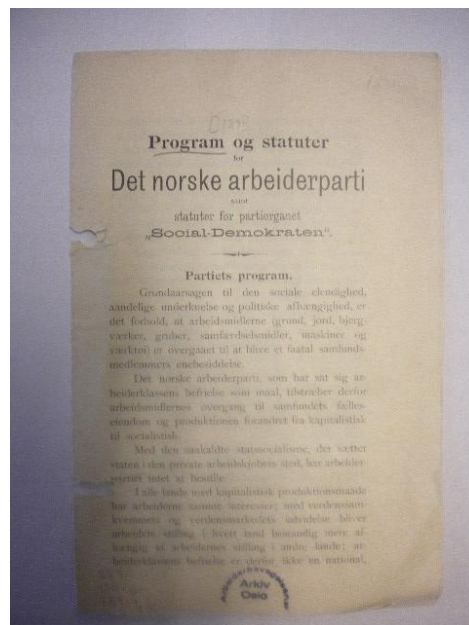
Høyres program — 1894 (flygeblad)



Høyres program — 1903 (flygeblad)



DNAs program — 1891a



Appendiks 3 — Oversikt over pamfletter

| | | | | |
|--|------|------|---|----------------|
| DNA | | | | |
| <i>I Styk- og akkordarbeide</i> | 1896 | 15 s | Chr. H. Knudsen «Arbeiderpartiets Smaskrifter» | «Lommeformat» |
| <i>II Væk med tolden</i> | 1897 | 29 s | Chr. H. Knudsen «Arbeiderpartiets Smaskrifter» | «Lommeformat» |
| <i>Sykepleien i beskatningen</i> | 1901 | 8 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Flygeblad til Kvinderne</i> | 1901 | | | |
| <i>Boligsaken</i> | 1901 | 4 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Arbeidere i Fredriksstad!</i> | 1903 | 4 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Arbeidernes politikk ved valget 1903</i> | 1903 | 29 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Kontraktørvesenet</i> | 1904 | 23 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Hvas Socialisterne vil og hvorfor vi vil det</i> | 1904 | 32 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| <i>Arbeidernes politikk ved valgene 1906</i> | 1906 | 30 s | Arbeidernes Aktietrykkeri | Programformat |
| | | | | |
| Høyre | | | | |
| <i>Hvorfor bør de Liljedahlske Love forandres før de træder i kraft?</i> | 1883 | 48 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Kristendom og almindelig stemmerett — av Thv. Klaveness</i> | 1885 | 16 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Mere om Det radikale Parti og Rigsretten</i> | 1885 | 2 s | Johannes Bjørnstad | Flygeblad |
| <i>Stemmer Parlamentarismen med Grundloven? Politiske Strøtanker i Anledning Storthingsvalget 1885</i> | 1885 | | Johannes Bjørnstad | Plakat |
| <i>Den tredie Unionskomite</i> | 1893 | 30 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Konsulatsaken som politisk Middel: Foredrag af Schweigaard</i> | 1893 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Fire Foredrag over Norges Friheds Historie i 1814</i> | 1894 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Skal Socialisterne blive Herrer i Landet</i> | 1894 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Hvad betyder almindelig Stemmeret paa Venstreforeningens Program?</i> | 1894 | 4 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Hvad vil Socialisterne?</i> | 1895 | | Morgenbladet | Pamflett |
| <i>Til Norges Vælgere!</i> | 1896 | 16 s | Johannes Bjørnstad | Liten Pamflett |

| | | | | |
|--|------|------|--|----------------|
| <i>Almindelig Stemmeret i Kommunerne. De nye Stemmeretsregler.</i> | 1897 | 2 s | Johannes Bjørnstad | Flygeblad |
| <i>Fred</i> | 1897 | 8 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Revolutions-Politik</i> | 1897 | 8 s | Johannes Bjørnstad | Liten Pamflett |
| <i>Til Norges Sjømænd</i> | 1897 | 8 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Om Særskilt Norsk Konsulatvæsen: Foredrag av Pr. Aubert</i> | 1897 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Om Juryen</i> | 1898 | 86 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Betænkning og Forslag — av Schwergaard, Thorne og Havlen</i> | 1898 | | Særtrykk av Morgenbladet Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Gratis eller Selvhjælp?</i> | 1900 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Tre Uaar 1898 — 1900</i> | 1900 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Staten og Industrien Særaftryk af Morgenbladet</i> | 1901 | 4 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Stem med Høyre! Mod Socialisterne! At stemme med Venstre dennegang er bortkastet!</i> | 1901 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Om Regjeringens Program: Foredrag af Statsraad E. H. Bull</i> | 1901 | 4 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Hvad vil skje?</i> | 1901 | 7 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Hver mand pligter at stemme!</i> | 1903 | 4 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Socialisterne. Et økonomisk ruinerende Program.</i> | 1904 | 4 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Hver mand og hver kvinde pligter at stemme!</i> | 1904 | | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Venstres Skattepolitik</i> | 1906 | 62 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |
| <i>Storthingsvalget 1906</i> | 1906 | 32 s | Johannes Bjørnstad | Pamflett |

Litteratur

- Alnæs, Karsten (199) *Historien om Norge — En ny arbeidsdag*, Gyldendal forlag, Oslo
- Andersen, Øyvind (2002) *I Retorikkens Hage*, Universitetsforlaget, Oslo
- Aristoteles (2006) *Retorikken*, Vidarforlaget, Oslo
- Asdal, Berge, Gammelgaard m.fl. (2008) *Tekst og Historie — Å lese tekster historisk*, Universitetsforlaget, Oslo
- Bakken, Jonas (2006) *Litteraturvitenskapens retorikk — En studie av tekstnormene for gode norske empiriske litteraturvitenskapelige artikler i perioden 1937–57*, Phd-avhandling, HF UiO
- Berge, Kjell Lars (1990) *Tekstnormers diakroni: noen ideer til en sosiotekstologisk teori om tekstnormendringer*, Stockholms Universitet
- Berge, Kjell Lars (red) (2001) *Fire blikk på sakprosaen*, Norsk Sakprosa, Oslo
- Berge, Kjell Lars (red) (2002) *Teksthistorie*, Norsk Sakprosa ILN
- Berge, Meyer, Trippestad (red) (2003) *Maktens tekster — Makt- og demokratiutredningen 1998-2003*, Gyldendal akademiske forlag, Oslo
- Berge, Dahl og Walton (red) (2004) *Skriftkultur*, Norsk Sakprosa ILN
- Bitzer, Lloyd F [1968] «The Rhetorical Situation» i *Philosophy and Rhetoric vol. 1, 1968*
- Bonafede, Cecilie (1961) *Den norske politiske brosjyrelitteraturen 1880-1890: ein bibliografi*, Samlaget, Oslo
- Bücher, K (1917) *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, bd. I, Tübingen
- Bull, Edvard (1985) *Arbeiderklassen blir til — Arbeiderbevegelsens historie i Norge 1850-1900, Bind 1*, Tiden Norske Forlag, Oslo
- Cicero, Marcus Tullius (1976) *De Inventione*, Loeb's Classical Library, Harvard University Press

- Danielsen, Rolf (1962) «Samlingspartiet og Unionen» i *Historisk Tidsskrift* Nr. 4/1962
- Eco, Umberto (1984) *The role of the reader — Explorations in the Semiotics of Texts*, Indiana University Press, Bloomington
- Eide, Martin (2000) *Den redigerende makt, redaktørrollens norske historie*, IJ-forlaget, Kristiansand
- Englund, Boel og Per Ledin (red.) (2003) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, Studentlitteratur, Lund
- Eriksen og Weigård (1999) *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati*, Fagbokforlaget, Bergen
- Fiskaa, Haakon (1985): *Den Norske Presse før 1850*, Institutt for Journalistikk, Fredrikstad
- Fuglum, Per (1978) *Norge i støpeskjeen 1884-1920*, Cappelen, Oslo
- Gabrielsen, Jonas (2008) *Topik — Ekskursjoner i retorikkens toposlære*, Retorikforlaget, Åstorp
- Garfinkel, Harold (1984) *Studies in Ethnomethodology*, Polity Press, Cambridge
- Garfinkle, Harold og Anne Rawls (2002) *Ethnomethodology's Program*, Rowman & Littlefield
- Gerhardsen, Einar (2008) *Tillitsmannen*, Gyldendal Norsk forlag, Oslo
- Giverholdt, Helge (1984), *Norsk dagspresse i emning 1807-1815*, Institutt for Journalistikk, Fredrikstad
- Grepstad, Ottar (2009) *På parti med språket? Språkpolitikk i partiprogram 1906-2013*, Nynorsk kultursenter, Ørsta
- Gustavson, Anna (2009) *Pamfletter! En diskursiv praksis og dess strategier i tidlig svensk politisk offentlighet*, Phd-avhandling, Institutt for nordisk språkvitenskap, Lunds Universitet.
- Habermas, Jürgen (1999) *Kraften i de bedre argumenter*, Gyldendal forlag, Oslo

- Habermas, Jürgen (2004) *The Theory of Communicative Action — Reason and the Rationalization of Society*, Polity Press, Cambridge
- Habermas, Jürgen (2005) *Borgerlig Offentlighet: dens fremvekst og forfall*, De Norske Bokklubbene, Oslo
- Halliday, M.A.K. (2009) *The Essential Halliday*, Continuum International Publishing
- Hambro, C.J. (red) (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år — Bind 4*, Gyldendal forlag, Oslo
- Helle, Egil (1988) *Grunnleggeren — Christian Holtermann Knudsens liv i norsk arbeiderbevegelse*, Tiden Norsk Forlag, Oslo
- Hellspong og Ledin (1997) *Vägar genom texten*, Studentlitteratur, Lund
- Hodne, Fritz og Grytten, Ola (2000) *Norsk økonomi i det 19.århundre*, Fagbokforlaget, Bergen
- Jacobsen, Gunnar (1983): *Norske Boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640-1940*, Den norske boktrykkerforening, Oslo
- Johansen, Anders og Jens Elmelund Kjeldsen (2005) *Virksomme ord — Politiske taler 1814-2005*, Universitetsforlaget, Oslo
- Johansen, Tor Are (2007) *Hett bly og raske presser — Teknologisk endring i norsk avisproduksjon 1880-1940*, Pressehistoriske skrifter nr.9/2007
- Johnsen, Egil Børre og Trond Berg Eriksen (1998) *Norsk litteraturhistorie — Sakprosa fra 1750 til 1995 — Bind 1*, Universitetsforlaget, Oslo
- Jordheim, Helge (2001) *Lesningens Vitenskap — Utkast til en ny filologi*, Universitetsforlaget, Oslo
- Josepson, Olle (red) (1996) *Arbetarrörelsen tar ordet — Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*, Carlsson forlag, Stockholm
- Karlsson, Anna-Malin (2006): *En arbetsdag i skriftsamhället*, Norstedt Akademiske Forlag
- Kjeldsen, Jens Elmelund (2004) *Retorikk i vår tid*, Spartacus forlag, Oslo

Kjeldsen, Jens Elmelund (2008) «Retoriske omstændigheter» i *Rhetorica Scandinavica nr 48/2008*

Kringen, Olav (1910) *Landsmøter — Beslutninger og Resolusjoner*, Arbeidernes Aktietrykkeri, Christiania

Kaartvedt, Danielsen og Greve (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år — Bind 1*, Gyldendal, Oslo

Kaartvedt, Alf (1984) *Drømmen om borgerlig samling*, Cappelens forlag, Oslo

Levine, Kenneth (1986) *The Social Context of Literacy*, Routledge, London

Martinich, A.P. (red) (2001) *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, New York — Austin, J.L. (1961) «Performativ Utterances»; Searle, John R (1969) «The Structure og Illocutionary Acts», (1979) «A Taxonomy of Illocutionary Acts»

Miller, Carolyn (1984) *Genre as Social Action* i *Quarterly Journal of Speech Nr. 70 1984* (Norsk oversettelse: *Rhetorica Scandinavica Nr 18/2001*)

Maagerø, Eva (2005) *Språket som mening — Innføring i funksjonell lingvistik for studenter og lærere*, Universitetsforlaget, Oslo

Nerbøvik, Jostein (1993): *Norsk Historie 1870-1905*, Det Norske Samlaget

Ottosen, Rune (red) (2010) *Presse, parti og publikum — Norsk Presses Historie, Bind 2*, Universitetsforlaget, Oslo

Pryser, Tore (1993): *Norsk Historie 1800-1870*, Det Norske Samlaget

Quintilian, Marcus Fabius (1993) "Institutio oratoria. 5. bok, 8., 9. og 10. kapittel" i Hermund Slaattelid (red.) *Romersk retorikk*, Det Norske Samlaget, Oslo

Quintilian, Marcus Fabius (2004) *Institutio Oratoria*, Det Norske Samlaget

Ringvej, Mona (2008) «Trykkefrihetens grenser — På sporet av en flerstemmig offentlighet i Danmark-Norge før 1814» i *ARR Idehistorisk Tidsskrift 4/2008*

Roksvold, T (red) *Avissjanger over tid*, IJ-forlaget, Fredrikstad

- Rosengren, Mats (2003) *Doxologi — En essä om kunskap*, Rhetor forlag, Åstorp
- Seip, J.A. (1963): *Fra embetsmannsstat til ettpartistat*, Universitetsforlaget, Oslo
- Seip, J.A. (2002) *Utsikter over Norges Historie, Bind II*, Gyldendag Forlag, Oslo
- Seip, Anne-Lise (1994) *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920*, Gyldendal forlag, Oslo
- Seip, Anne Lise (1979) «Velferdsstatens fremvekst» i *Historisk Tidsskrift* 1979
- Sejersted, Francis (red) (1999) *Ytringsfrihet bør finde sted — Forslag til ny Grunnlov § 100*, NOU 27/1999
- Sejersted, Francis (2001) *Den vanskelige friheten*, Pax forlag, Oslo
- Sejersted, Francis (2002) *Demokratisk kapitalisme*, Pax forlag, Oslo
- Skinner, Quentin (2002a) *Visions of Politics I: Regarding method*, Cambridge University Press
- Skinner, Quentin (2002b) *Visions of Politics II: Renaissance Virtues*, Cambridge University Press
- Skinner, Quentin (2002c) *Visions of Politics III: Hobbes and Civil Science*, Cambridge University Press
- Sperber, Dan og Wilson, Deidre (1990) «Rhetoric and Relevance» i Bender og Wellbury (red) *The ends of Rhetoric. History, theory, practice*, Standford University Press
- Sundby, Nils Kristian (1978). *Om normer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tagseth og Tranaas (1983) *Norske politiske brosjyrer: katalog over UBT/Bs samlinger*, UBT, Trondheim
- Telhaug, Alfred O. (1999) *Norsk utdanningspolitisk retorikk 1945-2000, en studie i utdanningstenkning i norske partiprogrammer*, Cappelen Akademiske forlag, Oslo

Tvedten, Hilde Marie (2010) *Partiprogrammet som flerstemmig tekst — En retorisk genreanalyse av Arbeiderpartiets partiprogram 2009-2013 på bakgrunn av forslag som kom inn til programmet*, MA-oppgave, ILN, Universitetet i Oslo

Tønnesson, Johan (2003) *Tekst som Partitur*, Phd-avhandling, HF UiO

Tønnesson, Johan (red) (2002) *Den flerstemmige sakprosaen: Nye tekstanalyser*, Fagbokforlaget, Bergen

Tønnesson, Johan (2008) *Hva er Sakprosa*, Universitetsforlaget, Oslo

Vannebo, Kjell Ivar (1984) *En nasjon av skriveføre — om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet*, Novus, Oslo

Vatnøy, Eirik (2009) *Politikk og Retorikk*, Civitanotat Nr.11/2009

Veum, Aslaug (2008) *Avisas andlet : førstesida som tekst og diskurs : Dagbladet 1925-1995*, Phd-avhandling, HF UiO

Wasberg, Gunnar Christie (1969): *Norsk presse i hundre år 1820-1920*, Gyldendal, Oslo

Wittgenstein, Ludwig (1997) *Filosofiske undersøkelser*, Pax Forlag, Oslo